

Гласот на жртвите

искуства со идентификација, враќање
и помош во Југоисточна Европа

Меѓународен центар за развој на миграциона политика
2007 г.

Гласот на жртвите

искуства со идентификација, враќање
и помош во Југоисточна Европа

Автор:

Ребека Суртис
NEXUS, Институт за борба против трговија со луѓе
Виена, Австрија

Тим на истражувачи:

Марија Бабовиќ, Гента Бибо, Милица Ѓорѓевиќ, Виорелиа Русу, Ребека Суртис и Дијана Тудорахе

Тим од ICMPD:

Соња Буш, Маријана Радева, Даниела Србиќ и Елиса Тросеро

Авторски права:

Меѓународен центар за развој на миграциона политика, 2007 г.

Сите права се заштитени. Забранета репродукција, копирање или пренесување на било кој дел од публикацијата во било каква форма или на било каков начин, по електронски или механички пат, во што спаѓа фотокопирање, снимање, или било каков систем за чување и враќање на податоци, без дозвола на сопствениците на авторското право.

International Centre for Migration Policy Development (ICMPD)

Gonzagagasse 1, 5th floor

Vienna, Austria

A-1010

www.icmpd.org

Истражувањето беше дел од регионалната програма на ICMPD, финансирана од USAID, за поддршка при воспоставување на сеопфатни, ефективни и институционализирани транснационални механизми за упатување (TRM) за жртвите на трговија со луѓе од Југоисточна Европа.

Ставовите на авторите што се дадени во оваа публикација не секогаш ги претставуваат ставовите на ICMPD, Агенцијата за меѓународен развој на САД (USAID) или владата на Соединетите Американски Држави.

Дизајн ANH & Florin Paraschiv

Печат и корици OstWest Media

ISBN 3-900411-14-X

Предговор

Во изминатите години борбата со трговија со луѓе постојано беше дел од агендата на националните влади и учесниците во борбата против трговија со луѓе од меѓународната заедница. Во неколку студии имаше обиди проблемот да се смести во рамките на организиран криминал или незаконска миграција, а се подготвија и неколку програми за да се задоволат потребите на жртвите на ваквиот криминал. Сепак, во најголем број од имплементираниите политики и во практиката, како и во потеоретските студии, само се дискутира за сегашниот статус на државната и меѓународната законска регулатива, се обрнува внимание на потребите за градење на капацитети на одредена целна група или се дава најголемо значење на превентивните мерки како што е подигање на свест. Во студијата *„Гласот на жртвите: искуства со идентификација, враќање и помош во Југоисточна Европа“* проблемот на трговија со луѓе се гледа од поинаков агол. Со тоа што им се дава глас на самите жртви, со тоа што во преден план се „потребите на коишто самите укажуваат“, со студијата се прави обид да се прикажат различните дилеми со кои се соочуваат жртвите на трговија со луѓе. Укажува дека е невозможно да се има единствено, унифицирано решение и дека наместо тоа се потребни насочени интервенции на различни нивоа.

Во студијата е отсликана динамичната состојба во полето на борба против трговија со луѓе во Југоисточна Европа. Се прави обид да се даде преглед на нејасноста и сложеноста поврзани со проблемот на трговија со луѓе, со цел да се

превенираат тесногради решенија и политички мерки. Во студијата не се дава список на препораки, туку идеи за размислување за сите учесници во борбата против трговија со луѓе. Со тоа што се опишани задачите на различните владини и невладини институции и организации во процесот на идентификација, помагање и упатување на жртвите на трговија со луѓе, во студијата се дадени сугестии за можните прилагодувања и подобрувања на улогата на секој учесник во борбата против трговија со луѓе. Самите жртви даваат предлози кои се корисни за учесниците во борбата против трговија со луѓе и од владиниот и од невладиниот сектор. Ова особено важи за рехабилитацијата и реинтеграцијата по конечното враќање во земјата на потекло, со што се отвора широк спектар на можности за билатерална и мултилатерална соработка.

Студијата е дел од *Програмата за поддршка на развојот на транс-националните механизми за упатување (TRM) за тргувани лица во Југоисточна Европа* што ја имплементира ICMPD и финансиски ја поддржува USAID. Врз основа на националните механизми за упатување на жртви на трговија со луѓе, што или постојат или се развиваат во неколку земји во регионот, целта на програмата TRM е да ги усоврши транснационалните стандардни процедури за работа и упатства за упатување на жртви на трговија со луѓе.

Наодите на овој извештај се основа при подготвувањето на *„Упатствата за Транснационалниот механизам за упатување на жртви на трговија со луѓе“*. Со тоа што ги употребуваат добрите практики од земјите од Југоисточна Европа и ги поврзуваат со искуствата на целните земји, со Упатствата се создава шаблон за сеопфатно реагирање за да се задоволат потребите на жртвите на трговија со луѓе.

Сигурни сме дека извештајот многу ќе помогне за да се разберат потребите на жртвите на трговија со луѓе и да се создаде ефективна политика за борба против трговија со луѓе. Од студијата се гледа колку е важно трговијата со луѓе да се поврзе со дискурсите во другите релевантни полиња, како што се миграција на работна сила, експлоатација на работна сила, интеграција и домашно насилство. Во таа насока, студијата повикува на насочени интервенции на различни нивоа кои ја засилуваат соработката меѓу сите учесници во борбата против трговија со луѓе на национално и меѓународно ниво.

Готфрид Цирхер
Генерален директор на ICMPD

Благодарност

Студијата е дел од поголема програма финансирана од USAID и управувана од ICMPD која се занимава со транснационалните механизми за упатување (TRM) за лица со кои се тргува во Југоисточна Европа (ЈИЕ). Најпрво се заблагодарувам на USAID за финансирање на компонентата за истражување којашто се насочува на потребите и грижите на жртвите на кои самите укажуваат при процесот на идентификација, враќање и помош. Им се заблагодарувам и на ICMPD што ја започнаа и поддржаа оваа процена во рамките на нивното залагање да се препознаат проблемите што ги покренуваат самите жртви на трговија со луѓе како прв чекор за изнаоѓање решенија.

Многумина придонесоа кон ова истражување. Прво и најважно, им се заблагодарувам на многуте тргувани лица кои великодушно одвоија драгоценото време за да ги интервјуираме за студијата. Нивните лични искуства со идентификација, враќање и помош се темел на извештајов и ни беа неопходни за да ја разбереме состојбата во регионот и за да донесеме препораки. Им благодарам најискрено за желбата, отвореноста и храброста да дискутираат за многу тешки и лични прашања.

Исто така, многу даватели на услуги од регионот го поддржаа проектот во голема мера и беа подготвени да нè поврзат со корисниците на нивните услуги. Иако не можевме да одржиме интервју со корисниците на услуги од сите организации, сакам да им се благодарам на оние што ни помогнаа и нè поддржаа во истражувањето. Меѓу нив се: во Албанија – ИОМ Тирана, Различни и еднакви (Different and Equal),

Центарот на заедници во Џирокастра (Gjirokastra Community Centre – GCC), Vatra, Tjeter Vision, Националниот центар за прием (National Reception Centre – NRC) и Quendra kombetare pritesë e Viktimave të Trafikut (QKPVT); во БиХ – ИОМ Сараево, IFS и La Strada; во Молдавија – Меѓународниот центар за заштита на правата на жените и центарот за промоција La Strada (International Center for Women Rights Protection and Promotion Center La Strada), ИОМ Чишинау, Интеракција (Interaction), Compasiune и Националниот центар за превенција на злоупотреба на деца (The National Centre on Child Abuse Promotion); во Романија – Младата генерација (Young Generation), Adpare, Излезете и помогнете (Reaching Out), Спасете ги децата (Save the Children), Conexiuni, Betania и ИОМ Букурешт; и Србија – Atina, Советувалиште за семејно насилство (Counselling against Family Violence – CAFV) и ИОМ Белград. Исто така, Одделот за борба против трговија со луѓе на ИОМ в Женева ни помогна во истражувањето и ни даде пристап и поддршка преку своите теренски мисии. Фактот што толку многу организации имаа состанок со нас и ни дадоа пристап до корисниците на нивните програми го отсликува нивото на транспарентност што е неопходно при работа во социјалниот сектор, а ја покажува и нивната посветеност за подобрување на услугите за тргуваните лица. Со тоа што ги поттикнаа корисниците на нивните услуги отворено да се искажат за проблемите со кои се соочиле, овие организации беа посредници при ова важно добивање на информации од гледна точка на жртвите. Се одржаа интервјуа и со некои од овие организации за борба против трговија со луѓе, и тие одвоија време, го разменија искуството, и ни го дадоа својот увид за во оваа студија, што го цениме многу и за што во оваа прилика им се благодарваме.

Некои поединци заслужуваат особена благодарност за нивната поддршка и помош. Му благодарам на тимот за борба против трговија со луѓе на ICMPD за постојаната поддршка, и логистичка и конструктивна, за време на истражувањето на терен и во процесот на подготвување. Особено им се благодарам на Соња Буш, Даниела Србиќ, Елиза Тросеро, Маријана Радева, Бриџит Стевковски и Галина Вадаскаја во Виена, како и на локалните лица одговорни за врски во секоја од земјите во кои се остварува проектот – Тамара Аголи (Албанија), Ајли Бахтијараѓиќ (БиХ), Мелита Груевска Греам (Македонија), Татјана Фомина (Молдавија), Мадалина Манеа (Романија) и Ирма Лутовац (Србија). Интервјуата ги преведе тим од талентирани преведувачи од регионот коишто работеа со многу кратки рокови. Им благодарам на Алина Легцобит, Еуген Филип, Џулиан Хаса, Ирена Рушај и Милена Марковиќ.

Неколку луѓе исто така одржуваа интервјуа и дадоа корисни информации за нацрт извештајот. Меѓу нив се Соња Буш, Даниела Србиќ и Елиза Тросеро (ICMPD), Рут Појман (USAID), Анелиз Араухо (Единица за помош во борбата против тероризмот при ОБСЕ), Марија Антонија ди Мајо (Спасете ги децата), Марија Бобовиќ, Дијана Тудораке, Виорелиа Партас и Рут Розенберг. Му благодарам и на Стефан Варнат, извршниот директор на Институтот Nexus, којшто даде голема поддршка

на истражувањето, меѓу другото и со ревизијата на нацрт извештајот во различни фази и со давање на секогаш вредни мислења.

За крај, искрено им се заблагодарувам на истражувачкиот тим – Марија Бабовиќ, Дијана Тудораке, Гента Бибо, Виорелиа Русу и Милица Ѓорѓевиќ, со кои ми беше задоволство да работам и кои, покрај ограниченото време, долгите патувања и зимското време собираа вредни информации за искуства со идентификација, упатување и помош на тргувани лица.

Ребека Суртис

Истражувач

NEXUS, Институт за борба против трговија со луѓе

Виена, Австрија

Содржина

Предговор	3
Благодарност	5
Завршно резиме	10
Акроними и кратенки	18
1. Вовед	20
2. Рамка на истражување	23
2.1. Историјат на проектот и цели на истражувањето	23
2.2. Постојни податоци и недоследности	24
2.3. Методологија на истражување и собирање на податоци	26
2.4. Етички прашања.....	31
2.5. Работни дефиниции и терминологија	32
3. Трговија со луѓе и борба против трговија со луѓе во ЈИ Европа	36
3.1. Кои се жртвите на трговија со луѓе?	36
3.2. Заложби против трговија со луѓе –	
идентификација, враќање и помош	39
3.2.1. Процедури за идентификација	40
3.2.2. Процедури на враќање и упатување	41

3.2.3. Помош и заштита	43
3.2.4. Национални механизми и системи за упатување	45
4. Искуства на тргуваните лица со идентификација	47
4.1. Како ги идентификуваа тргуваните лица.....	47
4.2. Што мислеа и какви беа искуствата на тргуваните лица со процесот на идентификација	54
4.3. Проблеми и пречки во процесот на идентификација	67
4.4. Резиме	95
5. Искуства на тргуваните лица со враќање и упатување.....	97
5.1. Како се вратија тргуваните лица	98
5.2. Што мислеа тргуваните лица и какво им беше искуството со процесот на враќање и упатување.....	99
5.3. Проблеми во процесот на враќање и упатување	104
5.4. Резиме	121
6. Искуства на тргуваните лица со помош и заштита	122
6.1. Како на тргуваните лица им се даваше помош и заштита	123
6.2. Како жртвите се чувствуваа и какво им беше искуството во фазата на помош и заштита	123
6.3. Проблеми и пречки при помош и заштита – одредиште, транзит и потекло.....	140
6.4. Резиме	207
7. Завршни размислувања и заклучоци	208
Библиографија.....	216

Завршно резиме

Иако процесот на идентификација, враќање и помош на тргувани лица се разгледува во неколку студии и документи, тие главно се фокусираат на правните и административните рамки на идентификацијата, враќањето и помошта. Во нив спаѓаат принципите и упатствата за процесот на идентификација и помош, правната рамка и студиите за рамката за помош, како и добрите практики. Многу помалобројни се студиите за животот по трговијата на жртвите од гледна точка на самите жртви, како и за тоа како ја ценат и оценуваат таквата интервенцијата и помош. Во овој извештај се дава приказ, од гледна точка на жртвата, на целосниот тек на интервенцијата на учесниците во борбата против трговија со луѓе – од идентификација, преку враќање и упатување, и за време на различните фази на помош и заштита. И покрај тоа што интервенциите против трговија со луѓе очигледно се неопходни при закрепнувањето на тргуваните лица, жртвите ни кажаа и за позитивни и за негативни искуства во различните фази, а таквите информации се неопходни во сегашната работа со транснационалните системи за упатување и помош на тргувани лица.

Студијата не е извештај за оценка. Целта на извештајот не е да се оцени или процени работата во полето на борба против трговија со луѓе на било која земја, програма или организација и ја признава значајната работа што ја извршуваат сите учесници во борбата против трговија со луѓе во сите фази на интервенцијата. Напротив, студијата е преглед на тоа како жртвите што се интервјуирани ја

разбираат, перципираат и искусуваат постојната рамка за идентификација, упатување и помош. Овие жртви беа разновидна група луѓе со кои беше тргувано во, преку и од земјите на Југоисточна Европа (ЈИЕ), како и до најразлични одредишта. И нивните искуства со трговија со луѓе и идентификација и помош беа исто толку разновидни. Се надеваме дека ако ги сослушаме жртвите и ги претставиме потребите и желбите на коишто самите укажуваат, ќе може да им се помогне и да им се даде поддршка на многуте организации и учесници во борбата против трговија со луѓе во ЈИЕ како и пошироко.

Во однос на фазата на идентификација, жртвите ги идентификуваа најразлични учесници во борбата против трговија со луѓе (органи на прогонот, теренски работници, вработени во амбасади, невладини организации, меѓународни организации, социјални работници, клиенти и самите жртви) како и обичните луѓе и лицата од други професии чијашто главна задача не е идентификација, како луѓето одговорни за транспорт, приватните лица и религиозните организации. Во исто време, во многу случаи беше пропуштена можноста за идентификација. За многу жртви идентификацијата предизвика голем стрес и беше проследена со многу емоции и реакции. Жртвите ни кажаа и за лоши и за добри искуства со најразлични лица што ги идентификуваа, како и во различни фази на процесот на идентификација. Не се случуваше ретко, на пример, жртвата да почувствува олеснување што ја идентификувале, но и страв и сомневање во лицето што ја идентификувало. Исто така, честопати негативните чувства (страв и сомневање) беа заменети со олеснување кога жртвата се почувствува безбедно и почна да им верува на лицата што ја идентификувале. Освен со чувствата, жртвите имаа и слични проблеми и прашања со кои се соочуваа за време на идентификацијата, и дома и во странство. Проблемите беа поврзани со пристапот што го имаа жртвите до целосни и разбирливи информации за нивната состојба и можности за идентификација; понекогаш ограничените вештини на некои учесници во борба против трговија со луѓе; искуства со чувствителен и нечувствителен третман при идентификација; искуства со сослушување и притвор место идентификација како тргувано лице; примери на корупција кај учесниците во борбата против трговија со луѓе; случаи на малтретирање и негрижа; лингвистички пречки во процесот на идентификација; идентификација извршена во неповолна средина за некои жртви; многу жртви не знаеле кому да се обратат за помош; и проблеми поврзани со жртвите на трговија со луѓе што не сакале да ги идентификуваат.

Процесот на враќање, ако се изведе правилно, се состои од неколку чекори со кои се гарантира безбедно и достоинствено враќање на секоја поединечна жртва. Во идеални услови, во враќањето треба спаѓаат подготовка на документи; организирање на патувањето; информирање на тргуваните лица за чекорите во процесот на враќање и можностите за помош што ќе ги имаат дома; процена на ризик (за транзит и во земјата на потекло); комуникација и координација меѓу земјите

на потекло и транзитните/целните земји; транспорт и патување со поддршка (во што спаѓа враќање со придружба по потреба и помош при транзит); прием и упатување при пристигнување; и транспорт во татковината. Небезбедната процедура за враќање е ризична за жртвите и, во најлош случај, можно е да резултира со (повторна) трговија со луѓе. Тргуваните лица со кои одржавме интервју за оваа студија се вратија дома на различен начин – некои со помош, но многу други без помош. Кога зборуваа за враќањето, жртвите ни кажаа дека имале најразлични емоции и реакции. Најчесто се чувствуваа негативно – чувствуваа страв, напнатост, разочарување, стрес и фрустрација, нервоза и забуна, кои не потекнуваа единствено од самиот процес на враќање, туку и од начинот на кој бил изведен. Во исто време, жртвите рекоа дека имале и попозитивни емоции во врска со враќањето, како возбуда и олеснување, а и сигурност и успокоеност. Исто така, како што се случи и при идентификацијата, многу жртви се бореа со истовремени и честопати контрадикторни емоции. На пример, многу жртви беа среќни и им беше полесно што се враќаат. Им беше полесно што не им се на дофат на трговците со луѓе, беа среќни што ја напуштаат земјата каде што биле експлоатирани, беа возбудени што ќе ги видат семејствата и среќни што си одат дома. Сепак, не ретко нивната среќа беше измешана со негативни емоции, како што се страв дека можеби ќе го сретнат трговецот со луѓе или нервоза за тоа што ги чека дома. Процесот на враќање и упатување се состои од неколку чекори со цел да се обезбеди сигурно и достоинствено враќање на тргуваните лица. Кога овие чекори не беа преземени целосно, соодветно или со усет, жртвите имаа проблеми во процесот на враќање и упатување. Тргуваните лица се соочија со секакви проблеми, што се јавија пред поаѓање, за време на транзитот и/или при пристигање дома. Проблемите што ги спомнаа жртвите беа општ недостаток на пристап до целосни и сеопфатни информации за процесот на враќање и упатување; фактот што понекогаш се чинеше дека процесот на транспорт го наликува на транспортот кога тргувале со нив; колку им е важно на жртвите да не бидат идентификувани и да имаат помош при враќање; проблеми при транзитот како што се испрашување и лош третман од надлежните; доцнење при враќање во татковината; проблеми поврзани со адекватна и соодветна процена на ризик и прашања од безбедноста; и нивните искуства со прием и упатување во нивната татковина.

Неопходна е адекватна и соодветна помош и заштита на тргуваните лица за да можат веднаш да се стабилизираат и за нивно подолгорочно закрепнување и ре/интеграција во општеството. Во земјите на транзит, цел и потекло се нуди помош и заштита, и со истражувањето се разгледаа интервенциите што им беа достапни на жртвите во сите овие локации. Интервјујата со тргуваните лица се одржаа во различни фази од давањето помош – при почетната, итна реакција, како и за време на подолгорочната реинтеграција. И покрај разликите меѓу самите жртви на трговија со луѓе и нивните искуства, кога зборувавме со жртвите за тоа што мислат, како ги разбираат и како ги искусуваат помошта и заштитата, се јавија заеднички теми

и проблеми. Тргуваните лица со кои одржавме интервју опишаа негативни емоции – од страв до шок и забуна, од сомневање до стрес и срам. Од голема важност е што кажуваа и како, во оваа фаза на нивниот живот по трговијата, имале позитивни чувства, најчесто опуштеноста и сигурноста, чувство на припадност, дека не се сами, чувствуваа леснотија и благодарност. Во многу случаи жртвите кога почнале да добиваат помош имале понегативни чувства, заради недоверба и непријатност, но со време, како што се воспоставила доверба, имале попозитивни чувства. Проблемите на коишто посочија жртвите за фазата на помош и заштита беа многу и разновидни, и беа во врска со многу сродни проблеми. Во нив спаѓаа проблемите заради културните и лингвистичките пречки меѓу корисниците на услуги и меѓу корисниците на услуги и вработените; некои од грижите и чувствата на жртвите во однос на постојните правила и рестрикции во програмите за помош; важноста на пристапни, адекватни и разбирливи информации за можностите за помош и во странство и во татковината; неопходноста за учество на жртвата во процесот на донесување одлуки; пристапот (и понекогаш недоволниот пристап) на жртвите до правдата во контекст на нивното искуство со трговија со луѓе; проблемите на стигматизирање и дискриминација со кои многу жртви се соочија по трговијата; проблеми поврзани со потребите за безбедност и сигурност; проблемите и сложеноста на изнаоѓање рамнотежа меѓу независноста и зависноста на жртвите при давање услуги; прашања поврзани со приватноста и доверливоста за жртвите на трговија со луѓе; како да се задоволат индивидуалните потреби за помош на разновидна група тргувани лица; ситуации во кои условите зависеа од давање помош; општиот недостаток на државна помош во регионот; сложеноста на процесот на реинтеграција; и најдобриот начин да се провери стручната способност и квалитетот на негата.

И покрај тоа што во секоја фаза жртвите на трговија со луѓе идентификуваа конкретни проблеми и прашања, сепак неколку релевантни теми провејуваа низ целиот процес на идентификација, враќање / упатување и помош. Меѓу нив беа:

- *Пристап до информации:* На жртвите им требаат и сакаат повеќе информации за нивните можности и процесот што ќе следи; тоа се податоци што се конкретни, пристапни, разбирливи, соодветни на возраста, зависни од јазикот и кои соодветствуваат на културата. Времето беше клучно за давањето информации – информациите требаше да се дадат во соодветен период, да се дадат повеќе од еднаш и на жртвите требаше да им биде дадено време да ги разгледаат информациите и да донесат соодветни одлуки. Во врска со протокот на информации, неопходно беше и да учествуваат во донесувањето одлуки, а не да бидат пасивни приматели на информации.
- *Малтретирање и проблематични интеракции:* Некои жртви пријавија случаи на негрижа, нечувствителност или дискриминација, а другите спомнаа

случаи на малтретирање. Особено загрижуваат случаите на злоупотреба на жртвите додека им се дава нега. Лошиот третман (дури и ненамерен) има негативно влијание на лицата што се веќе трауматизирани и експлоатирани, што резултира и со недостиг на волја да се прифати поддршката на лицата што даваат помош. Во борбата против трговија со луѓе е исклучително важно да се има механизми за повикување на одговорност, во кои спаѓаат и активности за надгледување и процена, како и жалбени процедури.

- *Проблеми во врска со сигурност и безбедност:* Процедурите за сигурност и безбедност се извршуваа нееднакво и имаше големи разлики меѓу организациите, институциите и земјите. Не само што процените на ризик главно беа ограничени, туку и безбедноста не беше секогаш проценета случај по случај за време на животот на жртвата по трговијата. Во исто време, на некои жртви им беа наложени големи безбедносни рестрикции и се обраќаше внимание на нивната сигурност и безбедност, но тоа не секогаш беше урамнотежено во однос на тоа колку е важно да се има нормален живот и долгорочно закрепнување.
- *Лингвистички и културни бариери:* Во сите фази на процесот жртвите се соочуваа со пречки во комуникацијата – и од лингвистичка и од културна гледна точка – што го отежнуваше градењето доверба, чувството на сигурност и квалитетните интервенции. Справувањето со таквите проблеми – со помош на превод, со мултилингвални вработени, културни медијатори итн., може да помогне во сите фази на процесот, иако секое „решение“ носи и ограничувања (т.е. цена, пристап, обука) што треба внимателно да се разгледаат.
- *Модели на интервенција и квалитетна нега:* Типот и квалитетот на интервенциите – од идентификација до помош – беа маркантно нееднакви не само меѓу земјите но и во самите земји. Исто така, има големи разлики меѓу програмските модели и философиите во секоја организација. И самите жртви ги ставаа под знак прашање некои од моделите за нега што беа употребени (на пр. затворени наспроти отворени засолништа, станбени наспроти нестанбени програми) и правилата и рестрикциите што се применуваат во многу програми. Со овој проблем е тесно поврзан општиот недостаток на надгледување и оцена на овие модели на нега и професионалните интервенции. Информациите од жртвите, повратните информации и оцената на интервенциите се исто така значајни при развојот, прилагодувањето и имплементацијата на програмите и реагирањето со политички средства.

- *Потреба за повеќе интервенции и поголема помош од државата:* Многу жртви се соочија со проблеми при користење на најпрости услуги и при добивање и најмала поддршка. Иако некои жртви кажаа дека државните учесници во борбата против трговија со луѓе навистина се труделе да им дадат можности и да им обезбедат поддршка, честопати биле оневозможени заради ограничените ресурси на државата. Понатаму, пристапот до услугите честопати се отежнувал со бирократски процедури, многу жртви имале крупни пречки кога се справувале со овие процедури, па последователно во неколку случаи не ја добиле потребната помош.
- *Учество на жртвите во создавањето и имплементацијата на интервенциите:* Жртвите често јасно знаат какви потреби имаат и како процесите и процедурите можат да се подобрат за повеќе да им се задоволат потребите. Ако со жртвите се дискутира за нивните потреби, и ако се бара од нив да дадат мислење за создавањето и имплементацијата на интервенциите, ќе бидеме сигурни дека интервенциите, од правна гледна точка или од перспектива на социјалните услуги, ќе се засноваат на жртвата и на реалниот живот на луѓето кои всушност треба да ги поддржат и да им помогнат. Системите за интервенција и помош што се создадени, имплементирани и усовршени со учество на жртвите се поефективни, поефикасни, и конечно похумани. Освен тоа, мора да се развива соработката со жртвите на овој начин.
- *Недоследности во процесот:* Остануваат неколку забележителни недоследности и проблеми во процесот на идентификација, враќање и помош на тргуваните лица. Во нив спаѓаат понекогаш неадекватните вештини за идентификација на учесниците во борба против трговија со луѓе што имаат задача да идентификуваат и неискористени можности за идентификација; жртвите и понатаму се ставаат во притвор/се апсат и се испрашуваат; продолжуваат враќањата без помош; доцнењето при враќање на странските државјани жртви на трговија со луѓе; ограничениот пристап на жртвите до правните механизми и нивното незадоволство од кривичните и судските процеси; условувањето на некои видови помош; незнаење каде да се обратат за помош; и сложеноста на процесот за реинтеграција. Иако овие точки не го покриваат целиот спектар на недоследности и проблеми, ги нагласуваат некои од поголемите грижи на жртвите и ни се почетна точка кога размислуваме што може да се подобри во процесот на транснационално упатување.
- *Важноста на пристапот случај по случај:* Треба да се биде флексибилен и креативен кога се реагира не само на различните потреби за идентификација и помош туку и на различните профили на жртвите. За да се прифати оваа

различност и сложеност потребно е секој случај да се земе посебно и да се реагира случај по случај. Подоброто разбирање на помалку застапените форми на трговија со луѓе и, следствено, потребите на жртвите што поретко се идентификуваат, можат да имаат улога за усовршување на учесниците во борбата против трговија со луѓе. Исто толку важно е специјализираната помош да биде достапна за „потешките“ случаи, како што се жртви со хендикеп, проблеми во однесување, зависност, посебни здравствени потреби, жртви со зависни членови од семејството; итн.

- *Проблеми со полот и родот:* Проблемите со полот и родот мора да се земат предвид за време на целиот процес – од идентификацијата, преку враќањето и при давањето помош. Жртви на трговија со луѓе се и мажи и жени, и честопати нивните искуства, потреби и интереси во врска со трговијата со луѓе им се различни. Претпоставките за полот и родот често влијаат на начинот на кој се преземаат и нудат мерките против трговија со луѓе. Треба многу повеќе внимание да се обрне на тоа како полот и родот укажуваат не само на начинот на кој се одвива трговијата со луѓе туку и кои интервенции против трговија со луѓе можат соодветно и ефективно да ги поддржат жртвите од обата пола.
- *Потреба за истражување, оценка и создавање на програми што повеќе се засноваат на жртвата:* Жртвите најдобро можат да ги препознаат и да ги искажат потребите – што им треба и што им е од најголема корист и најзначајно. Истражувањето засновано на жртвата дава неопходни информации за создавање на интервенциите за борба против трговија со луѓе и ни влева сигурност дека дискусиите на учесниците во борба против трговија со луѓе се фокусираат на жртвите. На жртвите им се дава поголема слобода, имаат можност нивното мислење да важно колку мислењето на стручните лица, што може да има важна улога во процесот на закрепнување.

Многу важно, целта на овој извештај е да ги истакне и опише искуствата и проблемите на тргуваните лица со кои имавме интервју и тие наоди да ги употреби како отскочна штица за промена. Основата на студијата беше потребата за понезависни информации засновани на истражување кои се однесуваат на процесите на идентификација, враќање и помош на тргуваните лица во ЈИЕ. Основна беше потребата за оценка на процесот која се заснова на жртвата, и самите тргувани лица кажуваа кои, според нив, биле позитивните и негативните искуства, како и на кој начин биле (или не биле) задоволени нивните потреби. Интервјуата резултираа со најразлични прашања што самите жртви ги поставија за време на идентификацијата, враќањето и помошта. Нивните лични приказни и опсервации

ни откриваат многу како функционираат механизмите и процедурите за борба против трговија со луѓе, а учесниците во борба против трговија со луѓе добиваат конкретни информации и предлози кои, се надеваме, ќе ја подобрат политиката и практиката. Затоа, овие коментари и наоди ги даваме за да се подобри состојбата и со цел и понатаму да се работи со посветеност, и се надеваме дека овие наоди и опсервации ќе се протолкуваат како и што ни беше замислата.

Акроними и кратенки

ABA-CEELI	Американска правна асоцијација – Правна иницијатива за Централна Европа и Евроазија
AI	Амнести интернешнл
AIDS	Синдром на стекнат имунолошки дефицит
AT	Борба против трговија со луѓе
AVR	Доброволно враќање со помош
BiH	Босна и Херцеговина
CAFV	Советување против семејно насилство
CIS	Комонвелт на независни држави
CoE	Совет на Европа
CPTW	Центар за превенција на трговија со жени
CRC	Конвенција за правата на детето
CSW	Центри за социјална работа
CT	Борба против трговија со луѓе
ДиЕ	Различни и еднакви
ЕС	Европска Комисија
ЕСРАТ	Запрете со детска проституција, детска порнографија и трговија со деца
EU	Европска Унија
FATW	Фондација за борба против трговија со жени
FYROM	Бивша југословенска република Македонија
GAATW	Глобален сојуз против трговија со жени
GCC	Центар на заедници од Џирокастра
GO	Владина организација
HIV	Човечки имунодефицитен вирус

ICCO	Меѓуцрковна организација за соработка за развој
ICMPD	Меѓународен центар за развој на миграциона политика
IDP	Внатрешно раселено лице
IFS	Меѓународен форум за солидарност
IHRLG	Меѓународна правна група за човекови права
ILO	Меѓународна работна организација
IO	Меѓународна организација
IOM	Меѓународна организација за миграција
ISF	Привремена безбедна установа
KBF	Фондација Крал Бодуен
KPS	Косовска полициска служба
MoHSP	Министерство за здравство и социјална политика
NGO	Невладина организација
NPA	Национален акционен план
NRC	National Reception Centre
NRM	Национални механизми за упатување
ODIHR (ОДИХР)	Канцеларија за демократски институции и човекови права
OSCE (ОБСЕ)	Организација за безбедност и соработка во Европа
PTSD	Состојба на шок по несреќа
PVPT	Центар за заштита на жртви и превенција на трговија со луѓе
QKPVT	Qendra kombetare pritesje e Viktimave te Trafikut
RCP	Regional Clearing Point
SEE (ЈИЕ)	Југоисточна Европа
SOPs	Стандардни оперативни процедури
SPTF	Работна група на Пактот за стабилност за трговија со луѓе
STDs	Сексуално преносливи болести
STIs	Сексуално преносливи инфекции
TNB	Трговија со луѓе
TIP	Трговија со луѓе
TRM	Транснационални механизми за упатување
TRP	Привремени дозволи за престој
UAMs	Малолетници без придружба
UK	Велика Британија
UN	Обединети Нации
UNAIDS	Програма на Обединетите Нации за ХИВ/СИДА
UNDP	Програма за развој на Обединетите Нации
UNHCR	Висок комесаријат на Обединетите нации за бегалци
UNICEF	Фонд за деца на Обединетите Нации
UNICRI	Институт за истражување на Обединетите Нации за меѓурегионален криминал и правда
UNOHCHR	Канцеларија на Високиот комесаријат за човекови права на Обединетите Нации
USAID	Агенција за меѓународен развој на Соединетите Американски Држави
VAW	Насилство врз жени
VoT	Жртва на трговија со луѓе
WHO (СЗО)	Светска здравствена организација

1. Вовед

Во овој извештај се дадени наодите од регионална студија во ЈИ Европа со која се разгледуваше актуелниот процес на идентификација, враќање и помош на жртви на трговија со луѓе. Конкретната цел на истражувањето беше да се даде јасна слика за тоа како во моментот овој процес се одвива од, во и низ ЈИ Европа, заедно со добрите практики и проблемите што се појавија. Како таков, се разгледа целосниот процес на упатување и помош – од идентификација (во странство или во татковината), враќање (внатрешно и интернационално), упатување (од владини организации, невладини организации и/или меѓународни организации) и помош и заштита (долгорочна и краткорочна, во татковината и во странство, од владини организации, невладини организации и меѓународни организации). Затоа, студијата се изврши во земјите на потекло, како Албанија, Молдавија и Романија, но и во земји како БиХ и Србија, кои сè повеќе стануваат земји на потекло, одредишни и транзитни точки. Иако студијата се изврши во овие пет земји, се однесува на случаи на трговија со луѓе во сите од десетте земји на ЈИЕ – Албанија, БиХ, Бугарија, Хрватска, Косово, територијата под управа на ОН, Бившата југословенска република Македонија (БЈРМ), Молдавија, Црна Гора, Романија и Србија, како и земјите на Средниот Исток, бившиот Советски Сојуз, разни земји од ЕУ и Турција. Најважно од сè, за студијата најбитно е гледиштето на тргуваните жени и мажи што минале низ разните процедури. Значи, пристапот е да се учи од луѓето што се во најдобра положба да нè научат за ваквите искуства и проблеми. Премногу ретко жртвите имаат можност

да бидат сослушани при создавањето и имплементацијата на програмите и политиката за борба против трговија со луѓе. На тој начин, се отвора можноста да им се даде поголема слобода на жртвите. Како што е кажано,

примарната цел во процесот на давање поголема слобода... е маргинализираните гласови да се донесат во центарот, да бидеме сигурни дека сите поединци ќе можат да се искажат и ќе бидат почитувани. Ова се постигнува ако зборуваме со нејзиното лично искуство во семејството, заедницата и воопшто во светот, за да го разбереме социјалниот, политичкиот и историскиот контекст на нејзиното искуство (Blitz et al 2003: 160).

Оваа студија со истражување не е оценка на земја, програма или организација од ЈИЕ. Напротив, со неа се разгледува како жртвите со кои имавме интервју ја разбираат, перципираат и искусуваат постојната рамка за идентификација, упатување и помош. Се надеваме дека ако ги сослушаме жртвите и ги претставиме потребите и желбите на коишто самите укажуваат, ќе може да им се даде помош на најразлични организации и учесници во борбата против трговија со луѓе во ЈИЕ и пошироко.

Главнината на извештајот е поделена на три главни дела – искуства на жртвите со 1) идентификација, 2) враќање и 3) помош и заштита. Во секој дел се разгледува како се одвива процесот, општо земено, како жртвите се чувствувале во таа фаза од процесот (и позитивно и негативно) и кои, за нив, биле проблемите и пречките со кои се соочиле во таа фаза. На интервјуата со жртвите, место да се осврнеме на тоа што учесниците во борба против трговија со луѓе го прават и планираат да прават, ние се обидовме да разјасниме како жртвите ги разбираат и ги искусуваат ваквите интервенции. Односно, не станува збор само за какви информации и можности имаат жртвите, туку како поединечните жртви ги разбираат тие можности и информации. Слично на тоа, не се фокусиравме само на видот на дадената поддршка и помош, туку и како жртвите ја доживеаат таа поддршка и помош. Целта беше подобро да се разбере што за жртвите било позитивно и негативно, врз основа од нивното непосредно искуство со интервенции за борба против трговија со луѓе, и во татковината и во странство. Опсервациите и информациите не се еднакво релевантни за сите земји. На пример, некои од следните проблеми се однесуваат на конкретни видови програми или интервенции, коишто иако се вообичаени за ЈИЕ, не се единствениот вид помош што е достапна. Во тој контекст, некои опсервации се многу релевантни за целните земји но можеби не се толку применливи за земјите на потекло. Така, многу од проблемите ќе бидат споменати од разновидни учесници во борбата против трговија со луѓе во најразличен контекст.

Учесниците во борбата против трговија со луѓе се навистина посветени и се стручни во областите на идентификација, враќање и помош, па затоа не смее да

се потцени важноста и вредноста на нивната работа. Ваквата порака јасно произлезе од интервјуата со жртвите – овие учесници и даватели на услуги беа клучни во нивното закрепнување и реинтеграција, и различните интервенции беа од исклучителна важност во заложбите за борба против трговија со луѓе. Како такви, целта не ни е да се критикуваат посветените професионалци или напорот што го вложиле во борбата против трговија со луѓе. Напротив, целта ни е да им се даде глас и да се опишат искуствата и проблемите кои ги снашле тргуваните лица со кои имавме интервју за студијава, и да ги употребиме овие наоди како отскочна штица за промена. Овие наоди и коментари ги даваме за да се подобри состојбата и со цел и понатаму да се работи со посветеност, и се надеваме дека овие наоди и опсервации ќе се протолкуваат како што и ни беше замислата.

Фокусот и почетната точка на студијата е гледиштето на жените и мажите што поминуваат низ процесот на упатување, и, следствено, се во најдобра положба да дадат коментари за процесот и да ги искажат можните други решенија. Ова ни го кажаа самите жртви кога ги прашавме што мислат за учеството во ваков проект:

Истражувањето е важно, важно е што се зема предвид нашето мислење.

Мислам дека идејата е добра и треба да има истражување, зашто само ако зборуваат со корисниците на услуги давателите на услуги ќе знаат што било добро а што лошо... и важно е корисниците на услуги да учествуваат во ваквите студии и да се земат предвид.

Корисниците на услуги треба да зборуваат за помошта што ја добиваат и да си ги опишат чувствата.

Добро и важно е да се чујат проблемите на корисниците на услуги за да се сфати како може да им се помогне. Тоа е нормална работа.

Ова за мене не беше потресно. Ми беше драго што моето мислење значи нешто, и мислам дека информациите што ви ги дадов ќе ви користат... Да, општо земено, се чувствувате добро кога ги земаат предвид вашите мислења. Со истражувањето подобро ќе си ги разбереме нашите проблеми.

Процената, перципирањето и оцената на процесот од страна на жртвите е стожер на студијата и темел на наодите. Заклучоците и препораките се носат како одговор на нивните лични искуства и перцепции, како и на нивните мислења и предлози.

2. Рамка на истражување

2.1. Историјат на проектот и цели на истражувањето

Во јули 2006 г., ICMPD¹ започна со програмата финансирана од USAID за поддршка на воспоставувањето на сеопфатни, ефективни и институционализирани транснационални механизми за упатување (TRM) за жртви на трговија со луѓе од Југоисточна Европа (ЈИЕ). Целта на програмата, имплементирана во Албанија, Босна и Херцеговина, Бугарија, Хрватска, Косово, територијата под управа на ОН, Бившата југословенска република Македонија (БЈРМ)², Молдавија, Црна Гора, Романија и Србија,

---

¹ Меѓународниот центар за развој на миграциона политика (ICMPD) е меѓувладина организација со седиште во Виена, со статус на набљудувач на Обединетите Нации. Нејзината цел е да промовира иновативна, сеопфатна и одржлива политика за миграција и да функционира како механизам за размена на услуги меѓу владите и организациите во Европа. ICMPD е активна на различни полиња, во кои спаѓаат политика за визи, управување со граници, проблеми со азил и повторно примање, и има опширно искуство со развој и имплементација на проекти за борбата против трговија со луѓе. Целта на програмата за борба против трговија со луѓе на ICMPD е да обезбеди сеопфатна реакција за борба против трговија со луѓе согласно меѓународните и европските стандарди и добрите практики. Програмата придонесува кон напорите за градење на капацитети и институции со обука, техничка помош и стручна помош, и постојано применува мулти-дисциплинарен пристап со учество на сите засегнати страни. ICMPD блиску соработува со влади, меѓународни организации и групи од граѓанското општество, и промовира пристап што се базира на човековите права.

² Понатаму се нарекува или Македонија или БЈРМ.

е да се развијат транснационални механизми за упатување (TRM) за жртви на трговија со луѓе со цел создавање на солиден систем за управување со случаи меѓу земјите на потекло, транзитните и целните земји.

За да биде сигурна дека во центарот на TRM програмата се реалните потреби за помош и заштита на жртвите на трговија со луѓе, ICMPD го овласти институтот NEXUS³ да изврши емпириска студија во пет земји од ЈИЕ, кои се и земји на потекло и целни земји (Албанија, БиХ, Молдавија, Романија и Србија). Студијата се фокусираше на искуствата со идентификација, враќање и помош на лицата со кои се тргувало од, во и низ ЈИЕ. Наодите и препораките од оваа студија ќе бидат основа за упатствата за транснационалното упатување во регионот, и како такви ќе бидат употребени и кај оперативните алатки и како дел од чекорите предвидени во проектот.

Основата на студијата беше потребата за понезависни информации засновани на истражување кои се однесуваат на процесите на идентификација, враќање и помош за тргуваните лица. Основна беше потребата за оценка на процесот која се заснова на жртвата, и самите тргувани лица кажуваа кои, според нив, биле позитивните и негативните искуства, како и на кој начин биле (или не биле) задоволени нивните потреби. Лицата со кои беше тргувано требаше да кажат како тие ги доживеале различните интервенции по трговијата – од идентификација, преку враќање, па сè до различните фази на помош и заштита. Од гледна точка на истражувањето, најбитно беше како се чувствуваа во различните фази на ова патешествие и како го проценувале и вреднувале процесот. Во суштина, принципот на организација беше како жртвите ги согледувале, разбирале и доживеале различните фази.

2.2. Постојни податоци и недоследности

Иако процесот на идентификација, враќање и помош на тргувани лица се разгледува во неколку студии и документи, тие главно се фокусираат на правните и

---

³ NEXUS е центар за мулти-дисциплинарна политика и истражување со седиште во Виена, кој се залага за спроведување на истражувања и анализи со цел тие да бидат основа на подобро формирани и поефективни закони, политики и практики за борба против трговија со луѓе. NEXUS е специјализиран во вршење независна анализа врз основа на истражување што се заснова на докази; објективна процена и конструктивна оценка; технички совет; обука и поддршка за градење капацитети. Институтот NEXUS е член на Стручната координативна група на ОБСЕ алијансата и во неговото советодавно тело членуваат ИОМ, Специјалниот претставник на ОБСЕ за борба против трговија со луѓе, Истражувачкиот центар Innocenti на УНИЦЕФ, Проектот за заштита при Универзитетот Џонс Хопкинс (Johns Hopkins University) и Европскиот центар за обука за човекови права и демократија. NEXUS во истражувањето се служи со опширното искуство од истражувањата поврзани со борбата против трговија со луѓе во ЈИ Европа и во други региони, и има направено неколку студии за трговија со луѓе во ЈИЕ, меѓу кои и за причините зошто жртвите на трговија со луѓе одбиваат помош; трговија со деца за работа и просење во ЈИЕ; програми за помош на жртвите во ЈИЕ; трговија со работна сила и мерки против таквата трговија; профил и однесување на лицата што тргуваат со луѓе; и трговија со деца во Сиера Леоне.

административните рамки на идентификацијата, враќањето и помошта. Во нив спаѓаат принципите и упатствата за процесот на идентификација и помош,⁴ правната рамка (национална и интернационална)⁵ и студиите за рамката за помош, како и добрите практики.⁶ Има многу помалку студии за тоа како самите жртви го перципирале и доживеале животот по трговијата и како самите ги вреднуваат и оценуваат интервенциите и помошта. Сепак, со некои неодамнешни студии имаше обиди да се поправат овие недоследности со тоа што како појдовна точка и основна цел се зедоа мислењата, перцепциите и искуствата на жртвите за рамката за помош.

„Свој живот“ (*A Life of One's Own*) (2005) е студија за програмите за рехабилитација во Србија и Молдавија и се заснова на потребата за повеќе информации добиени со истражување во врска со содржината на рехабилитацијата, и какво влијание има таа врз жртвите на трговија со луѓе (Bjerkap 2005).

„Минатото си е минато“ (*Leaving the past behind*) (2007) ги разгледува причините зошто некои жртви одбиваат помош со емпириска студија на проблемот во три земји од ЈИЕ – Албанија, Србија и Молдавија. Ова се некои, но не и сите, причини зошто жртвите одбиваат да влезат во рамката за помош: различни видови на стигматизирање поврзани и со трговија со луѓе и со добивање помош, недоследности и проблеми во рамката за помош, недоволно доверба во системот, ограничено разбирање на рамката за помош, желба да се вратат дома во семејството или заедницата, немање потреба за помош и тоа што не ги идентификувале како жртви на трговија со луѓе (в. Brunovskis и Surtees 2007).

„Помош или болест – изборот и однесувањето на жртвите на трговија со луѓе“ (планирана за 2008) ги разгледува системите за помош во ЈИЕ, како и основните вредности и философии на овие програми. Особено се обраќа внимание на употребата на правилата и рестрикциите во некои програми за жртви на трговија и како тие можат да влијаат на закрепнувањето на жртвите (в. Brunovskis и Surtees, планирана за 2008).

„Гласови на жртвите“ (*Voices of victims*) (2004) е пилот студија за искуствата на млади жени со проституција во Холандија. Имаше интервјуа со десет млади жени

---

⁴ в. Bump и Duncan 2003; EC 2005; EU 2005; EU 2004; EU 2002; FATW, GAATW и IHRIG 1999; GAATW 2000; ICMPD 2003a, 2003b, 2006; ILO 2006; IOM 2005b; Mitchels 2004; ОБСЕ/ОДИХП 2004; UNICEF 2005; UNOHCHR 2002.

⁵ ABA CEELI 2005; IOM 2005a; La Strada и ОБСЕ 2006.

⁶ Andreani и Raviv 2004; Dottridge 2004 и 2006; Hunzinger и Sumner-Coffey 2003; ICCO 2004; Kvinna til Kvinna и Kvinnoforum 2003; Kvinnoforum 2003; La Strada Moldova 2005; Limanowska 2002 and 2003; Pearson 2002; Reiter 2005; Rosenberg 2006; Somach and Суртис 2005; Суртис 2005, 2006a, 2006b, 2007; Tdh и ARSIS 2006; Tdh 2005; Tozaj 2006; UNICEF 2004; UNICEF и STC 2004; van der Kleij 2003.

за нивните искуства со присилна проституција, како и нивното изложување на професионалци од областа на менталното здравје, полицијата и судството (в. ЕСПАТ 2004).⁷

„Храброто сведочење“ (*The courageous testimony*) (2006) зборува за искуствата на жените со прифаќање или одбивање сведоштво, како на пример што влијаело на нивните одлуки, нивните последователни процени на последиците од нивните одлуки, и нивните искуства пред, за време на и по судењата (в. Bjerkan и Dyrliid 2006a).

„Придушеното искуство“ (*The silenced experience*) (2006) зборува за некои од пречките за достоинствена и непречена реинтеграција, како што се стравот од стигматизација и предрасуди. Во статијата се нагласува потребата да се земат предвид овие услови кога се создаваат програмите за реинтеграција, и се тврди дека големата разновидност на минатото, искуствата и шансите за во иднина на секоја жртва поединечно налага разновидни и флексибилни програми за реинтеграција (в. Bjerkan и Dyrliid 2006b)

„Украдени насмевки“ (*The stolen smiles*) (2006) е студија за физичкото и психичкото влијание на трговијата со луѓе врз жените и адолесцентите кои со трговија биле донесени во Европа. Иако е главно квантитативна, студијата дава и квалитативни информации за искуствата со помош на жртвите бидејќи тие зборуваат за нивното физичко и ментално здравје, а и ги нагласува краткорочните и долгорочните потреби на тргуваните лица (в. Zimmerman et al. 2006).

Во таа насока, „Спасете ги децата“ спроведува регионална студија во рамките на Програмата за реагирање против трговија со деца во Југоисточна Европа. Дел од студијата се директни интеракции со малолетни лица, и преку неа се прави обид да се одговори на опширното прашање зошто се тргува со деца од гледна точка на едно дете. Студијата се имплементира во седум земји од ЈИЕ (в. „Спасете ги децата“ – се очекува во 2007)

2.3. Методологија на истражување и собирање на податоци

Студијата се базира на теренска работа и интервјуа што се одржаа во ЈИ Европа. Имаше теренска работа во најчестите земји на потекло (Албанија, Молдавија и Романија) како и во транзитните и целните земји што исто така станале земји на потекло (БиХ и Србија). Иако интервјуата со тргуваните лица се одржаа во пет земји

---

⁷ Издадена само на холандски.

(имено Албанија, БиХ, Молдавија, Романија и Србија), важно е да се назначи дека при патувањето и/или експлоатацијата тие честопати биле и во другите пет земји во регионот на ЈИЕ – Бугарија, Хрватска, Косово, територијата под управа на ОН, Македонија и Црна Гора – како и подалечни земји, како земјите на Средниот Исток, во Русија и бившите советски републики, најразлични земји во ЕУ, како и Турција. Некои жртви потекнуваа од една од земјите од ЈИЕ, со други беше тргувано до или преку ЈИЕ, а трети беа или идентификувани или помогнати таму. Важно е да се каже дека наодите укажуваат на проблеми во голем број земји во и надвор од ЈИЕ, и не се типични само за земјите во кои се спроведе истражувањето. Коментарите и опсервациите на жртвите се однесуваат на целосниот опсег на интервенциите за борба против трговија со луѓе – во земјите на потекло, транзит и целните земји – и на најразлични претставници – на државата, на невладини или на владини организации. Како такви, важно е да се нагласи дека наодите не се однесуваат само на земјите во кои се спровело истражувањето. Исто толку важно е што наодите не се поврзани со само една организација или институција, туку се општи шаблони веќе документирани во повеќе случаи и контексти.

Со тргуваните лица се одржаа полу-структурирани интервјуа во различни фази од нивниот живот по трговијата. Интервјуата беа полу-структурирани бидејќи одат според одредена шема и на тој начин се собираат споредливи податоци, но даваат и слобода да се прилагодат на конкретната ситуација на испитаникот (Kvale 1996). Повеќето интервјуа ги одржаа истражувачите од земјата, иако некои ги одржаа координаторите на истражувањето при нивните теренски мисии. Тимот истражувачи се состоеше од Ребека Суртис, Марија Бабовиќ, Диана Тудораке, Гента Бибо, Виорелиа Русу и Милица Ѓорѓевиќ. Сите се искусни истражувачи и/или работат во областа на социјална нега, и имаат искуство со ранливи популации, меѓу кои и жртви на трговија со луѓе.

Истражувањето по природа беше со учество, и заедничкото нешто што ги поврза тргуваните лица беше прашањето на нивните искуства со идентификација, враќање и помош. Целта беше личните и индивидуалните искуства да бидат централни во процесот на дискусија и рефлексивност и да се дискутира со тргуваните лица за нивните искуства и перцепции, како и за можните решенија за проблемите со кои се соочиле. Важно е што интервјуата со жртвите конкретно го третираа искуството со идентификација, враќање и помош, а не самата трговија со луѓе. Од испитаниците не се бараше да го раскажат искуството со трговијата, а тоа прашање беше дискутирано само на иницијатива на испитаникот или испитаничката.

Со методот за земање примерок требаше да се добие најголема разновидност во однос на испитаниците и нивните искуства. Целта беше да се научи од најширок спектар на тргувани лица, со што ќе се идентификуваат најразлични искуства и проблеми. Вкупно се одржаа интервјуа со 80 тргувани лица. Интервјуата беа со различни профили на жртви – мажи и жени, возрасни и малолетници – како и

поединци со кои се тргувало за различни причини, меѓу кои сексуална експлоатација, присилна работа и просење/деликвенција. Иако повеќето испитаници беа жени, во примерокот има и интервјуа со дванаесет мажи. Испитаниците имале меѓу 15 и 75 години кога примале помош. Иако секој член на тимот истражувачи имаше професионална обука и искуство во работата со малолетници, истражувачите намерно ги интервјуираа само постарите малолетници (вкупно 13) – меѓу 15 и 17-годишна возраст – заради нивната поголема способност да ги проценат и оценат процесот на идентификација и враќање како и дадената помош. Жртвите што беа интервјуирани потекнуваа од различни земји од ЈИЕ, а имаше и жртви од друга националност што биле донесени со трговија во регионот. Со испитаниците тргуваа до најразлични одредништа, меѓу кои и земји од ЈИЕ, ЕУ, Русија и бившиот Советски Сојуз, Турција, Средниот Исток и Централна Азија. Со некои жртви интервјуата се одржаа веднаш по идентификацијата и упатувањето и пред да се вратат дома, други беа интервјуирани веднаш штом се вратија дома и во почетните фази на давањето помош и/или донесувањето одлуки, а трети беа интервјуирани во различни фази од реинтеграцијата. На жртвите им пристапија различни организации и преку различни програми, вклучувајќи и владини организации, невладини организации и меѓународни организации.⁸

Од 80-те тргувани лица со кои имаше интервју, најчесто искуствата со трговија со луѓе беа трговија со жени за сексуална експлоатација, иако од 52-та случаи на сексуална експлоатација еден беше експлоатација на маж. Во примерокот имаше и дванаесет жртви на трговија за присилна работа, од кои 8 беа машки и четири женски. Имаше шест случаи на трговија за просење/деликвенција – пет мажи и една жена; една жена беше експлоатирана за присилна работа и за сексуална експлоатација; и една беше експлоатирана за сексуална експлоатација и просење. Трговијата со луѓе беше главно меѓународна, но имаше случаи и на внатрешна трговија. Иако најголемиот дел од испитаниците беа експлоатирани и потоа формално идентификувани како жртви на трговија со луѓе, во четири случаи лицата беа идентификувани пред да бидат експлоатирани, иако во секој од случаите имало јасни знаци на ризик од трговија со луѓе или на намера за експлоатација. Во други

---

⁸ Ова се агенциите што помогнаа во истражувањето со тоа што го олеснија пристапот до корисниците на нивните услуги и го поддржаа тимот за истражување со тоа што му дадоа вредни информации. Организациите што соработуваа се во Албанија – ИОМ Тирана, Различни и еднакви (ДиЕ), Центарот на заедници во Џирокастра (GCC), Vatra, Tjeter Vision, Националниот центар за прием (NRC) и Qendra kombetare priteses e Viktimave te Trafikut (QKPVT); во БиХ – ИОМ Сараево, Интернационалниот форум за солидарност (IFS) и La Strada; во Молдавија – Меѓународниот центар за заштита на правата на жените и центарот за промоција La Strada, ИОМ Чишинау, Interaction, Compasiune и Националниот центар за превенција на злоупотреба на деца; во Романија – Млада генерација, Adpare, Излезете и помогнете, Спасете ги децата, Conexiuni, Betania и ИОМ Букурешт; и Србија – Atina, Советувалиште за семејно насилство (CAFV) и ИОМ Белград.

три случаи истражувачот не можеше јасно да го идентификува начинот на трговија, иако организацијата што пружила помош формално ги идентификувала како жртви на трговија со луѓе и им било помогнато во рамката за борба против трговија со луѓе. Бидејќи интервјуто беше за идентификација, враќање и помош, а не за нивното искуство со трговија со луѓе, истражувачите во тие случаи не бараа детални информации за експлоатацијата.

Иако студијата се заснова на директните искуства, перцепции и искуства на жртвите, понекогаш беше исто толку значајно да се дојде до информации од самите даватели на услуги. Целта на ова беше да се разјаснат некои информации за одреден случај или да се соберат повеќе општи информации за процедурите и праксите при процесот на идентификација, враќање и помош. Како такви, специјални интервјуа се одржаа со одбрани даватели на услуги и учесници во борбата против трговија со луѓе од регионот, од страна на истражувачи од земјата или од координаторот на истражувачите.

Ограничувања

За време на студијата се соочивме со неколку проблеми и ограничувања коишто секако влијаеја на наодите од истражувањето. Во нив спаѓаа:

- *Ограничена временска рамка:* Ограничената временска рамка и периодот во годината влијаеја на рамката на земање примероци. Некои тргувани лица што се согласија да бидат интервјуирани не беа достапни во временската рамка на истражувањето. Иако се направи сè да се надминат ваквите конфликти во плановите, тоа понекогаш не успеваше. Дополнителна пречка претставуваше фактот што интервјуата се одржуваа во период од четири до шест недели, коишто се совпаднаа и со божиќните и новогодишните празници.
- *Пристрасност при избирање.* Кога се читаат и анализираат податоците, мора да се земе предвид и пристрасноста при избирање зашто повеќето испитаници тогаш добиваа помош во рамките на некоја програма. На лицата што зависат од помошта може да им е непријатно да зборуваат за проблемите, зашто мислат дека информациите што ќе ги дадат негативно ќе се одразат на поддршката што ја добиваат или ќе ги сметаат за неблагодарни. Може исто така да има пристрасност и во однос на тоа кои организации за помош на жртви предлагаат да бидат интервјуирани. Во некои интервјуа, испитаниците се двоумеа дали да кажат нешто што би можело да му наштети на угледот на програмата или на вработените. Понекогаш самите вработени ги поттикнуваа испитаниците да кажат за проблемите со кои се соочуваат. Затоа разменетите информации се уште повпечатливи и поважни. Исто така,

ова ни дава до знаење дека иако е важен чекор во дискусијата со жртвите за нивните потреби и грижи, ова претставува само почетна точка.

- *Потенцијално нерепрезентативен примерок:* Освен тоа, лицата на кои им се дава помош може да се сметаат како претставници на одреден профил на корисници на услуги. Ако примиле помош, веројатно немаат многу други можности и може да ѝ припаѓаат на значително ранлива категорија на тргувани лица (Brunovskis и Surtees 2007, Brunovskis и Tyldum 2005, Surtees 2005). Како такви, наодите може да не даваат општ приказ на тргуваните лица, и особено не на лицата што се во позиција да преговараат за ситуацијата во која се жртви на трговија со луѓе, да имаат (финансиски и стратешки) придобивки и/или на кои не им е потребна помош и интервенција.
- *Избор на истражувачи:* Се бараа независни истражувачи кои не беа поврзани со давателите на услуги или со организациите што нудат помош. Бидејќи не можеше секогаш да се најдат соодветно квалификувани истражувачи, во два случаи беа избрани истражувачи од невладини организации што даваат услуги. Сепак, заради големите професионализам и непристрасност на истражувачите, тие можеа да дадат поддршка и да го поттикнат овој критичен процес на оценување, кој барем делумно го намали ова ограничување.
- *Ограничен пристап до жртвите:* Иако за истражувањето стапивме во контакт со многу организации, некои организации одбија да учествуваат, повикувајќи се на начелото дека корисниците на услуги не треба да учествуваат во проекти за истражување, иако не бевме насочени кон трговија со луѓе туку искуството со идентификација и помош. Ова се разликуваше од некои други организации, на кои откако им ги дадовме деталните информации за проектот, параметрите за учество и видовите теми што ќе се истражуваат, се обратија кај корисниците на услуги и ги прашаа дали сакаат да учествуваат, и некои одбија а некои прифатија. Бидејќи некои агенции сакаа да учествуваат во истражувањето, ова влијаеше на самиот примерок и следствено корисниците на услуги во тие програми не можеа да дадат мислење за нивните искуства со идентификација и помош.
- *Временска дистанца на интервјуата:* Иако повеќето искуства со давање помош беа прилично нови, некои од наодите дадени во извештајов се базираат на постари искуства со трговија со луѓе и со давање помош, а не на искуства од неодамнешното минато. Како такви, некои од проблемите што ги поставија испитаниците во меѓувреме беа надминати. И покрај тоа, искуствата од минатото можат и понатаму да влијаат на тоа колку жртвите

ја разбираат и колку сакаат да учествуваат во рамката на идентификација и помош, и можат денес да имаат директно влијание на одлуките што треба да се донесат.

2.4. Етички прашања

При реализацијата на оваа студија многу се внимаваше на етичките прашања што секогаш се јавуваат кога станува збор за истражување на лица со кои било тргувано засновано на жртвата. При истражувањето многу се внимаваше на етичките прашања поврзани со интервјуирање жртви што се дадени во *„Етички и сигурносни препораки за интервјуирање жени жртви на трговија со луѓе“* издаден од СЗО. Етичките прашања ги разгледавме детално со тимот за истражување во подготвителната работилница и донесовме протокол како насока за имплементацијата на проектот за истражување. Главно место зазедоа проблеми како информирана согласност, доверливост, правото на приватност и ризикот за анонимност и безбедност на испитаниците, и секој истражувач мораше да потпише договор за доверливост. Истражувачите беа обучени како да поставуваат прашања со кои ќе даваат поддршка и нема да судат, и да предвидуваат кои прашања би можеле да бидат потресни за испитаникот. За истражувачкиот тим најбитно беше за време на интервјуто на испитаникот да му биде удобно и да има позитивна атмосфера.

При имплементацијата на проектот се посвети големо внимание на овие етички прашања. Со испитаниците се стапи во контакт преку различни даватели на услуги на кои им беше кажано за проектот и им беа дадени писмени информации за истражувачкиот проект, како и детални информации за улогата на жртвата како можен испитаник. Исто така, за време на интервјуто, на секој испитаник усно му беше кажано за истражувачкиот проект, за целите, за тоа како ќе се одвива интервјуто, како ќе се употребат информациите, дека не мора да одговора на прашања кои им се непријатни и дека можат да го запрат интервјуто било кога без објаснување. Пред почетокот на секое интервју уште еднаш баравме усна согласност.

Интервјуата се одржуваа на приватни локации, како на пример во објектот каде што се извршува програмата, во домот на испитаникот, во канцелариите на организацијата и во време кое му одговара на испитаникот. За локацијата се дискутираше со испитаникот и на испитаникот му се нудеше можност да има со него уште едно (доверливо) лице. Кога странските жртви се интервјуираа со преведувачи, преведувачите ги избравме внимателно и детално им објаснивме за прашањата како доверливост, анонимност и осетливост на жртвата, и им наложивме да потпишат договор за доверливост. Понатаму, во рамките на истражувачкиот тим редовно се дискутираше прашањето на етиката, и интервјуто се прилагодуваше кон етичките прашања што се јавуваа во тоа поле.

Главна цел на интервјуата беше искуството на жртвите со идентификација и помош, а не искуството со трговија со луѓе. Дискусиите за искуството со трговија со луѓе започнуваа само на иницијатива на испитаникот, и испитувачите се обидуваа колку што можат да ги навратат жртвите на искуствата со идентификација, враќање и помош. Испитувачите исто така гледаа да ѝ биде удобно на жртвата, и за време на интервјуто ги успокојуваа испитаниците дека можат да одбијат да зборуваат за нешто за што не им е пријатно.

Со оглед на тоа што повеќето испитаници веќе добиваа помош во одредена програма, најчесто немаше потреба од упатување за помош. Сепак, на секој истражувач му кажувавме точно каде во земјата има достапна помош ако треба да упатува. И на испитаниците им го дадовме контактот на истражувачот ако било што ги загрижува или ако имаат било какви прашања за понатамошниот тек на истражувањето. Кога испитаникот нè загрижуваше или кога ни се чинеше дека е неопходно и понатаму да се одржи контактот, истражувачите се јавуваа или го посетуваа тргуваното лице и/или организацијата што нудеше помош. Во една земја, истражувачот интервјуираше жртва што била злоупотребена додека ѝ давале помош по трговија со луѓе. Испитаникот потоа го преместија во безбедна средина со една невладината организација и не беше потребна непосредна интервенција. Сепак, со претставниците на невладината организација што помагаше се дискутираше за известувањето и последователните дејства во врска со случајот, како и за било какви понатамошни чекори што ќе бидат потребни, веројатно во рамките на програмата TRM.

И етиката и сигурноста беа многу важни при подготовката на студијата. Испитаниците не мораа да се идентификуваат, а кога се идентификуваа таквите податоци се камуфлираа во теренските записи и понатаму во извештајот. До поединечните теренски записи имаа пристап само локалниот истражувач и координаторот на истражувањето, и сите теренски записи внимателно ги чувавме согласно внатрешните стандарди на Институтот NEXUS и IMPCD за заштита на податоци. Исто така, ги сменивме или изоставивме сите лични информации што го откриваат идентитетот на одделни жртви, па приказните на жртвите не можат лесно да се познаат во извештајот и се претставени на начин кој не претставува ризик и кој не ја загрозува приватноста на жртвата и/или неговото семејство.

2.5. Работни дефиниции и терминологија⁹

Жртва/тргувано лице: Зборот „жртва“ за многумина имплицира немоќ и го гради идентитетот на поединецот врз основа на неговата/нејзината виктимизација. Во

---

⁹ Голем дел од дефинициите и терминологијата се преземени од „Вториот годишен извештај на Regional Clearing Point за жртви на трговија со луѓе во ЈИЕ“ (в. Surtees 2005)

исто време, од гледна точка на човековите права, зборот „жртва“ е важен зашто го означува доживеаниот прекршок и одговорноста да се поправи. Затоа во извештајот се употребува зборот „жртва“. Терминот „трговано лице“ исто така се употребува зашто и тој дава до знаење дека е најважно искуството со трговија со луѓе и дека има потреба да се поправи. И двата термина означуваат лица што спаѓаат во категоријата на жртви според член бр. 3 од Протоколот за трговија со луѓе на ОН и/или согласно соодветното национално законодавство.

Помогната жртва: Лице идентификувано како жртва на трговија со луѓе кое се согласило да прифати помош од невладина, владина, меѓународна или друга релевантна организација.

Идентификувана жртва: Лице идентификувано како жртва на трговија со луѓе според формален или неформален механизам за идентификација.

Можна жртва: Лице идентификувано пред да биде експлоатирано но кое покажало сериозни знаци дека во моментот е жртва на трговија со луѓе. Овој термин се разликува од терминот „претпоставена жртва“ којшто е дефиниран подолу.

Претпоставена жртва: Лица за кои се претпоставува дека се жртви на трговија со луѓе (бидејќи ги задоволуваат критериумите на Протоколот за трговија со луѓе на ОН), но кои надлежните органи сè уште не ги идентификувале формално или кои одбиле формално или правно да ги идентификуваат. Во некои земји, оваа категорија на лица се нарекува „потенцијална жртва“, но во овој извештај терминот потенцијална жртва е со поинакво значење. Погледнете ја претходната дефиниција.¹⁰

Учесници во борбата против трговија со луѓе: Лица од владини, невладини или меѓународни организации што се вклучени во борбата против трговија со луѓе и кои работат во една или повеќе од следните области: идентификација, враќање и помош.

Помош и заштита: Мерки, програми и услуги коишто имаат за цел да ги вратат тргуваните лица, како што стои во член бр. 6 од Протоколот од Палермо. Тие можат да ги нудат невладини, владини или меѓународни организации во целните земји, земјите на транзит или потекло. Во нив спаѓаат, меѓу другото, сместување,

---

¹⁰ Во секоја земја во регионот има различна терминологија за тргувани лица, особено тие што се сметаат „во ризик“ да бидат жртви на трговија со луѓе и тие што се сметаат за жртви на трговија но коишто надлежните органи ги немаат формално идентификувано на тој начин. Исто така, различни организации честопати користат различни термини за тие категории. Во контекстот на оваа студија, ги употребуваме термините „потенцијална жртва“ и „претпоставена жртва“ според дефинициите што ги дадовме, а не според терминологијата на некоја земја или организација.

медицинска нега, психолошка помош, образование, стручна обука, привремено вработување, правна помош и транспорт. Под помош се подразбира давање на една или повеќе услуги.

Малолетно лице: Било кое лице помладо од 18 години.

Национален механизам или систем за упатување: Овој термин се однесува на механизмите на национално ниво што се употребуваат за идентификација, враќање и помош на жртвите на трговија со луѓе. Такви механизми постојат во земјите на транзит, целните земји и земјите на потекло, и го опфаќаат целосниот процес на упатување на национално ниво, од почетна идентификација до помош и заштита, во која спаѓа соработка меѓу различни владини институции и невладини учесници во борбата против трговија со луѓе. Во такви рамки можат да се преземат од еден до сите овие чекори.

Закрепнување: Процесот со кој жртвите се стабилизираат и им се враќа психичкото, општественото и физичкото здравје.

Реинтеграција/интеграција: Главната цел на реинтеграцијата или интеграцијата на жртвите на трговија со луѓе е повторно обединување на поединецот со неговото/нејзиното семејство или интегрирање на тргуваното лице во нова заедница. Освен физичкиот чин на враќање, тука спаѓа и вклопување со социјалната средина на поединецот и претставува долгорочно социјално и економско решение.

Враќање: Враќање во земјата и/или заедницата на потекло. Во контекст на борбата против трговија со луѓе, во процесот на враќање не спаѓа само физичкиот транспорт на жртвата, туку и механизмите со кои се обезбедува безбедно и достоинствено враќање.

Даватели на услуги: Организации и поединци кои даваат една или повеќе од различните видови услуги и помош што им се на располагање на жртвите на трговија со луѓе. Тоа може да бидат социјални работници, психолози, вработени во засолништата, медицински лица или правници од невладини, меѓународни или владини организации.

Засолниште/станбен објект: Простор во кој жртвите на трговија со луѓе можат да се сместат привремено и подолготрајно. Засолништата можат да бидат затворени или отворени; да нудат краткотраен или долготраен престој; и/или да бидат уредени за итно реагирање или поддршка при реинтеграција.

Транснационален механизам за упатување: Ова се механизми и системи за сеопфатна помош и транснационална поддршка на жртвите на трговија со луѓе.

Транснационалните механизми за упатување го поврзуваат целосниот процес на упатување, од почетната идентификација, па сè до враќањето и помошта во земјите на транзит, целните земји и земјите на потекло, и во нив спаѓаат соработката меѓу различни владини институции и невладини учесници во борбата против трговија со луѓе. Дел од нив може да бидат еден или сите чекори во процесот.

Заштита на сведоци: Сите безбедносни мерки неопходни за сигурноста на сведоците при правната постапка. Заштитата на сведоци се нуди пред, за време и по правната постапка, и во неа може да спаѓа една мерка или комбинација од мерки кои се наменети за безбедноста и сигурноста на сведокот и неговото/нејзиното семејство.

3. Трговија со луѓе и борба против трговија со луѓе во ЈИ Европа

Во овој дел ќе се даде краток преглед на процесот на трговија со луѓе во, до и низ регионот на ЈИЕ. Ќе се даде и многу општ осврт на профилите на жртвите и прашањата поврзани со нивната ранливост и нивните искуства со трговија со луѓе. Од исто толкава важност, во овој дел ќе се разгледаат и моменталните залагања за борба против трговија со луѓе во регионот, со особен акцент на рамката за идентификација, враќање и помош како и на националните системи за упатување.

3.1. Кои се жртвите на трговија со луѓе?

Регионот на ЈИЕ е место на потекло, транзит и одредиште за жртвите на трговија. Со жртвите на големо се тргува до, низ и од регионот, и од крајот на 1990-тите¹¹ наваму се идентификувани и им била дадена помош на буквално илјадници жртви. Некои земји – Албанија, Романија, Молдавија и Бугарија, се главно земји на потекло, и секоја година се тргува со голем број жртви од овие земји. Сепак, има прелиминарни сигнали дека некои земји како Романија и Бугарија сè повеќе стануваат транзитни и целни земји, а тој тренд веројатно ќе се зголеми бидејќи тие

---

¹¹ Вкупниот број жртви на трговија со луѓе кои ги идентификувале и кои добиле помош во периодот од 1 јануари 2000 г. до 31 декември 2004 г. во земјите на Југоисточна Европа е 6.255 (Surtees 2005:12).

неодамна станаа членки на ЕУ. Други земји/субјекти во регионот – Хрватска, БиХ, Бившата југословенска република Македонија (БЈРМ), Србија, Црна Гора и Косово, територијата под управа на ОН – најчесто се транзитни и целни земји, но и тие од неодамна стануваат земји на потекло, а со нивните државјани се тргува и во самите земји и во странство.

Има голема разноликост кај самите жртви, тие имаат најразлични искуства со трговија со луѓе, и меѓу нив се мажи, жени и деца од сите возрасти. Се разбира, најголемиот број жртви кои беа идентификувани и на кои им беше дадена помош беа жени, најчесто тргувани за сексуална експлоатација, но во некои случаи и за присилна работа како на пример работа низ куќа. Освен тоа, во 2004 г., во рамките на Програмата на Regional Clearing Point (RCP),¹² голем број од жртвите што добија помош во ЈИЕ во 2004 г. беа мажи. Најзабележителна беше состојбата во Албанија, каде што 70 насто од жртвите тргувани за работна сила, просење или деликвенција во 2003 г. и 2004 г. беа малолетни мажи. Слично на тоа, 47,8 насто од странските жртви на трговија со луѓе за работна сила во Србија во 2004 г. беа машки, и полнолетни и малолетни. Со машките жртви се тргуваше за работна сила, просење, деликвенција и присвојување. При истражувањето на RCP не се документираа случаи на сексуална експлоатација, иако во 2003 г. двајца молдавски мажи, едниот 48 а другиот 23-годишен, се пријавија во полиција и беа идентификувани како жртви на трговија со луѓе. На двајцата мажи им ветиле работа во Македонија, но потоа биле присилени да работат на градилиште дење и да даваат сексуални услуги навечер (Surtees 2005: 302-303). Исто така, ЈОМ Скопје изврши анкета во секторот за секс со мажи и откри дека шест насто од анкетираниите машките хомосексуалци користеле услуги на машко странско лице тргувано за сексуална експлоатација и 16 насто лично познавале луѓе од хомосексуалната заедница што користело услуги на машко странско лице тргувано за сексуална експлоатација (Handziska and Schinina, 2004: 10-14). Патем, неколку од машките жртви кои беа интервјуирани во рамките на истражувањето биле сексуално експлоатирани.

Слично на тоа, во некои земји голем дел од жртвите кои добија помош беа малолетници. Во 2003 г. 20 насто, а во 2004 г. 65 насто од српските жртви што добија помош беа малолетници, 100 насто од албанските жртви тргувани за работна сила, просење и деликвенција и 58,6 насто од жртвите од БиХ на кои им било помогнато (Surtees 2005: 13).

Искуствата со трговија со луѓе исто така беа разновидни и меѓу нив имаше случаи со сексуална експлоатација, експлоатација за работна сила, просење,

---

¹² RCP се воспостави со рамката на Единицата за брзи интервенции за борба против трговија со луѓе од Пактот за стабилност во 2002 г. за да обезбеди стандардизирани регионални податоци за трговија со луѓе и помош на жртви, како и за поддршка на понатамошниот развој на помош за жртви во Југоисточна Европа (ЈИЕ). Во јуни 2005 г. програмата RCP се пренесе во Институтот NEXUS во Виена.

деликвенција и присвојување, како што е претставено во следната табела. Важно е што многу од жртвите ги експлоатирале за повеќе цели. Најчесто сексуално и за работна сила, но беа забележани и други комбинации на експлоатација.

Табела 1: Видови на трговија со луѓе кај државјани на ЈИЕ кои добиле помош, СР2003 г. и 2004 г.

Вид трговија со луѓе	2003	2004
Сексуална експлоатација	824 (65.2%)	864 (74.2%)
Работна сила	91 (7.2%)	48 (4.1%)
Просење и деликвенција	51 (4%)	75 (6.4%)
Присвојување	0 (0%)	9 (0.8%)
Сексуална експлоатација и работна сила	245 (19.4%)	97 (8.3%)
Сексуална експлоатација, просење и деликвенција	10 (0.8%)	27 (2.3%)
Работна сила, просење и деликвенција	11 (0.9%)	2 (0.2%)
Сексуална експлоатација, работна сила, просење и деликвенција	1 (0.1%)	0 (0%)
Потенцијални жртви ¹³	31 (2.5%)	43 (3.7%)
Вкупно	1264 (100%)	1165 (100%)

Извор: Surtees, R. (2005) „Втор годишен извештај за жртвите на трговија со луѓе во Југоисточна Европа“. Женева: IOM и RCP

Најразлични фактори и променливи влијаат на тоа колку поединецот е подложен на трговија со луѓе, и најчесто доаѓа до ризик за трговија со луѓе заради комбинација на фактори. Меѓу најбитните проблеми, но не сите проблеми што беа забележани, беа возраст, односи со семејството, образование, можностите за економска сигурност и работа во татковината и етничката припадност. Во исто време, иако се можни точки на ранливост, овие фактори не се неизбежни и не ги покриваат сите можности, и има многу исклучоци кои мора да се земат предвид при создавањето и имплементацијата на програмите. На пример, иако многу жртви се од „сиромашни“ и „многу сиромашни“ средини, неверојатно голем број жртви исто така доаѓаат од „просечни“ и „богати“ семејства. Слично на тоа, иако нивото на образование на многу жртви на трговија со луѓе е ниско, честопати тоа е еднакво со нивото на тамошното население, а мал број на жртви од земји како Украина,

¹³ Оваа ознака се користеше во истражувањето на RCP ако поединците добиваа помош преку кратко време за точно да се утврди нивното искуство со трговија со луѓе, или кога поединецот беше идентификуван и му беше дадена помош пред да биде експлоатиран, но имаше јасни сигнали дека е во процесот на трговија со луѓе.

Молдавија, Романија и Бугарија имаа диплома од факултет или колеџ. Исто така, иако во многу случаи проблемите во семејството беа катализатор за миграција на поединците, многу жртви рекоа дека се поддржани и имаат позитивен однос со семејството и во заедницата. Понекогаш токму овој однос (и желбата да го поддржат и да му помогнат на семејството, што се јавила како резултат) ги натерал жртвите да мигрираат (Surtees 2005).

Во некои истражувања се разгледуваат сложените и често повеќеслојни фактори што претставуваат точки на ранливост и можни предизвикувачи на трговија со луѓе. Еден таков фактор е аспирациите во животот. Во една студија во Романија беше откриено дека девојките „во ризик“ беа склони кон барање работа во странство и имаа тенденција за кршење на формалните и неформалните правила. Ранливите девојки беа прилично независни и често преземаа ризик, и беа способни да се снајдат во несигурна ситуација (Alexandru и Lazaroiu 2003; cf. Bjerkan 2005; Brunovskis и Tyldum 2004). Други истражувања укажаа дека многу жртви стануваат жртви на трговија со луѓе заради криза, на пример болест во семејството или итна потреба за пари (Brunovskis и Tyldum 2004; Surtees 2005; Bjerkan 2005). Од некои истражувања се гледа дека понекогаш доаѓа до трговија со луѓе и кога лицето мигрира зашто во таа општествена и културна средина од него се очекува да го поддржи семејството, како и да ја одигра општествената улога – сопруга/мајка, послушна ќерка или син итн. (Surtees 2005; 2003; 2000), што беше документирано и при теренското истражување за оваа студија. Уште една променлива е и фактот што многу жртви доаѓаат од општества во кои миграцијата е општествена норма (Brunovskis и Tyldum 2004; Surtees 2005 и 2003). Забележано е и дека во контекст на социјалните и културните дискурси што се развиваат, нема ниту директна ниту неизбежна врска со тоа кои луѓе се склони на трговија со луѓе, и идентификацијата на ризикот е постојан процес (Surtees 2003).

3.2. Заложби против трговија со луѓе – идентификација, враќање и помош

За помошта што им се дава на жртвите пишува во неколку меѓународни документи и конвенции, веројатно најопширно во „*Протоколот за превенција, сузбивање и казнување на трговија со луѓе*“ на Обединетите Нации. Познат и како Протоколот од Палермо, во членовите 6, 7 и 8 на овој документ се поместени општите правила и услуги што треба да се достапни при поддршката и заштитата на жртвите. Помошта се гарантира и во различни документи на регионално и национално ниво. На пример, во ЕУ каде што се тргуваат сè поголем број жртви од ЈИЕ, со „*Акциониот план на ЕУ*“ се апелира до земјите-членки да дадат заштита и помош за жртвите, како дел од урамнотеженото, ефикасно кривично гонење, согласно националните

услови и пракса (4, vii). Слично на тоа, во поглавјето III од *„Конвенцијата за акција против трговија со луѓе“* на Советот на Европа се наведени мерки за заштита и промоција на правата на жртвите. Други меѓународни принципи и стандарди коишто се релевантни при идентификацијата и процесот на упатување се *„Акциониот план на ОБСЕ“*, *„Принципи и упатства за човекови права и трговија со луѓе препорачани од Обединетите Нации“* и *„Упатства на УНИЦЕФ за заштита на правата на децата жртви“*.

За идентификација, враќање и помош на тргуваните лица потребно е да се разгледаат голем број различни фактори, проблеми и ситуации. Бидејќи во регионот се идентификувани различни форми на трговија со луѓе и различни профили на жртви, механизмите за идентификација и помош мора да бидат разновидни и соодветно развиени. Во овој процес мораат да се земат предвид и разликите во искуствата со трговија со луѓе и сложениот однос меѓу изборот и присилата.

3.2.1. Процедури за идентификација

Во ЈИЕ, првичната цел на механизмите за идентификација на жртвите на трговија со луѓе беа случаи во кои се јавува профил на човек што тогаш се сметаше за типична жртва на трговија со луѓе – млада, полнолетна жена со која се тргува за сексуална експлоатација. Сегашните критериуми за идентификација главно се во оваа насока, и општо земено не постојат поопшти и посеопфатни критериуми. Заради ваквиот пристап многу учесници во борбата против трговија со луѓе се непостојани и не се проактивни при идентификувањето на нови форми на трговија со луѓе и/или други профили на жртви. Во некои случаи, органите на прогонот идентификуваат „потенцијални“ жртви на трговија со луѓе за сексуална експлоатација,¹⁴ а сепак не успеваат да идентификуваат жртви на трговија со луѓе за работна сила (и мажи и жени), и наместо тоа ги третираат како нелегални имигранти (Surtees 2005a: 497, 513). Тоа што се фокусираат главно на возрасни, женски жртви, може да значи и дека лицата што ги идентификуваат жртвите ги немаат потребните вештини и соодветната обука за разумно и соодветно испитување и интервјуирање на малолетници.

Најчесто нема посебно законодавство за идентификација и испитување на жртви на трговија со луѓе, иако во некои земји постојат одредби за идентификација во рамките на националните планови за акција и *„Планот за акција на ЕУ“* апелира до земјите-членки да создадат соодветна структура за координација на владата за рана идентификација и упатување на тргуваните лица. Исто така, ретки се методологиите и упатствата за испитување и идентификација на жртвите на трговија со луѓе. Некои земји имаат составено листа на показатели или имаат прашалник

---

¹⁴ Во контекст на овој пример, „потенцијална жртва“ се однесува на лице што покажува јасни сигнали дека е во процесот на трговија со луѓе, но кое сè уште не е експлоатирано.

за интервјуирање на лицата за кои постои сомневање дека се жртви на трговија со луѓе. Сепак, тие се повеќе исклучок отколку правило (IOM 2005a: 12-13).

Уште еден проблем во однос на чекорите што се преземаат при идентификацијата на жртви или лица за кои постои сомневање дека се жртви на трговија со луѓе. Во некои земји постојат јасни процедури за упатување за во такви услови, а во други недостасува систематизација. Дури и ако има систем, не секогаш е јасно дали сите можни лица што ги идентификуваат жртвите се подеднакво запознаени со процесите на идентификација и упатување. Како што стана јасно од интервјуата со жртвите на трговија со луѓе, повеќе случаи ќе бидат идентификувани ако поголем круг на јавни и приватни учесници во борбата против трговија со луѓе се информираат и добијат обука за механизмите на идентификација и упатување. Важно е и процедурите за идентификација да се прилагодливи на сите видови на трговија со луѓе и сите профили на жртви, а и прилагодливи на моменталните трендови и шаблони, како на пример внатрешна трговија со луѓе или сменети траси (ICMPD 2006: 46; Surtees 2005).

Иако во сите фази на процесот на идентификација и упатување е важно да се проценат ризиците за потенцијалните и идентификуваните жртви, тоа не се прави секогаш. Потребно е веднаш по идентификацијата да се изврши стандардна процена на ризик. Ризикот исто така ќе флукуира – ќе се зголемува или намалува – во зависност од ситуацијата, времето, локацијата, и од тоа дали поединецот дал изјава или соработува (или се чини дека соработува) со полицијата, па затоа важно е да се предвидат потенцијалните ризици во иднина додека се преземаат различни акции. Процената на ризик не е статична; тоа е процес што постојано се одвива и бара постојана одговорност.

Најчесто се претпоставува дека идентификацијата се одвива во целната земја. Сепак, интервјуата со тргуваните лица покажаа дека многу од нив биле идентификувани во нивната земја на потекло. Во некои случаи, тоа се случувало по враќањето (со депортација или кога сами се вратиле), кога стапиле во контакт со органите на прогонот или со агенции што даваат помош на граничните премини или на транзитните локации. Но, во други случаи, жртвите сами се идентификуваа, и побараа помош откако се вратија независно или откако се вратија/беа депортирани без да ги идентификуваат. Оттука уште полесно се согледуваат недоследностите при идентификацијата во целните и транзитните земји, и во исто време се согледува колку е важно во земјите на потекло да постојат разновидни механизми за идентификација во секоја заедница.

3.2.2. Процедури на враќање и упатување

Важен принцип е враќањето да биде безбедно и достоинствено за сите тргувани лица, и жртвите не треба да се враќаат во земји во кои со причина се верува дека

може да страдаат, да трпат одмазда, стигматизација или дискриминација. Кога треба да има враќање, во процесот на транснационално враќање и упатување постојат неколку важни чекори, како што се:

- подготовка на жртвата за враќање (давање на информации за можностите);
- подготовка на документи и организирање на патувањето;
- комуникација и координација меѓу целната/транзитната земја и земјата на потекло;
- процени на ризик (процена на нивото на безбедност и на семејството);
- поддршка при транспорт и патување (во која спаѓа враќање со придружба по потреба и помош при транзит);
- прием и упатување во татковината.¹⁵

Во моментот, транснационалните механизми за враќање и упатување во ЈИЕ генерално се недоволно развиени, иако во некои организации процесот на враќање е со повисок стандард, и вклучува враќање со придружба и безбедносни процени пред враќање. Сега враќањето и упатувањето најчесто функционираат во рамките на врските и мрежите на организациите, што главно значи дека на жртвите не секогаш им се нудат сите можни услуги во земјата примател, туку само услугите што ги нуди агенцијата што дава помош и нејзините партнери. Иако соработката и комуникацијата меѓу организациите во ЈИЕ е подобрена, некои организации во транзитните и целните земји немаат целосни и ажурирани информации за достапноста и нивото на услугите за реинтеграција во земјите на потекло. Ваквата недоследност на информации спречува странските жртви да се информираат за можностите за помош што им се достапни кога ќе се вратат и спречува случаите соодветното да се планираат. Исто така, на давателите на услуги во земјите на потекло честопати им се упатуваат жртви за кои имаат само ограничени информации, па како резултат на тоа интервјуата честопати се повторуваат и има недостиг на грижа. Уште еден проблем е и соработката и упатувањето вон границите на ЈИЕ, и бидејќи бројот на жртви кои се тргуваат во ЕУ, Турција, бившиот Советски Сојуз и Средниот Исток се зголемува, потребни се врски со организациите во тие одредишта и соработка меѓу владите (Surtees 2005, 2006a, cf. Vjerkan 2005).

Уште еден проблем е што многу жртви се враќаа без да добијат помош. Многу жртви „се вратија сами“, патуваа независно (и без заштита) и на свој трошок. Исто

---

¹⁵ Исто така важно е многу да се внимава кога се извршува враќање на малолетни лица. Во ова спаѓа, меѓу другото, враќање со придружба, проценка на семејството и на нивото на безбедност пред враќањето, центар за прием/безбедни засолништа кои се прилагодени за посебните потреби на малолетните лица и назначување на правен старател и во целната и во земјата на потекло.

така, голем број жртви и понатаму ги депортираат од целните земји во ЕУ, Турција и Средниот Исток и ги идентификуваат како жртви на трговија со луѓе дури во нивната татковина.¹⁶ Само неколку жртви од ЈИЕ што ги депортираа од ЕУ и од другите целни земји кажаа дека добиле било какви информации за можностите за помош, заштита и реинтеграција во нивната земја на потекло, со што се прекршуваат меѓународните стандарди и обврски (Surtees 2006a).

3.2.3. Помош и заштита

Давањето помош и заштита – без оглед на тоа дали е во земјата на потекло, транзитната или целната земја – треба да е доверливо и да се изведе на начин на кој лицето нема да се познае дека е тргувано, нема да биде стигматизирано и дискриминирано во општеството и/или нема да има опасност да му се одмаздат трговците со луѓе. Сите видови помош треба да се доброволни, недискриминирачки, без критика и согласно принципите за човекови права (ICMPD 2006). Услугите треба да се доволно флексибилни за да ги задоволат потребите и интересите на најразлични видови жртви (мажи, малолетни лица, жртви тргувани во земјата и меѓународно) и жртви на други видови трговија со луѓе (за работна сила, сексуална експлоатација, просење, деликвенција) и мора да се приспособливи со тек на време, да можат да се прилагодат на новите трендови и случувања (Surtees 2006a: 15). Посебно треба да се внимава и на малолетните лица во поглед на процена на нивните потреби и давање помош и заштита.

Во транзитни и целни земји

Услугите во повеќето транзитни и целни земји главно се краткорочни и насочени кон интервенции во кризни ситуации, иако најчесто се наменети за полнолетни, а не за малолетни лица. Странските државјани ги сместуваат во засолништа (најчесто затворени објекти) и добиваат најнеопходна помош како што е медицински грижа, задоволување на основните потреби (облека и храна), добиваат психолошки третман во кризни ситуации, им организираат активности за рекреација и им даваат правна помош (најчесто разгледување на документи, но понекогаш добиваат и правно застапување) пред да се вратат дома. Во зависност од мрежата и контактите на агенцијата што помага, тие понекогаш ги упатуваат на помош во нивната земја.

---

¹⁶ На пример, во 2003 г. од земјите на ЕУ беа депортирани 2978 Бугарки, во 2004 г. 2908, а дел од нив веројатно биле жртви на трговија со луѓе. Според Државната погранична полициска служба, дури десет насто од депортираните жени можеби биле жртви на трговија со луѓе, но не ги идентификувале како такви пред екстрадицијата. Слично, 221 од 291 жртви на кои им помогна една албанска организација ги депортираа во Албанија а дури откако се вратија дома ги идентификуваа, најчесто силите на прогонот (Surtees 2005).

Во некои земји каде што странските државјани добиваат дозволи за привремен или траен престој,¹⁷ тие имаат пристап до подолгорочна помош (во идеални услови, ориентирана кон реинтеграција). Во таквите случаи, услугите се нудат и на жртвите државјани на таа земја.¹⁸ Инаку, потребната долгорочна грижа може да се добие преку помошта што ја нуди социјалниот сектор.

Во земји на потекло

Жртвите се враќаат дома и со помош (со програми помогнати од невладини и меѓународни организации) и без помош (со мерки за депортација и враќање организирано од жртвата). Како такви, кога се враќаат во татковината некои жртви веќе добиле помош во странство (најчесто краткорочна/за итни случаи), а други не. Помошта во земјите на потекло најчесто се насочува кон услугите за реинтеграција, иако жртвите можат да добијат краткорочна помош при враќањето и/или пристап до услуги при криза во подоцнежните фази. Меѓу основните видови помош што се достапни во земјите на потекло се безбедно сместување (кратко, средно и долгорочно), основни потреби (храна, облека), медицинска грижа, правна помош, психолошка помош, привремено вработување, стручна обука, образование, посредување со семејство, рекреативни активности, помош при наоѓање живеалиште, финансиска поддршка итн. Нивото и квалитетот на услугите зависи од земја до земја, па и од агенција до агенција. Главно, критичен проблем и понатаму е немањето стандарди, протоколи и модели за развојот и имплементацијата на услуги и помош за жртвите. Кога се пишуваат прирачници и упатства, тие често се интерни документи и не се

---

¹⁷ Во декември 2002 г., земјите на Балканот ја потпишаа „Договорот од Тирана за статусот на жртвите на трговија со луѓе“ за легализацијата на статусот на тргуваната жртва, во кој спаѓаше ветувањето дека на странските жртви на трговија со луѓе ќе им се издадат привремени дозволи за престој (TRP). Во август 2003 г., на иницијатива на Единицата за брзи интервенции за борба против трговија со луѓе од Пактот за стабилност (SPTF) и со средства од Фондацијата Крал Бодуен (KBF), ИОМ го започна проектот „Воспоставување на механизми за дозвола за привремен престој за жртви на трговија со луѓе и сведоци на Балканот“ со цел да се засили капацитетот на релевантните засегнати страни во балканскиот регион, за тие да можат да ги исполнат обврските во рамката на заштита и помош на жртви на трговија со луѓе. Во регионот се издадени триесет и шест дозволи за престој во рамките на програмата TRP откако се вовеле законодавството (кореспонденција по имејл со Јована Скрнјуг, ИОМ Белград, декември 2006 г.).

¹⁸ За повеќе детали околу заштитата и помошта достапни во некои земји од ЕУ, в. ИОМ 2005А, Pearson 2002, van der Kleij 2003. За детални информации за помошта на располагање во земјите од ЈИЕ, в. Andreani и Raviv 2004; Dottridge 2004 и 2006; Hunzinger и Sumner-Coffey 2003; ICCO 2004; Kvinna til Kvinna и Kvinnoforum 2003; Kvinnoforum 2003; Bjerkan 2005; Bjerkan и Dyrlid 2006a и 2006b; Brunovskis и Surtees 2007; La Strada Молдавија 2005; Limanowska 2002 и 2003; Pearson 2002; Reiter 2005; Rosenberg 2006; Somach и Surtees 2005; Surtees 2005, 2006a, 2006b; Tdh и ARSIS 2006; Tdh 2005; Tozaj 2006; UNICEF 2004; UNICEF и STC 2004; van der Kleij 2003.

разменуваат, или се премногу општи за да бидат доволно функционални¹⁹ (Surtees 2006а: 16).

Во регионот на ЈИЕ, помошта – и краткорочната помош и помошта за реинтеграција, барем во почетната фаза типично е заснована на засолништа, и е во главниот град. Понатаму, услугите главно се лоцирани во урбаните центри, па затоа некои типови услуги се особено недостапни за тие што не живеат во поголемите градови – на пример, психолошка и психијатриска нега, специјализирани медицински услуги, програми за детоксификација, услуги за хендикепирани лица итн. Сепак, сè повеќе се нудат нестамбени услуги и услуги во други локации во земјата. Како дел од повеќето услуги за реинтеграција се нудат можности за образование и стручна обука, привремено вработување или заработка и семејно советување/посредување. Ваквите услуги се најзастапени во земјите што најчесто се земји на потекло, како Молдавија, Бугарија, Романија и Албанија. Сепак, со скорешната појава на жртви државјани во типично транзитните и целните земји, како БиХ, Хрватска, Косово, територијата под управа на ОН, Македонија, Црна Гора и Србија, сè повеќе се потребни и се нудат услугите за реинтеграција. Корисниците на услугите за реинтеграција се најчесто државјани на земјата, но по неодамнешната имплементација на дозволите за привремен престој за жртвите на трговија со луѓе во шест земји од ЈИЕ, и странските државјани добиваат поддршка за интеграција.

3.2.4. Национални механизми и системи за упатување

Во земјите на ЈИЕ постои голема разлика меѓу националните механизми за упатување и помош во поглед на пристапот и степенот на развој. Општо земено, тие се поврзани со рамката за соработка со која државните учесници во борба против трговија со луѓе ја исполнуваат обврската да ги заштитат и промовираат човековите права на тргуваните лица, во партнерство со граѓанското општество и другите учесници во борбата против трговија со луѓе во полето (ОБСЕ/ОДИХР; Reiter 2005: 20). Целта на овој механизам е сите жртви на трговија со луѓе (државјани и странци; тргувани во земјата и интернационално) да имаат пристап и да добиваат соодветна поддршка и заштита, според Протоколот од Палермо и релевантното национално законодавство. Помошта и заштитата треба да се нуди и да биде достапна од почетната идентификација и при целиот процес на враќање и упатување, со цел закрепнување и одржлива реинтеграција. Сепак, кога зборуваме за националните механизми за упатување, со ова не се подразбира строго

---

¹⁹ Исклучок на ова е „Прирачникот за директна помош“ на ИОМ, кој го употребуваат невладините организации и владите при давање услуги на жртвите и кој ù е достапен на јавноста на: http://www.iom.int/jahia/webdav/site/myjahiasite/shared/shared/mainsite/published_docs/books/CT%20handbook.pdf.

придржување на механизмите опишани во прирачникот на ОБСЕ/ОДИХР. Во некои земји, како Србија и Македонија, националните механизми за упатување се воспоставени според овој урнек, со тоа што има агенција во Министерството за труд, вработување и социјална политика која е одговорна за координацијата на давањето помош и услуги на жртвите, и за поврзување и координирање со центрите за социјална работа во земјата како и релевантните невладини организации. Сепак, во други земји се развиени уникатни системи, типични за тоа подрачје. На пример, во Молдавија, Министерството за здравје и социјална политика (MoHSP) е одговорно за координацијата на мултидисциплинарните тимови на ниво на реон (област) што имаат за задача да обезбедуваат услуги од различни организации и агенции, и на државно ниво и од граѓанското општество. Во Романија, Националната агенција против трговија со луѓе ја надгледува, координира и врши мониторинг на помошта што им се дава на жртвите. Агенцијата има осум регионални центри и ги упатува жртвите на даватели на услуги, и врши мониторинг на давањето на услугите. И во Албанија, Одговорното тело (во кое членуваат претставници од Пограничниот сектор и Секторот за борба против трговија со луѓе, Конзуларната управа и Управата за социјални услуги) има задача да го координира процесот на упатување за почетна помош и заштита и долгорочна рехабилитација на сите жртви на трговија со луѓе, во тесна соработка со сите министерства, институции и програми за жртви на трговија со луѓе. Па така, има голема разлика меѓу моделите на национално упатување во секоја земја/територија во регионот, како и во степенот на развој, опсегот и нивото на имплементација.

4. Искуства на тргуваните лица со идентификација

При истражувањето, една од најбитните работи беше да дознаеме од жртвите какво било нивното искуство со идентификација – како биле идентификувани, како се чувствувале кога биле идентификувани, и кои, според нив, биле проблемите, прашањата, како и добрите практики во процесот на идентификација. Во овој дел ќе се осврнеме токму на овие три главни точки, во обид искуствата и мислењата на тргуваните лица да заземат главно место во дискусиите за практиките за идентификација.

4.1. Како ги идентификуваа тргуваните лица

Интервјуираните жртви ги идентификуваа најразлични учесници во борбата против трговија со луѓе и со најразлични механизми – од органите на прогонот, теренските работници, со телефонските линии за помош, од вработените во невладини и меѓународни организации, вработените во амбасади, социјалните работници, клиентите, па и самите жртви. Исто така, жртвите ги идентификуваа и лица што обично не учествуваат во борбата против трговија со луѓе, како луѓе што се занимаваат со транспорт, приватни лица и религиозни организации.

Органите на прогонот беа најбитни во идентификацијата на жртвите во ЈИЕ и пошироко. Во органите на прогонот не спаѓаат само специјализираната полиција

за борба против трговија со луѓе, туку и имиграционите и пограничните власти, полициските единици од земјата, воената полиција и единиците за борба против организиран криминал. Многу од интервјуираните жртвите ги идентификуваа како резултат на проактивната интервенција на органите на прогонот. Во други случаи, жртвите ги идентификуваа и ослободуваа откако нивните семејства ќе поднесеа полициски извештаи, дури и во странство. Една жена ни објасни како ја ослободиле откако му се јавила на сопругот за помош од местото каде што сексуално ја експлоатирале:

Штом почнаа сексуално да ме експлоатираат, почнав да барам начин да му кажам на мажот ми, и по неколку недели целосно понижување и насилство, еден од клиентите ми дозволи да свртам дома. Успеав да му кажам на мажот ми дека братучед ми ме продаде и му реков да ме спаси од градот чиешто име успеав да го кажам. Мажот ми даде изјава во полиција и информациите за потрагата по мене стигнаа [во полицијата]. Кога бев кај сопственикот, дојдоа [од локалната полиција] во нашиот стан и му рекоа на мојот сопственик дека ќе има многу проблеми [зашто ме заробил]. Тој ми даде пари за карта и поткуп за да можам да ги минам границите. Сакаше да ја напуштам земјата.

Други жртви ги идентификуваа на сличен начин:

Успеав да ѝ се јавам на сестра ми од мобилниот на еден од клиентите. Ја замолив да ме спаси од ропството... ѝ ја дадов точната адреса на местото каде што бев. Сестра ми се јави кај еден познаник [од полиција] и тој ги забележа податоците за да ги прати понатаму. Мислев дека ќе ме спасат вториот ден по повикот. Но тоа не се случи... Една друга девојка му кажа на сопственикот дека сум се јавила дома и тој ме претепала... По еден ден повторно успеав да се јавам дома и со плачење им кажав дека ќе ме продадат на друго место и ги преколнував веднаш да ме спасат. Пред тоа веќе ме експлоатираа во [друга земја]... Колку што сфатив, кога видеа дека [полицајците] се многу бавни, сестра ми отишла во [една организација] и ги оставила податоците таму. [Организацијата] ги проследила податоците до [друга организација во целната земја]. Веднаш потоа, по еден ден, полицијата дојде и почна да нè испрашува.

Успеав да се јавам кај роднините и да им ја дадам адресата. Мајка ми се јави во полицијата во нашиот град. За неколку недели полицајците од централната полиција... дојдоа на пазарот каде што работев и ме зе доа.

Во некои земји, самоупатувањето често беше средство за идентификација откако самата жртва сфаќаше дека тргуваат со нив или барем сексуално ги експлоатираат.²⁰ Во некои случаи одлучија да се самоидентификуваат и покрај огромниот ризик. Една жена, со која тргувал нејзиниот поранешен љубовник, насилно ја истепал кога успеала да избега и да се врати во градот од каде што доаѓала. Опиша дека ја тепал и измачувал толку многу што за малку ќе ѝ се стемнело: „И порано ме тепаше и измачуваше. Но за малку ќе ме свиткаше. Многу ме болеше, ми се стемнуваше. Врискав гласно“. Сепак, кога успеала да избега од него, отишла право во полиција:

Многу ми беше страв. Прво од физичкото насилство. Потоа ме силуваше, ми се закани дека ќе ме осакати ако го пријавам. Ми рече дека ако тој оди во затвор, друг ќе ме осакати. Молчев. Тоа траеше околу дваесет и четири часа. Утрото пак ме истепа. Тогаш не бев уште сигурна дали да го издадам во полиција... Го убедував дека нема да го издадам. Го молев да ми дозволи да си одам кај сестра ми за да закрепнам. Ме беше страв да останам со него, зашто бев сигурна дека само чека можност повторно да ме продаде... Бев очајна во секој поглед. Се двоумев дали да го издадам. Планирав прво да одам кај сестра ми и да размислам. Ми поверува и ми дозволи да одам кај сестра ми... Отидов на автобуска, влегов во автобус за да одам кај сестра ми. Но тогаш одлучив да го издадам. Се симнав од автобусот на последната постојка [во градот]. Кога се симнав, ми беше страв да пешачам. Фатив такси и му реков да ме носи во полиција.

Кога станува збор за самоупатување, телефонските линии за помош²¹ беа многу корисни кога жртвите на трговија со луѓе се обидуваа да избегаат и кога им требаше пристап до помош:

---

²⁰ Во БиХ и во 2003 г. и во 2004 г., многу жртви сами се упатиле, и ја искористиле помошта сами или по предлог на семејството. Ова особено важеше за жртвите на трговија во земјата, од кои 69,2 насто во 2003 г. беа самоупатени. Иако во 2004 г. бројот на самоупатени жртви во земјата опадна (на 33,3 насто), ова сè уште е значајно средство за идентификација и упатување. Странските жртви во БиХ исто така се самоупатија во многу наврати – во 27,1 насто од случаите во 2003 г. и 21,4 насто во 2004 г. Слично на тоа, жртвите исто така се самоупатуваа во Албанија (особено малолетните жртви на трговија за работна сила и просење), Бугарија, Косово, Молдавија, Романија и Србија (Surtees 2005: 152).

²¹ Во регионот има различни телефонски линии за помош во случај на трговија со луѓе и насилство. Иако повеќето повици се однесуваат на превенција, многу од нив резултираат и во идентификација на жртвите. Анонимноста на телефонската линија за помош може да е важна за жртви што се плашат и што не им веруваат на полицијата и на другите учесници во борбата против трговија со луѓе. Сепак, идентификацијата на овој начин зависи и од достапноста на телефонската линија за помош – познавање на достапна телефонска линија за помош, дали е слободна, кога е достапна и колку се обучени вработените.

Работев во хотел каде што работеа и други жени. Но тие работеа како проститутки по нивен избор. Едната ме виде дека плачам и праша што ми се случило. Одговорив дека таму работам не по моја волја. Ми даде леток со бројот на телефонската линија за помош од [земјата од која доаѓам] и ми препорача да се јавам. Истата вечер замолив еден клиент да ми дозволи да се јавам од неговиот мобилен. Се јавив на телефонот за помош и им реков што ми се случува и каде сум. Консултантот на телефонската линија за помош ме успокои дека сè ќе биде во ред и дека полицијата ќе дојде по мене и дека ќе мора да им ја кажам вистината. Ми рекоа уште еднаш итно да се јавам на телефонската линија за помош [во целната земја] и само да побарам помош. Не морав ништо да објаснувам зашто информациите веќе беа пренесени од [земјата од каде што доаѓам]. Ги послушав. Следната ноќ дојде полицијата.

Во огромен број случаи во кои било тргувано со жени за проституција, клиентите помогнале при бегањето од трговија со луѓе, со тоа што им дозволиле на жртвите да се јават од телефонот или повеќе проактивно, како во следниот случај.²²

Имаше еден маж што доаѓаше во ресторанот. Одлично зборуваше [мојот јазик]. Го замолив за помош зашто во ресторанот ме држат со сила. Му беше страв да ми помогне, но на крај се согласи да ми помогне. Ми рече дека ќе ме чека во автомобилот подолу на патот.

Еден клиент реши да ми помогне. Ме одвезе во хотел и му плати на сопственикот за цел ден што требаше да го помине со мене. По неколку часа, ми дозволи да си одам и јас избегав.

Теренските работници играа улога во идентификација во земјите на ЕУ, но заради општиот недостаток на такви програми, во ЈИЕ, Турција, Средниот Исток и поранешниот Советски Сојуз немаше можности за идентификација. Една девојка со која беше тргувано во Италија објасни како откако конечно успеала да избега, единствено место каде што се сетила да побара помош било кај теренските работници:

Откако му избегав на човекот за којшто работев, бев со еден човек што многу сакаше да ми помогне најмногу што може. Беше решен да ми помогне да

---

²² Во БиХ, клиентите им помогнаа на неколку странски жртви на трговија за сексуална експлоатација – 12,9 насто во 2003 г и 17,9 насто во 2004 г. Слично, во БиХ клиентите идентификуваа 4,8 насто од жртвите во 2004 г. Ова се случуваше и во Романија. Сепак, вреди да се спомене дека клиентите што им помогнале на некои жртви да „избегаат“ потоа ги чувале како лични слуги/„сопруги“(Andreani и Raviv 2004; Surtees 2005).

се вратам дома... Прво го отворив именикот и побарав неколку броја... Потоа ми текна на докторите што доаѓаа на улица во комби и дистрибуираа кондоми, летоци и други работи... Така, прво ми текна на таа организација. Се вратив со него на местото каде што доаѓаа [на улицата], им се обратив на едни девојки со кои стоев добро... Едната ми го даде летокот. За среќа го имаше. Им се јавивме истото утро.

Понекогаш, државните социјални работници ги идентификуваа жртвите, што е подобрување во изминативе години во ЈИЕ, каде што социјалните работници ретко учествуваа во идентификација.²³ Една малолетна жртва ја идентификуваа додека работеше во бар, и во соработка со локалната полиција, државните социјални работници ја отстранија од местото. Слично на тоа, друга малолетна жртва ни објасни дека нејзиниот случај го класифицирале како случај на трговија со луѓе дури откако државните социјални работници дошле во полициската станица каде што ја испрашувале.

Од интервјуата со жртвите дознавме и за поневообичаени влезни точки за идентификација, како интервенции од луѓето што се занимаваат со транспорт, приватни лица и религиозни организации. Една жена со која беше тргувано во поранешниот Советски Сојуз, по бегането побара помош од кондуктор во воз. Немаше пасош (сè уште ѝ беше кај трговецот со луѓе) ниту пари за карта до дома:

Бев очајна, па отидов кај главниот кондуктор во возот и му кажав сè. Ми рече дека ќе се обиде да ми помогне да ги поминам сите царини... Немав друг излез. Ова ми беше единствената и веројатно последната шанса за бегство. Ако одбиеше да ми помогне, не знам што ќе ми се случеше. Ќе се фрлев под воз... Многу ми беше тешко од психолошка гледна точка... Беше многу услужлив. Како што ми објасни, имал ќерка на моја возраст и помислил што ли би правел ако таа е на мое место... Му беше жал за мене. Имаше разбирање и добро се однесуваше со мене. Не ми побара пари.

Неколку луѓе што избегаа од трговија со луѓе и се вратија дома сами кажаа дека ги идентификувале и им помогнале приватни лица што ги сретнале по пат. Еден маж ни опиша како се сретнал со друг маж додека се враќал дома пешки, на пат кој бил долг буквално илјадници километри:

Ми рече само дека треба убаво да се одморам зашто сум многу уморен и изнемоштен. Ми рече дека може да останам таму додека да ми го подготват

---

²³ Државните социјални работници идентификуваа само мал број тргувани лица на кои им беше дадена помош во ЈИЕ во 2003 г., иако имаше неколку случаи во Хрватска, Косово, територијата под управа на ОН и Србија (Surtees 2005). Ваквите случаи во последно време ги има и во некои земји во ЈИЕ како Македонија, БиХ и Романија.

пасошот во амбасада. Ми дозволи да се јавам [дома]. Им се обротив на некои познаници коишто ù се јавија на мајка ми. Дома немаме телефон. Мајка ми се јави на телефонската линија за помош... и побара помош. Како што ми кажа мајка ми, [организацијата] дома стапила во контакт со [организација во целната земја]. По неколку дена ми се јави човек што работи на телефонската линија за помош во целната земја и се понуди да ми помогне.

Интересни се и малиот број случаи во кои религиозните организации учествуваа во идентификацијата на жртвите, иако во повеќето случаи не знаеја дека лицето е жртва на трговија со луѓе, туку го идентификуваа како лице на кое му е потребна помош. Една млада жена, којашто имаше 17 години на интервјуто, ја тераа на проституција и единствениот спас ù беше една калуѓерка.

Во честите посети на црквата, ù ги доверував семејните проблеми на [таа калуѓерка] и таа секогаш ме сослушуваше и ми помагаше. Кога стана... многу сериозно, ù кажав. Ме информира за засолништето и ме увери дека таму ќе бидам на сигурно и ќе бидам заштитена.

Во друг случај, една црковна група идентификува маж со кого беше тргувано во поранешниот Советски Сојуз. Органите на прогонот го имаа ставено во притвор зашто немаше документи, и не го идентификуваа како жртва на трговија со луѓе.

Четири месеци во полициската станица ми беа многу тешки. Никој не ми веруваше. Имав проблеми со нозете. Не ме додржуваа заради лоша исхрана и депресија. Имав среќа зашто [владата] објави општа амнестија и ме ослободија. Едвај се држев на нозе. Во таква лоша состојба, сретнав едни христијани што ме однесоа во станот каде што се молеа. Таму останав три месеци. Ми даваа храна и ме лекуваа. Ми ветија дека ќе ми помогнат да добијам пасош.

Ова го објасни една жена со која беше тргувано за просење:

Еден ден една христијанка ми пристапи и ме праша за мојот живот. Сè ù раскажав. Ме сожали и ми помогна да добијам патни исправи. Еден ден купи карти и ме придружуваше до [земјата од каде што доаѓам]. Ми рече дека ќе ме однесе во организација што помага на експлоатирани лица. Така стигнав тука.

Сепак, од исто толкава важност е што жртвите зборуваа и за пропуштени можности за идентификација. Во случајот на еден маж со кого беше тргувано за работна сила, различни учесници во борбата против трговија со луѓе пропуштија можности да го идентификуваат и да му помогнат: медицински лица (во одреден

период бил хоспитализиран за повреда на работното место), граничари (кога сакал да ја премине границата на пат за дома) и полициските и затворските органи (кога го уапсиле за нелегално минување граница). И покрај тоа што на секој од овие луѓе им ја раскажал приказната, никој не го сфатил сериозно или се обидел да му помогне. Помош добил единствено од приватни лица што му понудиле храна и пари кога подоцна ја преминувал земјата на пат за неговата татковина. Ова е загрижувачки зашто, општо земено, тргуваните лица имаат малку можности и канали за идентификација. Да го земеме за пример коментарот на едно девојче со кое се тргувало за сексуална експлоатација во нејзината татковина.

Немав кому да се обратам освен на [калуѓерката]. Семејството не ме поддржуваше. Цело време се чувствував осамено и беспомошно... Брат ми ме малтретираше, ме тепаше, татко ми пиеше, мајка ми беше почината... Луѓето сакаа да ме злоупотребуваат. Единствено [калуѓерката] ме поддржуваше и ме тешеше.

Во неколку случаи, жртвите не ги идентификуваа иако директно стапуваа во контакт, па дури и директно бараа помош од различни надлежни институции. Една жена со која беше тргувано во една земја од ЕУ за сексуална експлоатација ја уапсија и затворија зашто имаше нелегални документи и потоа ѝ беше забрането да контактира со амбасадата:²⁴

Потоа ме пуштија [од затвор] и ми дадоа пари за воз до [главниот град] каде што можев да извадам пасош во [мојата] амбасада. Но имав друг проблем: во базата на податоци немаше информации за мене, а порано никогаш не сум имала пасош... Амбасадорот ми рече дека не ми дава пасош без да му платам. Му реков дека немам пари, и тој рече: „Тогаш губи се. Јави се кај твоите оттука, кажи им да ја си продадат куќата, да продадат сè па да пратат пари тука“... Сè му кажав [за тоа што тргуваа со мене]. Но тоа не го интересираше.

Слично на тоа, една жртва барала помош од полицијата, раскажала што ѝ се случило, но секогаш ја враќале во трговија со луѓе:

Зашто најчесто полицајците се корумпирани. Не сите, ама најчесто се. Неколку пати им се обротив, дури и таму, во [целната земја], и секогаш го

---

²⁴ И покрај тоа, вработените во амбасадите и конзулатите во некои земји учествуваат во идентификацијата на жртвите на трговија, обично кога тргуваните лица се обраќаат во амбасадата за помош, патни исправи, помош за враќање итн. Некои земји ги обучуваат вработените во конзуларните претставништва во странство за процедури за идентификација и упатување на жртви на трговија со луѓе, иако во овој контекст е нејасно колкав е опсегот на нивните интервенции (Surtees 2005).

извлекував подебелиот крај. Морав сè сама да завршам за да можам да избегам и да стигнам до амбасада.

Битен наод што произлезе од интервјуата беше дека во некои ситуации жртвите не беа идентификувани, и тие се всушност пропуштени шанси заради кои честопати се продолжуваше нивното искуство со трговија со луѓе. За други жртви, заради пропуштената шанса да се идентификуваат ги апсеа (често како проститутки или нелегални имигранти), ги злоупотребуваа, па дури и повторно тргуваа со нив.

4.2. Што мислеа и какви беа искуствата на тргуваните лица со процесот на идентификација

За многу жртви искуството со трговија со луѓе беше потресно и обременето со многу емоции и реакции. На жртвите им кажавме да ни опишат како се чувствувале при идентификацијата, без оглед на тоа дали чувството било позитивно или негативно, за полесно да сфатиме како го доживеале процесот на идентификација, и како луѓе и визави експлоатацијата. Жртвите опишаа сложен сплет на реакции – и позитивни и негативни – на различни лица што ги идентификуваа, како и во различни фази од процесот на идентификација. Не ретко, на пример, жртвите во исто време беа среќни што ги идентификувале, но се плашеа и се сомневаа во лицето што ги идентификувало. Не ретко, исто така, кога жртвата ќе се почувствуваше сигурно и ќе почнеше да им верува на лицата што ја идентификувале, место негативни чувства (страв и сомневање) ќе почувствуваше олеснување. Емотивните реакции на жртвата честопати беа повеќеслојни и поврзани. Во следниот дел од текстот, тргуваните лица со свои зборови ги опишуваат овие чувства и реакции.

Страв и сомневање

Веројатно сосем нормално, многу жртви рекоа дека чувствувале страв и сомневање при идентификација. Ова честопати било поврзано со нивниот страв дека ќе ги вратат и повторно ќе бидат жртви на трговија со луѓе, зашто на многу од нив трговците со луѓе им имаа кажано дека ако се обидат да избегаат, надлежните органи едноставно ќе ги вратат.

Го молев да ми дозволи да работам долу, во ресторанот. Го молев да биде добар со мене, како што јас сум добар/добра со него. Ми вети, но под еден услов – да не се обидам да избегам или да кажам некому. Ме предупреди дека ќе биде бесполезно, зашто има врски во полиција. Ме рече дека лошо ќе си поминам, зашто не можам ништо да докажам.

Таму [додека бил/била во странство] не се ни осмелив да го пријавам [трговецот со луѓе]. Му верував дека бил поврзан со полицијата. Полицајци честопати доаѓаа во ресторанот.

Исто така, трговците со луѓе на жртвите им кажувале дека полицијата соработува со нив и дека ако се обидат да избегаат тие едноставно ќе ги вратат (и потоа ќе ги казнат):

Ми беше страв дека полицајците ќе ме натераат да се вратам на местото на експлоатација и дека човекот што ме следи може да го направи истото.

Кога жртвите мислеа дека се блиску до експлоататорот, честопати беа многу исплашени и сомничави. Едната жртва, што била чувана седум години, прво да работи во бар па потоа како „сопруга“, ни кажа колку се исплашила кога првпат надлежните органи ја испрашувале, иако со неа имало претставници од полиција и социјално:

[За социјалниот работник] Ми рече да ѝ кажам веднаш ако ми пречи нешто. И ако сакав да ја прашам нешто, смеев. Толку бев збунета тогаш што реков дека во моментот немам прашања, но можеби ќе ја прашам нешто подоцна. Но тогаш бев збунета, бев многу исплашена, зашто мажот ми беше пред зграда.

Некои жртви стравуваа и дека трговецот со луѓе ќе открие дека дале изјава во полиција:

Социјалниот работник и психологот дојдоа да зборуваат со мене, но не сакав со никого да зборувам зашто бев исплашен/исплашена... Ми беше страв да зборувам зашто работите што сакав да ги кажам можеби ќе ги чујат лицата што ме експлоатираа, а јас знаев кои се тие. Беа способни да ги повредат моите во [мојата земја]. Не можев никому да верувам.

И самите даватели на услуги го наведоа ова како проблем; „Ако трговецот со луѓе знае дека добива помош, може да се исплаши дека ќе покрене постапка. Понекогаш, жртвите дури велат „Самата/самиот го направив ова“ зашто се плашат од трговците со луѓе“ (Brunovskis и Surtees 2007).

Стравот дека ќе им се одмаздат – ним или на нивните семејства – беше проблем за многу жртви:

Девојките се плашат... Знаам дека се плашат зашто меѓу себе си зборувавме за беганье [од трговецот со луѓе] но тие секогаш велеа дека им е страв да избегаат. Велеа дека им е страв за нивните дома, зашто освен луѓето што

ги чуваа имаше и други лица што беа способни да отидат и да ги повредат нивните семејства.

Но ми беше страв да одам [во моето село] зашто неговото семејство беше таму... Не ми е страв за мене. Ако сака да ме убие, нека ме убие. Но се плашам за братучедите, може да им ја запали куќата, да им направи проблеми... Не да ги убие моите браќа, постари или помлади.

Многу трговци со луѓе им се закануваа на жртвите дека заради нивниот нелегален статус, ако паднат во рацете на полицијата ќе бидат уапсени, затворени и депортирани, што честопати беше точно за поединците чиешто искуство со трговија со луѓе е поврзано со обид да се избега од дома и да се заработат пари. Односно, во некои случаи жртвите се плашеа од самата идентификација:

[За барање помош и идентификација] Не побарав помош од никого зашто просто немав кому да се обратам... Бевме далеку од цивилизација. Најблиската полициска станица беше на седумдесет километри. Не сакав да одам во полиција зашто се плашев дека ќе ме уапсат бидејќи немав документи. Не постоеја други организации. Затоа решив таму да презимам па потоа да се обидам да стигнам до [најблискиот град].

Како нелегални работници таму, ни беше страв од полиција (се надевавме дека ќе ни платат за работата) и од депортација. Затоа пасошите ни беа кај нашиот сопственик, за ако има рација да не нè идентификуваат како нелегални работници.

Една жртва објасни како, во неколку наврати, полицијата неколкупати дошла во барот каде што работела и ѝ ги дала контактите од организациите што даваат помош, но таа ги уништила тие информации:

[Информациите] ќе ги скиневме на парчиња, зашто газдата ни кажа ништо да не земаме од полицијата, и веднаш ќе ги запалевме. „Лажат, ќе [наредат] да ве депортираат“. Кога [полицајците] ќе си отидеа, ги фрлавме [податоците].

Многу жртви се плашеа и дека надлежните органи ќе ги малтретираат, страв што често беше заснован на тоа што го знаеја за корупцијата и бруталноста на полицајците (и дома и во странство) и што беше засилен со приказните на трговците со луѓе.

Ме фатија со друга група [луѓе од мојата земја] што одеа накај [соседната земја]. Кога нè запреа бев исплашен/исплашена. Реков, којзнае што ќе ни направат. Имаме чуено приказни дека ако те фатат [странските надлежни органи], те

тепаат и те убиваат. Но фала му на бога не се случи ништо такво. Нè пратија во една мала блиска полициска станица, нè прашаа како се викаме и толку.

[Во врска со прашањето каде да се обратат за помош] Зависи. Може и во полиција, но некои полицајци се поврзани со [трговците со луѓе].

Ми беше страв од полиција... Ако не бев во ситуација да немам пасош, немаше да се обратам во полиција за помош... Не знам зошто, но очекував полицаецот да ме истепа... На тие мисли ме наведе сопственикот за кого работев... Сопственикот ми рече и дека сите полицајци се корумпирани.

[Поминаа] речиси пет години [пред да се јавам во полиција]. На почетокот ми беше страв од полицијата. Знаев дека многу полицајци се во тесна врска со трговците со луѓе. Ми беше страв дека ќе ме депортираат од земјата.

Тогаш не знаев кому да се обратам. Немаше да му се обратам на полицаецот ако тој не дојдеше прв. Знаев дека полицајците се корумпирани, дека [трговците] ги подмитуваат полицајците што се на патрола во областа каде што ме експлоатираа.

Стравот беше причинет и од искуството со полицајците кои, во некои случаи на сексуална експлоатација, им беа и клиенти. Парадоксално е што некои жртви ги идентификуваа истите лица и институции што ги експлоатираа и злоупотребуваа.

Страв ми е од полиција. Откако почнав да работам на улица, доаѓаа и имаа секс со мене. Ме плашат. Ич не им верувам... [Ми беше страв] дека ќе ме вратат на улица.

Се плашев од нив. Зашто имав клиенти полицајци.

За некои жртви, процесот на идентификација и упатување наликувал во одредени работи на она што им се случувало додека биле тргувани – ветувања за помош и добар живот, движење меѓу луѓе што не ги познаваат, носење во непознати места каде „сè ќе биде во ред“ и „ќе ги згрижат“. Како таков, за многу тргувани лица самиот процес на идентификација е сомнителен, особено ако се гледа со очите на некој што веќе е под стрес, исплашен и збунет. Една жртва раскажуваше како ја однеле од една во друга полициска станица за да даде изјава, и колку ѝ било страв зашто била убедена дека повторно ќе ја однесат кај трговецот со луѓе.

Ме однесе во друга полициска станица. Не ја знаев, па не му верував... Но кога влеговме во станицата, видов и сфатив дека не сум во опасност, па не ми беше толку страв.

До слични заклучоци се дојде и со друга студија на жртви на трговија со луѓе во Албанија, Србија и Молдавија, во кои интервенциите на учесниците во борбата против трговија со луѓе изгледаа сомнително токму затоа што не се разликуваа многу од делови од нивното искуство со регрутација и трговија со луѓе. Различни делови од идентификацијата и упатувањето на некои жртви им се чинеа исти како на искуството со трговија со луѓе, што понатаму директно влијаеше на нивната доверба во таквите услуги и организации (Brunovskis и Surtees 2007).

Иако многу жртви чувствуваа страв и сомневање, важно е и дека по некое време и тие чувства стивнаа, кога жртвите сфатија дека навистина ги идентификувале. Сепак, времето потребно да се намали стравот многу зависеше од човек до човек, а и од контекстот во кој се извршила идентификацијата и интерперсоналната интеракција со лицата што ги идентификувале.

Шок, забуна и дезориентација

Многу жртви рекоа дека во фазата на идентификација биле збунети и дезориентирани. Најголема причина за ова веројатно е фактот што ги идентификуваа веднаш откако избегаа од трговија со луѓе, и многу жртви сè уште беа шокирани и дезориентирани. Многу жртви рекоа дека биле многу збунети при идентификацијата и не секогаш им беше јасно дали ги спасуваат, апсат или повторно се жртви на трговија со луѓе (Brunovskis и Surtees 2007). Некои жртви ги опишуваат колку биле избезумени во оваа фаза:

Зборував некохерентно, бев многу дезориентирана... Ми се чинеше дека нема крај. Можеби половина час, но не гледав на часовник. Секако беше предолго.

Бев дезориентирана. Нетрпелива бев да си заминам дома. Не ми се веруваше. Морав да си ја видам куќата за да поверувам.

Само се заклучив. Не ми беше баш најјасно што се случуваше. Многу се плашев од полицијата. Кога требаше да зборувам за сè што ми се случи, некако заглавив, се блокирав. А кога ми се развика полицаецот, уште повеќе се повлекох.

Во други случаи, до забуна дојде очигледно зашто жртвите не знаат сосема како се одвива процесот на идентификација. Една жртва објасни дека не знаела баш што значи изјава – „Не ми објаснија што значи изјава. Не знаев ништо за тоа“. Слично на ова, и условите во кои се одвива идентификацијата во многу целни земји, со рации во барови и бордели, со полициски операции, понекогаш уште повеќе ги поткопуваат заложбите за идентификација.

Ја кажаа вистината, ми кажаа како стојат работите, но не им верував. Беше 50/50. Можеби ако има некој таму. Но ако никогаш не сте чуле за организацијата, тешко ви е да поверувате. А беше и во странска земја.

Понекогаш, колку жртвата ќе ги разбере услугите што се нудат зависеше од нејзината способност. Ова може да се припише на способноста на лицето за разбирање, на јазичната бариера, на недоволното знаење и искуство со примање помош, како и на психолошката состојба. Последователно, многу жртви при првиот контакт со лицата што се борат против трговија со луѓе не можеа секогаш да сфатат што се случува. Оваа почетна фаза по трговијата со луѓе може да биде многу збунувачка, и учесниците во борбата против трговија со луѓе рекоа дека им било тешко да допрат до жртвите (Brunovskis и Surtees 2007). На пример, од една студија на жени со кои се тргувало во Европа се гледа дека 56 насто од жените имале симптоми на состојба на шок по несреќа кога започнале со програмата за помош (Zimmerman et al. 2006: 3).

За многу жртви, шокот и забуната поминуваа со време и многу од нив мислеа дека им треба краток период на декомпресија за да сфатат што се случува околу нив:

Мислам дека најдобро ќе беше да нè оставеа насамо неколку дена за да имам време малку да се смирам... Бев изваден/извадена од памет... Не се ни сеќавам што ме прашуваше полицаецот.

Чувство на олеснување, сигурност и удобност

Идентификацијата не секогаш беше негативно или потресно искуство за тргуваните лица. Многу жртви при идентификацијата првпат се почувствувале безбедно по долго време. Една жртва ни објасни како му избегала на трговецот со луѓе и веднаш отишла во полиција:

Да, во полицискиот реон се чувствував сигурно... Повеќе се грижев што ќе ми се случи ако ме натераат да ја напуштам полициската станица.

И други жртви ни рекоа дека се чувствуваа безбедно кога стапиле во контакт со полицијата или со други лица што ги идентификуваат:

...Кога влегов во полициската станица, видов и сфатив дека не сум во опасност, па веќе не ми беше страв... Тогаш на ѕидовите видов фотографии со семејно насилство и трговија со луѓе. Тогаш сфатив дека ова навистина е полициската станица, а не некаква игра. Тогаш се смилив.

Луѓето во полицијата добро ме третираа. Психологот зборуваше со мене па со мајка ми. Ми рекоа и дека овој [трговец со луѓе] злоупотребувал многу

момчиња и дека за да го затворат случајот им требаат информации. Ме уверија дека информациите ќе ги чуваат во тајност. Многу ми беше лесно да зборувам со психологот.

Бев многу благодарен/благодарна и ми беше мило. Го ценев начинот на кој [кондукторот на возот] ме слушаше и разбираше. Ми беше срам, но во секој случај ми беше мило што има човек што сака да ми помогне.

Во други случаи, пак, на лицето му требаше време да се почувствува безбедно, и често не се чувствуваше безбедно пред да стигне дома или да започне со некаква програма за помош.

Во моментот ми беше страв зашто не знаев каде одам. Кога стигнав тука [во засолништето], ми беше толку страв што сè ми се случи. Но со време се навикнав.

На прашањето што би помогнало при идентификацијата, неколку испитаници рекоа дека би им било полесно ако со нив имаат човек кому му веруваат кој би им дал утеша и би ги охрабрил. На пример, на една жена која ја идентификувале била малолетна, не ѝ било дозволено мајка ѝ да ја придружува кога давала изјава во полиција. Иако призна дека ќе ѝ било тешко и мајка ѝ да била таму – „можеби ќе ми отежнеше ако беше таму, зашто ќе ми беше уште повеќе срам ако таа чуеше низ што имав поминато“ – исто така рече дека ќе ѝ било полесно ако со неа имала некоја жена:

Повеќе [ќе ми одговараше жена да ја земе мојата изјава], па дури и ако не ми земеше изјава ќе ми значеше таму да има жена.

Начинот на кој се создава удобна атмосфера, во многу случаи, зависеше од конкретниот профил на жртвата но честопати и од нивното искуство со трговија со луѓе и експлоатација. Можеби најважно е жртвите да можат да изберат со кого ќе зборуваат, а и да имаат можност со нив да е лице за поддршка, како на пример социјален работник. Жртвите опишаа други работи кои, за нив, беа направени или можеа да бидат направени за почетната фаза од идентификацијата да им биде поудобна.

Да, им верував. А и добро ме примија. Ми купија храна, ми дадоа да јадам, ме прашаа дали ми треба нешто.

Имав среќа што можев да зборувам со лице од невладина организација. Мислам дека ако не беше таа жена, немаше да можам на полицаецот да му ја кажам вистината. Како прво, воопшто не им верувам на полицајци, ми

беше страв да зборувам за трговците со луѓе, а како второ едноставно не знаев [локалниот јазик].

За да се чувствуваат сигурно и да им биде удобно, на многу жртви најбитно им беше да бидат успокоени. Многу од нив ни објаснија колку им е важно лицата што ги идентификуваат да ги успокојат дека се на сигурно, дека ништо не може да им се случи и дека сè ќе биде во ред.

Очај и напнатост

Она за што зборуваа некои тргувани лица може да се опише само како очај за време на идентификацијата. Иако тие, како и многу други жртви, често се сомневаа или им беше страв од лицата што ги идентификуваат, ситуација им беше толку тешка што немаа многу голем избор. Во многу случаи, жртвите ги идентификуваа кога беа крајно очајни:

Најважно ми беше да сум на сигурно. Не ми беше гајле дали ќе ми помогнат. Беше важно само да ме заштитат.

Други лица беа толку очајни што избегнуваа (или се обидуваа да избегнат) да бидат идентификувани, и сакаа само да одат дома и да се обидат да закрепнат:

[за пристигнувањето дома] Просто не сакав да ме тормозат со прашања... Не ми се зборуваше со никого. Бев во депресија. Немав со кого да зборувам... Но не сакав да зборувам за тоа што ми се имаше случено [во странство].

Бев со една друга девојка. И таа беше експлоатирана со мене. Прво почнаа да ја прашуваат другата девојка и таа им кажа сè. Им кажа и јас сум доживеала слична приказна. Тогаш првпат чув дека сум жртва на трговија со луѓе... Бев преморена, не ми беше ни гајле... Сакав да си дојдам дома што поскоро.

Во други ситуации, жртвите прифаќаат идентификација и помош токму зашто се очајни. Се чини дека во многу случаи прифаќањето е поврзано со немање други можности, и кога има други можности многу жртви не прифаќаат помош (Brunovskis и Surtees 2007).

Неколку жртви опишаа како биле тешки за комуникација при идентификацијата зашто биле нервозни и очајни. Една жртва опиша како се чувствувала и како се однесувала при идентификацијата, и спомена дека тешко можеле да излезат на крај со неа: „[Ми беше] многу лошо. Зборував многу безобразно. Бев во тотален хаос и многу слаб/слаба“.

Како и другите негативни реакции, и очајот со време опаѓа, и може да се надмине ако лицата што идентификуваат имаат разбирање. Но важно е и да се каже дека

бидејќи очајот може да се манифестира како агресија, лицата што идентификуваат можат погрешно да ја толкуваат оваа реакција и да дојде до недоразбирање, тензија, па дури и до конфликт.

Чувство на срам и вина

На некои жртви им беше срам при првиот контакт со учесниците во борба против трговија со луѓе, и давателите на услуги и надлежните органи. На некои им беше срам од тоа што го преживеале, и во некои случаи чувствуваа одговорност за тоа што им се случило. Една жена ни опиша колку добро ја пречекал и ја третирал полицаецот кога отишла да им бара помош, па сепак колку ѝ било и срам:

Беше тешко. Срам ми беше зашто првпат одев во полиција. Од една страна, така се чувствував, но од друга осетив дека имам некаква поддршка.

Во други случаи, на жртвите им беше срам ако со нив беа блиските:

Мажот ми инсистира да одам во полиција. Заедно отидовме. Кога стигнавме кај полицаецот, тој беше многу фин со нас... Му раскажав сè што ми се случи. Плачев кога го опишував моето искуство. Згора на тоа, ми беше срам да ги кажам сите тие работи во присуство на мажот ми. Не сакаше да излезе, ми рече дека не треба ништо да кријам од него.

Или во друг случај, заради ставот и коментарите на блиските:

Ми беше како... како цел свет да ми се срушил. Се срамеа. Ми се чинеше дека сама сум си го барала. Зашто дури и татко ми ми кажа така подоцна, а и многу други луѓе рекоа – „сама си го бараше"... Меѓу нив имаше и жени. [Пораката беше] „Што мајка бараше таму, зошто отиде? Ти си виновна“.

Срамот и самообвинувањето не беа секогаш или врзани исклучиво за сексуална експлоатација. Една машка жртва ни кажа како зашто не успеале да најдат работа и да заработат за семејството жртвите биле толку засрамени, што повеќе сакале да бидат уште да ги експлоатираат:

Мажите со кои работам сега ми кажаа дека кога избегале од местото каде што ги експлоатирале, не отишле дома. Не зашто биле преморени и им требало добар одмор, туку затоа што им било срам да се вратат дома кај семејството без пари. Мислеа дека се виновни што западнале во таква ситуација... Некои мажи никому не ја кажаа вистината. Мажите повеќе сакаат да се обидат повторно во странската земја за да се вратат дома со малку пари.

Во некои случаи, жртвите опишаа како им било срам заради начинот на кој се однесувале лицата што им помагале.

Ме испрашуваа и зборував со еден инспектор и седев [со скрстени раце]... И неколку полицајци стоеја крај вратата, седум или осум, зашто вратата беше отворена. Ги знаев. Ги знаеја брат ми и татко ми, како можев да зборувам со нив? ...И инспекторот ми рече: „Како можеше така да го засрамиш татко ти?“ Што да му кажам?!

Нашите граничари не се споредуваат со граничарите од други земји... Само ме исмејуваа. Ме прашуваа што сум донела од [странство], за и ним нешто да им дадам.

За многу жртви, главен проблем за да се стабилизираат и долгорочно да закрепнат беше справувањето со чувството на срам. Кога прашаа една жена која е најважната порака што би ја дала на некој што имал слично искуство, таа рече само „Би ù рекла за ништо да не се обвинува“. Потоа ни објасни:

Да биде што е можно похрабра и само да турка напред... Зашто тука, во земјава, никогаш нема да те поддржат во такви ситуации. Би ù рекла да се подготви дека никој нема да биде на нејзина страна, и да се подготви дека подоцна сè ќе мора да прави сама, да ја штеди енергијата. Да стисне заби, да отиде и да го пријави.

Многу жртви рекоа дека идентификацијата била позитивна и без осудување, што за нив било пресудно за да одлучат да ја прифатат помошта. Многу жртви нагласија дека важно им е да не ги обвинат и да ги успокојат дека не се виновни, и ова треба редовно да се повторува.

Лутина, нервоза и разочарување

За некои жртви, идентификацијата сама по себе не е решение за нивните проблеми што ги имале пред да бидат тргувани, проблеми што најчесто не биле решени и само се влошиле со трговијата со луѓе. На тие што не биле толку експлоатирани или што успеале да заштедат и покрај тоа што биле тргувани, идентификацијата може да им ги уништи шансите за заработка. Една жена со која на почетокот тргувале во странство но која потоа продолжила да работи во не толку експлоататорски услови, се вознемири кога ја идентификуваа зашто не можеше веќе да му праќа пари на детето.

Нервозата и разочарувањето можат да се особено големи кога луѓето ги идентификуваат при транзит, кога сè уште не се експлоатирани и имаат аспирации за добар живот во странство. Кога жртвите се имигранти полни со надеж (кои често

не знаат за ризикот на трговија со луѓе), барем на почетокот идентификацијата може да предизвика разочарување: „Најдобро чувство беше кога ја преминавме првата граница. Кога ја преминавме пешки, беше тешко, но рековме дека сите граници така ќе ги преминеме. И бевме среќни“. Едни момчиња што ги пресретнаа при транзит, објаснија дека најстрашно им било кога сфатиле дека нема да стигнат до одредиштето, и затоа нема да можат да работат и да пратат пари дома:

Зашто моравме да си одиме од дома што е можно побрзо. Кога стигнавме во полициската станица, сфативме дека нема никогаш да продолжиме со патот и нема да стигнеме [во ЕУ].

Нè запреа, не беше лесно. По толкав пат, да те фатат на крајот.

Третманот што го добиваат жртвите (и потенцијалните жртви) од лицата што ги идентификуваат исто така може да влијае на тоа како ќе го доживеат тој процес. Некои жртви рекоа дека со нив се подбивале и ги исмејувале, што уште повеќе ги разочарало, а понекогаш и ги разгневило:

Излеговме од комбито на [странската полиција] и влеговме во полициското комби на [земјата]. Чекавме половина час да се договорат полицајците, и потоа нè донесоа во [град]... Почнаа да ги задеваат момчињата; “Ја пропуштивте шансата сега”. Мене ми рекоа: „Како си помина“ и некои други работи што ме нервираа.

Во зависност од условите на идентификацијата и знаењето на лицето што идентификува, може да се случи жртвите да не ги идентификуваат на почетокот, па да подлежат на испрашување како нелегални имигранти, проститутки и/или криминалци. Во такви случаи, жртвите често ги бомбардираа со прашања и потенцијалното интервју за идентификација стана кривично сослушување. Ваквата погрешна идентификација, и следствено малтретирањето, можат исто така да предизвикаат гнев и нервоза кај многу жртви. Кога опишуваше како се однесувале со нејзе при идентификацијата дома и во странство, една жртва ни кажа дека подобро ја третираше во странство:

Подобро [странската полиција]. Ни ги запишаа имињата и нè оставија да се смириме. Тука ме отекоа; „како си отиде“, „со кого си отиде“, „што сакаше да правиш таму“ и триста други прашања... Ми се заканија со затвор ако не им кажам и ако не се согласам да си одам со лицето што ми го назначија.

Доверба и недоверба

За многу тргувани лица, една од најсериозните последици на трговијата со луѓе беше што изгубија доверба – во луѓето и во институциите. Ова, пак, влијаеше на

нивната подготвеност да бидат идентификувани, да стапат во контакт со други луѓе и да прифатат дополнителна помош. Една жена ни раскажа како локалниот социјален работник ѝ го дал бројот на линијата за помош за жртви на насилство, но таа се плашела да се јави на бројот заради недоверба: „Првпат чув за таа организација, првпат чув дека постојат такви работи. По такво грозно искуство, не верував никому“.

Многу жртви не веруваа ни на надлежните органи, и затоа не се идентификуваа дури и кога имаа можност.

Можев да се обратам во полиција, но во [таа земја] сите полицајци се корумпирани. Можев да побарам помош во невладина организација, но немав ни адреса ни телефон, а немав пари ни да патувам ни да се јавувам.

Тогаш не верував никому и воопшто не можев да сфатам дека постојат луѓе што сакаат да ти помогнат.

Не, мислев дека полицијата ќе ме врати кај макрото. Некои од моите клиенти беа полицајци. Не ѝ верував многу на полицијата.

Уште еден проблем поврзан со доверба беше што некои жртви мислеа дека лицата што ги идентификуваат, без оглед на тоа дали се полицајци или даватели на услуги, не веруваа во нивната приказна. Тоа лошо им влијаело. За една жртва, тоа беше најлошата страна на идентификацијата:

Нивната недоверба, на полицијата, луѓето што ти земаат изјава. Каква недоверба, небаре со поглед ми велат „лажеш“... Како да ќе ми речат „губи се“.

За некои жртви, довербата во поединец или институција влијаеше на тоа дали ќе бараат или ќе прифатат идентификација. Важна беше и за понатамошното упатување за помош. Во многу случаи, во процесот на идентификација беше најбитно да се има барем малку доверба. Во некои случаи, жртвите одбија да ги идентификуваат лица што идентификуваат на кои не им веруваа, а прифатија идентификација од луѓе на кои им веруваа повеќе.

За некои луѓе, довербата беше поврзана со самата институција, како што во случајот на човекот што го идентификуваа во странство по неколку години експлоатација за работна сила беше црквата. Кога го прашавме зошто им верувал, тој ни објасни:

Како прво, мислев дека некој што верува во господ не би ме изневерил... Многу им бев благодарен... Беа многу добри со мене. Воопшто не беа себични кога некако ми помагаа. Ми помагаа од сè срце... Се јавија [во мојата

амбасада] и пасошот требаше да го добијам наскоро. Беа нормални луѓе. Не пиеја алкохол, не пушеа, и со мене се однесуваа добро.

Тргуваните лица укажаа на различни начини со кои поединците и институциите им влеваат доверба. Во неколку случаи, жртвите чувствуваа повеќе доверба и сигурност кога надлежноста на институцијата е јасна и видлива. На пример, за некои жртви беше важно полицајците да носат униформи, и се бунеа кога полицајците беа во цивилна облека:

Кога се смилив малку, викнаа неколку инспектори. Дојде еден инспектор. Ми беше страв да одам со него, да влезам кај него в кола, зашто немаше униформа. Ми рече дека е инспектор и дека не треба да се плашам од него. Ми рече дека ќе ме однесе во другата полициска станица. Да, ми беше важно да имаат [униформи]. Инспекторот беше во цивилна облека и се плашев од него. Му реков да не ме носи кај [трговците со луѓе]. Ми објасни дека ме носи во друга полициска станица, каде што е помирно и нема гужва. Ми вети дека таму ќе пиеме кафе и ќе разговараме на мира. Ми рече дека некои инспектори се во цивилна облека, без униформи. Ме однесе во новата полициска станица. Ми беше непозната, па не му верував. Кога стигнавме, сфатив дека таму е одговорното лице, само што не носи униформа.

Ни дадоа сè што можеа. Но во себе цело време си велев дека не треба да се во цивилна облека. Не верував дека се полицајци.

Некои чувствуваа повеќе доверба и беа поопуштени кога при идентификацијата во просторијата имаше жена, полицајка или социјална работничка, зашто се чувствуваа побезбедно и поудобно. Во еден случај, жртвата ни објасни како се чувствувала посигурно во полицискиот реон кога видела вработени жени; „Тогаш се смилив. Имаше и жени. Едната правеше кафе, а другата чистеше“. И покрај тоа, ова не е подеднакво точно за сите испитаници, и чувството на доверба е индивидуално, зависи од контекстот и барем делумно е под влијание на социјалната и културната средина од којашто доаѓа поединецот. За малолетните момчиња, жените не секогаш значеа смирување, туку тие мислеа дека на постарите луѓе може повеќе да им се верува (и се условно повеќе почитувани) од младите луѓе.

Зошто би било полошо [некоја жена да не е присутна]? Не би ми правело разлика... Би сакал да има постари луѓе, зашто знаат повеќе [од младите].

Слично на тоа, во некои случаи жртвите кажаа дека полицајките, а и нивните машки колеги, биле бесчувствителни кон нив. Една жртва вака ја опиша средбата:

Две жени [полицајки] ме испитуваа. Реков дека досега ми се нема случено нешто толку страшно. Јас сум жена, ти си жена, ама најгадно што може да ти се случи во животот е да те испитува жена.

Многу е важно што дури и кога жртвите зборуваа за тоа колку немаат доверба во некоја институција или поединец, тоа не беше неменливо. Довербата се гради, но може и да се обнови. Една жена имаше многу лошо искуство со полицијата, зашто страшно ја малтретирале додека работела насила како проститутка. „Кога работев на улица, често ме тепаа. Имаше многу девојки, но секогаш ме тепаа мене. Не знам зошто“. Така, надминувањето на стравот и недовербата не беше мала работа. Но таа ја надмина недовербата во надлежните органи на прогонот заради начинот на кој полицајците се однесуваа со неа по идентификацијата: „Да, многу се плашам од полиција. Но веќе не. Тие ми помогнаа“.

4.3. Проблеми и пречки во процесот на идентификација

Тоа што трговијата со луѓе е прикриен процес ја компликува идентификацијата. Кога има сексуална експлоатација, присилна работа, просење или деликвенција во скришни локации или под надзор на контролори, пристапот до овие места е многу ограничен. Исто така, жртвите честопати не можат да бараат помош, било да е помош во итен случај или за бегство. Затоа, логично е да заклучиме дека само мал број жртви на трговија со луѓе ги идентификуваат и/или добиваат пристап до програми за помош (Brunovskis и Tyldum 2005; Surtees 2005: 25).

Проблемите со идентификација не се само поврзани со природата на трговијата со луѓе, туку се под влијание и на најразлични други проблеми и променливи. Искуствата на тргуваните лица ни откриваат најразлични проблеми со кои се соочуваат во процесот на идентификација, и во целните, и во транзитните, и во земји од каде што доаѓаат.

Пристап до информации при идентификација

За жртвите важно беше да добијат целосни и разбирливи информации во врска со идентификацијата и упатувањето – со цел да им се намали стравот и да се чувствуваат опуштено и сигурно. Многумина добиле точни и целосни информации за идентификацијата и процесот што ќе следи по таа фаза. Некои жртви добиле информации што, според нив, биле јасни, точни и содржајни, што им било битно за да се решат да прифатат помош:

Да, жената јасно ми објасни кои услуги во засолништето ќе ми бидат од корист. Сè беше многу јасно. Ми даде брошура на [мојот јазик], каде што исто така сè беше објаснето.

Сепак, многу жртви ни рекоа дека информациите што ги добиле биле недоволни и/или нејасни кога првпат и идентификувале и кога требало да донесат одлуки за иднината и за можностите за помош. Кога ги прашавме што им рекле откако дале изјава во полиција, откако се сретнале со давателите на услуги итн., многу тргувани лица ни опишаа слични искуства:

Не ми кажаа ништо посебно. Потоа наутро дојдоа по мене и повторно ме одведоа во полиција... Нешто како, „Денес ќе одиш тука, а утре ќе одиш во [тој град]“.

Полицијата дојде таму и ме одведе во станица. Ми зедеа изјава и ме донесоа тука... Ми рекоа само дека можам да дојдам ако сакам, и дека треба да размислам. Ми рекоа дека ќе биде во ред и дека ќе ме чуваат.

Потоа ми рече дека ќе одиме во [главниот град]. Тоа многу ме потресе. Па, не знаев што има таму... Ништо не ми рекоа. Само дека ќе одиме [во главниот град]... Дека таму ќе се видиме со обвинителот. Само тоа ми го кажа.

Во еден случај со малолетни момчиња што беа идентификувани за време на транзит, момчињата ги ставија во полициска станица и потоа ги преместија во засолниште за малолетници без да им кажат ништо за притворот, што се случува и/или што ќе се случи:

Проблемот ни беше што не знаевме што ќе ни се случи, па не мислевме на храна или пиене... Очекувавме да видиме што ќе ни направат, што ќе ни речат.

Во други случаи, жртвите добиваа информации, но многумина мислеа дека се недоволни. Една жртва нагласи дека била збунета заради ваквиот недостаток на информации, и неколку пати потенцира дека на интервјуто не ѝ кажале доволно за процесот, туку само некои основни работи за засолништето. При почетната идентификација, полицијата ѝ кажала за можноста за помош:

Само рекоа дека е приватна куќа или дека ќе бидам во некој хотел... Не знаев што да очекувам. Не знаев каде ќе одам. Требаше да ми објаснат малку подобро што ќе се случи. Кога отидов во полиција, ништо не знаев. Не знаев дека има ваква куќа.

За некои информации може да се каже само дека биле збунувачки. Една жртва ни објасни како ја одвеле во засолниште, но не ѝ рекле дека е засолниште:

Не знаев дека ќе биде засолниште. Ми рекоа само „ќе одиш во една куќа“... Рекоа само една куќа. Јавна куќа, нешто такво. Немав претстава за каква куќа зборуваат. Реков: „Не одам таму“.

Битно во овој случај е што на локалниот јазик, „јавна куќа“ има двојно значење, односно може да значи и бордел. Бидејќи била жртва на трговија со луѓе за сексуална експлоатација, јасно е зошто ù била одбивна ваквата нејасна, можеби и застрашувачка информација.

Бидејќи многу жртви доаѓаат од земји и заедници во кои социјалната помош е недоволно развиена или воопшто не постои, општо земено тие се слабо изложени и недоволно ги познаваат услугите и помошта што им е достапна. Во една неодамнешна студија се откри дека жртвите честопати се чудеде (и се сомневале) во врска со помошта, токму поради тоа што не биле доволно информирани за таквата можност, што може да се види во следниов случај:

Една жртва вака го опиша враќањето: „На царина, кога полицаецот ме прашаа зошто немам пари, им објаснив каква ми е состојбата, и тој ме тргна настрана и ми објасни за организацијата [за помош]“. Кога ја прашаа како изреагирала, таа рече: „Мислев дека е божји дар. Во мојата земја ништо не е бесплатно“. Нејзината пријателка, исто така жртва на трговија со луѓе, ги повтори нејзините сомнежи: „Но која сум јас да ми помагаат? Особено полицаец“ (Brunovskis и Surtees 2007).

Навистина, многу жртви на кои им беше помогнато и со кои имавме интервју за студијата се изненадија кога слушнаа дека постојат такви услуги и програми за помош, бидејќи повеќето никогаш немаа добиено помош или поддршка во минатото ниту од невладина организација ниту од владини учесници во борбата против трговија со луѓе. Една жртва ни го кажа следново за понудата за помош: „Сите се сомневавме зашто првпат чувме за такво нешто, и не верувавме дека некој ќе се грижи за нас“. Друга објасни дека иако ù нуделе засолниште, повеќе сакала да оди во затвор. Мислела дека ќе остане само еден месец таму и знаела дека ќе се снајде еден месец во затвор. Од затворот знаела што да очекува. Но засолништето за нејзе било енигма, „игра на среќа“. И откако зборувала со луѓето од програмата, не ù било јасно каква е таа програма и сè уште била исплашена. Како што ни рече, „Не можев да си замислам дека такво место може да постои“ (Brunovskis и Surtees 2007).

Слично, да видиме какви се коментарите на различни жртви интервјуирани за студијава, на прашањето дали знаеле за можностите за помош за време или по трговијата со луѓе:

Не, не знаев. Не си ни помислив дека можам да побарам помош од некого... Да имав повеќе време, можеби ќе побарав помош. Ме следеа некои луѓе, ми беше страв... Ќе се обратев на организација на која ù верувам, на пример, на [една невладина организација]. Тогаш не знаев за такви организации.

Не, воопшто не знаев кому можам да му се обратам за помош. Не ни помислив дека постојат такви организации.

Мислам дека за жртвите на трговија со луѓе што доаѓаат од ранливите слоеви на општеството и немаат ТВ или радио, тешко е да најдат информации, барем за телефонската линија за помош. Таквите луѓе ни телефони немаат. Не знам како би дознале за помошта [во целната земја].

Не, ништо, не знаев ништо [за помош] зашто одев од кола во кола и кај мажот ми бев затворена. Не излегував, не ми беше дозволено да прашувам ништо. Додека бев во станот, бев таму, а потоа бев во куќата. Бев повеќе внатре отколку надвор. Кога ќе се случеше да излезам, на пазар или до продавничка, ми беше страв да прашам некого нешто.

Исто така, зборовите како „засолниште“, „прибежиште“ и „помош“ не секогаш беа познат концепт за тргуваните лица (или воопшто за народот). Brunovskis и Surtees (2007) дознаа дека при идентификацијата на многу жртви не им е најјасно што се мисли со зборовите засолниште или помош:

Кога ја прашаа што очекува од засолништето, една жртва објасни дека го замислува како куќа полна со луѓе, деца и девојчиња, и со многу камери. Друга жртва рече, „Од таму од каде што доаѓам не знам ништо за тоа, што е тоа. Открив дека е добро и не знаев за тоа пред да дојдам. Во [мојот град] не постои ништо слично и не знаев дека може да биде вака“. Некои други рекоа дека си го замислуваат како „визба со решетки“, или „дом со многу луѓе“ (Brunovskis и Surtees 2007).

Од ова е повеќе од јасно дека термините и концептите честопати зависат од контекстот и треба да ги објасниме ако сакаме целната група целосно да ги разбере. И јазикот и културните пречки можат да го спречат соодветното разбирање на достапните услуги. Од ова исто така јасно се гледа дека е потребно при идентификација да се дадат јасни и разбирливи информации за можностите за помош, како и во пошироката јавност да се дадат поопшти информации за можностите за помош.

Кога се разгледуваат начините за ширење на информации, треба да се земе предвид степенот на познавање на јазикот, нивоата на образование и писменост на испитаниците, како и колку информациите се разбирливи и достапни. Во некои случаи, причината зошто информациите при идентификација се неадекватни не лежи толку во самото давање на информации, туку во тоа колку жртвата ги разбрала информациите. Можеби многу жртви при идентификацијата се шокирани, збунети, очајни и исплашени зашто не ги разбрале информациите што им ги дале. Brunovskis и Surtees (2007) открија дека многу жртви само делумно ги разбрале можностите и тешко донесувале одлуки зашто, меѓу другото, при идентификацијата доживеале

шок и траума. Оттука се гледа колку е важно процедурите за давање информации да се гледаат низ призма на искуството на жртвата и да се прилагодува начинот и времето кога ќе се даде информација во зависност од физичката и психичката состојба на секое тргувано лице. Не може да се очекува тргуваните лица да донесат здрава одлука за иднината додека навистина не ги разберат можностите што им се нудат.

Кога зборуваме за вербално пренесување на информации, важно е да се размисли што да се каже, како да се повторуваат информациите и како да се утврди дека потенцијалните корисници на услуги разбираат што им се објаснува и нуди. На интервјуата изгледаше дека е можно некои тргувани лица да добиле информации, но имаше потреба од повторување и нагласување на одредени точки, како и од постепено воведување повеќе информации на начин и време коишто се соодветни и пристапни. Битно е да се понуди пишан материјал, особено зашто на многу жртви им треба време да ги разгледаат информациите, да ги споредат можностите и да одлучат за помошта. Ако им се даде пишан материјал, исто така, потенцијалните корисници на услуги можат подоцна да го консултираат повторно и да знаат кои сè можности им се на располагање. Исто така, жртвите можат да добијат информации за услугите во различни фази за време и откако веќе не се жртви на трговија со луѓе. Важно е да се мобилизираат пристапните точки за давање информации што ќе зависат од животниот стил на жртвата откако веќе не е во трговија со луѓе.

Исто важно е кој ги шири информациите, и да има голем спектар на можни соговорници, меѓу кои се теренските работници, медицинските лица, органите на прогонот, вработените во туризам, луѓето што се занимаваат со транспорт и вработените во амбасади и конзулати. Пресудно е овие лица разбирливо и јасно да ги добијат вештините, информациите и материјалот со кој на жртвите ќе им ги објаснат правата и можностите. Во идеални услови, тргуваните лица треба да учествуваат при одлучувањето кои информации и на кој начин најдобро ќе се претстават и ќе се разменат со тргуваните лица (Brunovskis и Surtees 2007).

Сроден проблем е што многу тргувани лица се вратија дома без воопшто да бидат идентификувани, па не ни знаеја дека имаат статус на тргувано лице. Како такви, овие лица веројатно нема да реагираат на пораки за помош на жртви на трговија со луѓе, зашто можно е да не сметаат дека се жртви на трговија со луѓе и веројатно не разбираат дека имаат право на таква помош. Исто така, бидејќи многу жртви се од рурална средина, можеби немаат телевизија и радио во заедниците од каде што доаѓаат, односно на многу од нив нема да им се достапни информациите за можностите за помош. Ова покажува колку е важна улогата на претставниците на заедницата – водачите, медицинските лица, учителите, религиозните водачи – во идентификацијата, како и во давањето достапни информации на тргуваните лица.

Вештини за идентификација

Кога зборуваа за нивното искуство со идентификација, тргуваните лица ни кажаа за ситуации во кои не биле идентификувани, дури и во случаи кога барале помош. Ова е делумно заради постојните (неадекватни) механизми за идентификација во многу земји, во ЈИЕ и пошироко. Во многу земји недостигаат адекватни процедури за идентификација и испитување, и честопати илегалните имигранти, неуспешните азиланти и депортираните лица несоодветно се испитуваат за да се види дали се жртви на трговија со луѓе.²⁵

Ова може да има врска и со способноста на одредени лица што идентификуваат. Некои жртви, и покрај тоа што беа во постапка за азил, не беа идентификувани во странство. Во некои случаи до ова дојде зашто не познаа дека се жртви на трговија со луѓе и/или вработените не знаеја што значи ова и каква помош треба да се укаже во таков случај. Во случајот со едно малолетно лице од ЈИЕ, надлежните органи на ЕУ не ја идентификуваа, туку ја прогласија за нелегален имигрант и ја депортираа. Дури кога се врати дома – по неколку часа испрашување – познаа дека е жртва на трговија со луѓе и ја упатија на помош. Слично, надлежните органи не идентификуваа една машка жртва којашто се јави во полиција и им објасни што ѝ се случува:

Им го покажав пасошот, и кога видоа дека немам виза ме ставија во полициското комби. Останаа така еден час, чекаа нешто, и ме однесоа во полициската станица... Не, ништо не ме прашаа [за тоа што се случило]. Не ме прашаа кој е со мене, кој ме донел или како сум стигнал таму. Преведувачот ми рече само дека ако сакам да останам тука, да побарам азил, можат да ми најдат сместување, но јас им реков дека сакам да си одам дома... [Следниот ден] полицијата нè однесе на аеродром. Имаше уште седум или осум други луѓе.

Во други случаи, жртвите не знаеја дека ако кажат дека биле жртви на трговија со луѓе, можеби ќе имаат право барем привремено да останат во целната земја, па на надлежните органи не им кажаа баш сè. Една млада жена којашто ја идентификувале во ЕУ и која побарала азил без да им спомне дека била жртва на трговија со луѓе, ни го кажа следново:

---

²⁵ Ова не е типично само за ЈИЕ, туку се јавува како проблем и во ЕУ. На пример, во ирското законодавство нема одредби за идентификација на жртви на трговија со луѓе, ниту еден дел од ирската полиција има задача да ги идентификува жртвите на трговија со луѓе, нема национални показатели или упатства за идентификација и показателите што постојат – за одвоени деца – не одговараат за возрасни лица. Слично, во Велика Британија нема национални упатства за имиграциони услуги во врска со идентификација на жртвите на трговија со луѓе при пристигнување, иако во последно време има заложби да се подигне свеста на вработените што се во контакт со потенцијалните жртви и, во 2005 г. владата вовеле привремени упатства за идентификација на малолетници. Слични проблеми има и во другите земји на ЕУ (IOM 2005a: 68, 88).

Да, четири месеци останав да ги чекам документите, добив негативен одговор, и изгледа се уплашија дека ќе им избегам од кампот и ќе останам во [ЕУ] па ме ставија во затвор додека да ме пратат [дома]... Не, не сакав да зборувам со никого за моите проблеми. Побарав само за да си ги средам документите, а не ми текна да кажам дека сум била жртва на трговија и никој не ме праша.

Во секторот за борба против трговија со луѓе очигледно има проблеми и со идентификацијата. Кога правеа примерок за арената на улична проституција во Србија, Brunovskis и Surtees (2007) открија значителен број улични проститутки со кои било тргувано, но кои никогаш не ги идентификувале полицајците одговорни за арената на проституција, што е посебен сектор во полицијата за борба против трговија со луѓе. Згора на тоа, критериумите за идентификација не секогаш се во чекор со однесувањето на трговците со луѓе, и трговците со луѓе постојано ги менуваат методите како одговор на новите закони и начела, и ваквите прилагодувања се побрзи од мерките на учесниците во борбата против трговија со луѓе. Во ЈИЕ, меѓу стратешките промени се и плаќање мала сума пари на жртвите (за да ги разубедат да не бегаат),²⁶ започнување процедура за азил или стапување во брак со жртвата за да добие легален статус²⁷ – стратегии кои, за кратко време, имаа негативно влијание на усилбите за идентификација.

Еден фрапантен наод е дека многу луѓе не ги идентификувале и покрај тоа што директно им пристапиле на луѓе кои, ако ништо друго, требале да можат да ги упатат на некаков вид помош. Со една постара слепа жена тргувале и ја експлоатирале за просење во поранешниот Советски Сојуз шеснаесет години, но никогаш не ја идентификувале иако во различни фази од експлоатацијата дошла во контакт со полицијата:

Полицијата неколку пати ме стави во притвор и бев зад решетки... Бев исплашена и мислев дека ќе ме затворат... Бев притворена неколку дена

---

²⁶ Во Косово, во 2003 и 2004 г., странските жртви ни кажаа дека добивале меѓу 200 и 300 евра месечно плата од трговците, што им ја давале редовно. Во многу случаи, жртвите заради ова не биле мотивирани да избегаат од трговијата со луѓе. Слично, во Македонија во 2003 и 2004 г. жртвите биле плаќани мали суми, што во многу случаи се покажале како доволни за да ги одвратат од барање помош или од бегање. Овие пари, иако многу помалку од она што им го ветувале при регрутација, се важни бидејќи со жртвите најчесто се тргувало зашто сакале да работат во странство и да заработуваат (Surtees 2005: 247, 316, cf. Andreani and Raviv 2004, Hunzinger и Sumner-Coffey 2003).

²⁷ Во БиХ во 2003 и 2004 г., жртвите ни кажаа за тактиката со која ги терале тргуваните жени да се омажат за нивниот работодавец за да добијат регуларен статус во земјата. Ова обично се правело по подолго време, кога имало ризик жртвата да побара помош, со цел да се има уште поголема контрола врз нејзе. Друга стратегија била да ги тераат тргуваните жени да бараат азил, а да продолжат да ги експлоатираат додека им се разгледуваат апликациите (Surtees 2005: 114, 131-2).

пред да дојде началникот на полицијата. Му кажав што ми се има случено, кој ме чува и кој ми го има пасошот. Тој им кажа на другите полицајци: „Пуштете ја женава. Не е крадец и не треба тука да ја чувате“. Тие ми рекоа да одам каде сакам. Се обидов да им кажам дека не можам да одам каде било зашто не ни знам каде сум и каде да одам. Началникот нареди да ме однесат каде што ме зеле. Значи, повторно ме оставија на милост и немилост. Стоев и плачев. Каде можев да одам? Немав пари, немав пасош. Навечер дојдоа сопствениците и почна истата приказна. Ми беше страв да избегам зашто ми се заканија со смрт... Многупати ја кажав мојата приказна, дури и кога ме експлоатираа полицајци. Но не признаа дека сум експлоатирана. Само тука, во засолништево, ме разбраа и почнаа да ми помагаат.

Слично на тоа, еден маж со кој беше тргувано за работна сила ни објасни како во целната земја го запреле полицајци кои не биле заинтересирани за неговото искуство со експлоатација:

[Ме запреа] полицајци на автобуска [во главниот град на целната земја] кога дојдов да си купам карта за [мојата земја]. Полицаецот на станицата нè запре за да ни ги побара документите за регистрација, но немавме. Не ги интересираа детали [за нашата експлоатација]. Најмногу ги интересираше зошто сме го прекршиле законот за регистрација... Сакаа да платиме казна.

Надлежните органи на прогонот не се единствени што не идентификувале жртва за која е потребна интервенција. Еден друг човек ни раскажа како, кога бил хоспитализиран, дежурниот доктор не му помогнал за да избега од експлоатацијата:

Знаете, кога ме експлоатираа таму [во целната земја], еднаш се онесвестив и сопственикот ме однесе во болница. Докторот таму ме праша зошто не сум регистриран. Му реков дека сопственикот не ми дозволува да ја напуштам територијата во која работам. Ми се чинеше дека разбра во што сум западнал... Се почувствував сигурно. Мислев дека таму ќе останам долго време и дека ќе можам да си одам дома... Таму останав три дена. Третиот ден докторот ми рече дека лекувањето е готово и дека трошоците ги покрила некоја добротворна организација. Кога излегов од болница, ме чекаше сопственикот. Потоа ме врати на местото каде што претходно работев.

Друг човек што избегал фатил автобус и отишол што е можно подалеку од местото на експлоатација, па дури тогаш побарал помош од полицијата. Но тие не му помогнале многу:

Оваа полициска станица беше далеку од местото на експлоатација, и ми рекоа дека морам да се вратам во областа во која сум бил експлоатиран и

да се пријавам во локалната полиција, зашто тие не биле одговорни и не можеле да ми помогнат. Немав пасош... Ми беше страв да не ме фатат трговците со луѓе... Немав ни документи ни пари. Да, но не сакаа да ми помогнат. Ги прашав што да направам за да си го добијам пасошот. Ми рекоа дека можам да одам во [мојата амбасада во главниот град] и таму да побарам нов пасош... Бев преморен. Немав ни документи ни пари. Немав што да јадам. Морав со просење да одам од село до село накај [главниот град].

Во неколку случаи, жртвите своите приказни им ги кажале на граничарите, кои им дозволиле да поминат без документи но не ги идентификувале како жртви на трговија со луѓе и не им понудиле помош. Една жртва со која било тргувано во поранешниот Советски Сојуз ни кажа како ќе беше подобро да се направи во нејзиниот случај:

Ако цариниците на границата со мене беа посериозни и ми кажеа дека сум жртва на трговија со луѓе, веднаш по пристигнувањето ќе се јавев на телефонската линија за помош и ќе побарав помош. Немаше да изгубам толку време во барање некој што ќе ме разбере и ќе ми даде помош.

Наспроти тоа, во овој случај ги симнале со ќерка ѝ и ги испрашувале:

Нè задржаа на царина, нè испрашуваа. Заплакав, им раскажав низ што сè имав поминато... Ги молев да ме пуштат да си одам [дома]... Таму ме задржаа долго време додека не налета главниот цариник. Им нареди да ме пуштат и си заминав.

Иако на крајот ја пуштиле, таа се вратила дома без помош (и со тоа без заштита), и некое време откако се вратила не знаела дека постои помош. Дури кога ја уапсиле за кражба (единствен начин за преживување за нејзе и за нејзините три деца) конечно ја идентификувале како жртва на трговија со луѓе.

Првпат како жртва на трговија со луѓе ме идентификува управителката на детското сиропиталиште [дома]... Украдов зашто немав друг избор. Бев на улица. Кога ме уапсија, децата ми останаа сами. Државата ги упати децата во сиропиталиштето за деца. Управителката на сиропиталиштето дојде да разговара со мене во затвор. Џ раскажав сè за мојот живот и за тоа како завршив во затвор.

Донекаде изгледа дека проблемот е што не се веруваше дека некои жртви се жртви на трговија со луѓе и затоа не ги идентификуваа. И покрај тоа што ова беше проблем за многу женски жртви на трговија со луѓе, се јави и како многу чест проблем кај тргуваните мажи. Неуспешната идентификација (и помош) на машките

жртви, во некои случаи, ја продолжи трговијата со нив или резултира во апсење или притвор, и обете работи што сигурно им влијаеле долгорочно. Еден маж ни раскажа како откако со него тргувале четири години во земјите на Комонвелтот, некако стигнал во главниот град на една соседна држава, каде што го ставиле во притвор но никогаш не го идентификувале:

Во [главниот град] стигнав со воз. По неколку недели полицијата ме стави во притвор зашто немав документи. Спиев на железничката станица. Една вечер на железничката имаше полициска рација. Ме однесоа во полиција со едно лице [од странство] што имаше пиштол на гас. Рече дека од мене го купил пиштолот. Затоа и двајцата нè уапсија. Така поминав четири месеци во полициската станица. Полицајците ме тепаа, зашто сакаа да ме натераат да признам дека пиштолот бил мој. Бев во незавидна положба зашто немав никаков документ. Им ја раскажав мојата приказна, но не ми веруваа.

Слично на тоа, друга машка жртва ни раскажа дека и покрај тоа што објасниле во каква ситуација се и што побарале помош, не ги идентификувале, па дури и ги ставиле во затвор како нелегални имигранти:

Некои полицајци ни се смееја, рекоа дека сме идиоти, дека само будалите запаѓаат во такви ситуации каде што ќе ги експлоатираат... Некои полицајци не разбираа дека нè тераа да работиме, дека ни се заканија со смрт... Не ни веруваа дека експлоататорите ни ги зедаа пасошите... Многу цајкани мислеа дека сме крадци, дека сакаме да избегаме од земјата, и затоа ги криеме вистинските идентитети... Само еден полицаец сериозно ги сфати работите што му ги кажавме... Се сомневам дека полицијата се потрудила да спроведе истрага во далечното место каде што нè експлоатираа... Мислам дека така е можеби зашто локални полицајци се вмешани во аферата со трговија со луѓе.

Исто така, интересно е да се забележи дека неодамнешната идентификација на „потенцијални жртви“ или „лица под ризик“ (коишто се претпоставува дека се жртви на трговија со луѓе), иако е пример за проактивна идентификација, си носи свои проблеми. Во ЈИЕ сè повеќе се идентификуваат жени и девојчиња во транзит, и кога даваат јасни сигнали дека се во процес на трговија со луѓе честопати им се нуди помош во рамката на помош во борбата против трговија со луѓе. Сепак, идентификацијата на потенцијалните жртви многу зависи од полот, и мажите што ги преминуваат границите ретко се сметаат за „потенцијални жртви“, дури и кога се малолетни. Во рамките на истражувањето, разговаравме и со две малолетни момчиња што ги пресретнаа при обид да преминат во ЕУ за работа. И покрај тоа што очигледно беа во ризик со нив да биде тргувано, како и што очевидно беа од

семејства со проблеми, малолетниците ги прогласија за нелегални емигранти (а не „потенцијални жртви“) и ги вратија дома. Обратното се случува при идентификација на девојчиња и жени, на кои во слични ситуации најчесто им се нуди помош. Во тој контекст, одреден број (најчесто машки) жртви на трговија со луѓе кои беа пресретнати во истата земја исто така не беа идентификувани како тргувани лица, дури ни како „потенцијални жртви“, туку беа депортирани како илегални емигранти.

Во некои случаи, заради неуспешната идентификација на жртвите со нив повторно тргуваа или продолжи нивната експлоатација. Во неколку случаи, жртвите се ослободија од трговијата со луѓе но веднаш западнаа во друга ситуација на експлоатација. Без пари, без информации за помош и без начин да се вратат дома, имаа само неколку можности:

Се запознав со еден [локален] граѓанин... Ме однесе кај него во стан... Многу му одговараше, зашто правев сè низ дома – пеглав, чистев, миев... Не смеев да излезам од станот... Потоа затруднив... Бев во четврти месец кога „мажот ми“ го ставија во затвор и ме ослободија... Се обротив во полиција и ме упатија во засолниште за самохрани мајки.

Во друг случај, еден човек „му помогна“ на друг маж што беше експлоатиран за работна сила, но потоа и него го експлоатира како работник на неговата селска фарма, буквално оддалечена со километри од било кое друго лице или траса за бегство. Мажот таму го чуваа три месеци, го натераа на работа, не можеше да си оди и не добиваше плата.

Притвор и апсење место идентификација

Загрижува што во некои земји тргуваните лица и понатаму се третираат како криминалци и престапници, а не како жртви на криминал. Во фрапантен број на случаи жртвите кажуваат дека бидејќи биле жртви на трговија со луѓе ги ставале во притвор, па дури и во затвор. Сметале дека некои се криминалци заради нивниот нелегален статус или активности во земјата, честопати ги апселе или депортирале како прекршители на законите за проституција, труд или имиграција, а не ги идентификувале како жртви на трговија со луѓе. Некои ги ставале во затвор заради лажни документи. Ова се случуваше во ЈИЕ, но важно е што се случуваше и во ЕУ, Турција и поранешниот Советски Сојуз. Една жена ни раскажа како ја уапсиле во земјата од ЕУ во која тргувале со неа:

Ме купија трговци со луѓе и ме носеа во [друга земја]. Имав фалсификуван пасош. Полицијата ме симна од возот. Ме придружуваше макро, и таа ми рече уста да не отворам. Но полицаецот ме одведе во посебна соба и ми

рече да ја кажам вистината, зашто имал случаи во кои девојките не признале, си заминале со макроата и подоцна ги нашле мртви во шума... Или станале зависници од дрога... Толку бев исплашена што кажав сè... Бев во затвор три месеци. Ме испрашуваа. Добро се однесуваа со мене. Го побија обвинението за фалсификуваниот пасош. Но им требаше три месеци. Потоа ме ослободија и ми дадоа малку пари за воз до [главниот град] каде што можев да извадам пасош во [мојата амбасада].

На оваа жртва ù беше многу јасно што можеле да направат во нејзиниот случај:

Не требаше да ме обвинат за фалсификување на пасошот... Им требаше многу време да ја расчистат ситуацијата... Требаше да го задржат макротот (ù дозволија да си оди од возот) и да ја казнат за нелегални дејства. Требаше да ме пратат во посебно засолниште за жртви на трговија со луѓе и требаше да ми помогнат да го извадам пасошот по итна постапка и да ме пратат право дома.

Во други ситуации, жртвите ги идентификуваа дека се тргувани, па и покрај тоа ги ставаа во притвор и честопати ги депортираа. Понекогаш, ги ставаа во затвор или притвор пред да ги префрлат во засолниште или да ги вратат дома. Една жена ни кажа дека неколку дена ја задржале во собите што се употребуваат пред притвор, иако ја идентификувале како жртва на трговија со луѓе. Надлежните органи не ја упатиле на помош туку ја задржале и потоа ја депортирале. Друга жена ни објасни како била затворена во стан и како ја ослободиле дури кога полицијата дошла зашто протекувал глин во зградата. Сепак, кога дошла полицијата, сè уште не ја идентификувале; „Нè ставија во затвор и потоа нè депортираа“. Слично на тоа, група жени тргувани за сексуална експлоатација ги чувале во затвор за да сведочат и да дадат изјава, и дури по овие правни процедури ги пренеле во засолниште за тргувани жени:

Нè ставија во затворска ќелија. Имаше мал прозорец. Понекогаш се отвораше однадвор, и полицајците зјапаа во нас и нè покажуваа со прст, и велеа „Гледај ги девојките... Види колку се убави“. Ми беше како да сум во зоолошка. Затоа, кога нè носеа на судско рочиште, не се чувствував многу безбедно, зашто имав слушнато дека киднапирале девојки дури и од полициски реони. Имав претчувство дека ќе ме киднапираат и ќе ме убијат. Ми беше психолошки тешко.

Во други случаи, тргуваните лица биле одговорни за „кривичното дело“ додека тргувале со нив, па дури подоцна ги прогласиле за жртви:

Без пасоши... Нелегално ја преминавме царината навечер. Се симнавме од возот блиску до границата и излеговме. Преминавме граница низ шумата.

Кога стапнавме на другата територија, нè фатија граничарите и нè вратија на царина. Таму нè задржаа три дена. Им ја кажавме вистината. Добро се однесуваа со нас. Ни купија храна. Ни рекоа дека мора да чекаме да дојде полицаец... Му верувавме на мајорот, кој имаше разбирање што ни се случило... Нè одведоа кај еден полицаец во градот и повторно ја раскажавме приказната. Полицаецот назначи тим од федералното биро за безбедност и ги прати на местото каде што нè експлоатираа. За жал, откако стигнаа на местото што им го споменавме не најдоа ништо, а не ни ги најдоа ни пасошите... Нè однесоа во „центар за детоксификација“. Два дена нè чуваа таму. Ни даваа храна. Потоа нè однесоа во изолирано одделение за истрага. Таму останавме три месеци... Нè имаа казнето... Рекоа дека, како прво, немаат докази дека сум жртва, и како второ, дека сум го прекршил/прекршила законот.

Најчесто за жртвите лежењето во затвор и/или привремениот притвор беа трауматични.

Не е убаво да си во затвор... Лошо влијае на мене... Ме исфрустрира престојот во затвор. Мислам дека жртвите на трговија со луѓе треба веднаш да ги стават во засолниште, на сигурно место, но не во затвор.

Требаше веднаш да ме однесат во засолниште. Важно е на жртвата на трговија со луѓе да ѝ се дадат два до три дена за таа или тој да се почувствуваат на сигурно. Невозможно е тоа да се направи во полициски реон. Само ја усложнува траумата. Во мојот случај, се плашев да не ме затворат за фалсификување пасош. Затоа бев многу нервозен/нервозна.

Сакам психички да се смирам. Психички сум уништен/уништена зашто поминав време во затвор. Тоа беше исто толку голема траума како траумата на експлоатација. Експлоатирањето беше како виртуелно ропство, а кога бев зад решетки ме болеше душата. Бев тотално очаен/очајна.

Тоа што, згора на сè, некои жртви имаа лоши услови и беа малтретирани за време на притворот, уште повеќе ги зголеми стресот и траумата:

Условите во полициската станица беа очајни. Имаше седум девојки во соба. Нè хранеа како кучиња. Нè заклучуваа како во затвор. Девојките што имаа малку пари им ги даваа на полицајците и тие ни купуваа храна. Девојките ми се сожاليја и ми даваа храна. Кога девојките не ми даваа храна, во основа бев гладен/гладна.

Обично не нè тепаа. Само ако најдеа цигари. Тогаш ќе ни ставеа лисици и ќе нè закачаа на лисиците со кренати раце.

Лингвистички пречки

Јазичните пречки се крупна препрека за ефективна идентификација, како што забележаа многу интервјуирани жртви:

Полицаецот ми зборуваше нешто ама не го разбирав... Не го разбрав ни дека сум требал/требала да чекам додека да дојде девојка од невладина организација... Бев малку вознемирен/вознемирена зашто чекав речиси два часа без да разберам што се случува.

Тогаш не го разбирав добро [нивниот јазик]. Само разбрав дека е центар за итни случаи и дека луѓето ќе ми кажат што можам да направам понатаму.

Фактот што полицајците ми се обраќаа само на [локалниот јазик] исто така многу ме потресе.

Кога ме идентификуваа, сакав да зборувам со човек што го знае [мојот јазик]. Да имам некој што знае да зборува на мојот јазик... Не разбирав баш што ми се случува.

Мислев дека повторно ќе ме продадат. Не разбирав ништо на нивниот јазик... Не се чувствував безбедно... Ми требаше преведувач.

Не се плашев кога слушав како зборуваат на [мојот јазик]. Но кога го чув [јазикот на целната земја], секогаш се тресев... Затоа ми е мило што полицајците најдоа луѓе што го зборуваат [мојот јазик].

И кога имаше превод, тој не беше решение за сè. Една причина беа поврзаните практични проблеми – цената и достапноста на услугите. Има проблеми и со тоа колку на жртвата ѝ е пријатно. Некои жртви ни кажаа дека им било непријатно да работат со превод, дека им било срам што преведувачот (некој од нивната заедница) ќе знае што им се случило.

Сакаа да комуницираат со мене но јас не сакав. Сè уште ми беше страв. Она што го доживеав. Не сакав да го раскажам никому. Тоа си е мој живот, уште повеќе заради преведувачката, која беше од [мојата земја]. Мислев дека нема право да ми се меша во животот.

Во други ситуации, жртвите сметаа дека преведувачот лошо ги третираше, дури и осудувал. Една девојка што ја идентификуваа со другарка ѝ ни раскажа како ја малтретираше другарка ѝ толку многу што побарала друг преведувач:

Но [другарка ми], како што ми кажа, ја малтретирал преведувачот што го донела полицијата. Полицаецот не разбрал што зборувал преведувачот. Но тоа не било проблем предолго време зашто [таа] им кажала на полицајците и го смениле преведувачот.

И други жртви ни кажаа за негативни искуства:

[Полицијата донесе преведувач] но таа не преведуваше што зборуваа тие. Кога ќе кажев нешто, таа ќе се насмееше и ќе им кажеше нешто друго, и ќе се насмееја со полицајците.

Во некои случаи, и лицата што идентификуваат не го знаеја јазикот добро, па доаѓаше до недоразбирања. Една жртва со која било тргувано во ЕУ ни објасни како без преведувач на почетокот ѝ било тешко да разбере што прават и каква намера имаат надлежните органи на прогонот што ја идентификуваа:

Полицијата редовно нè посетуваше [во засолништето] и навистина ни помогна... Кога ни даваа пари за храна, отпрвин не сакав да ги земам, зашто не знаев за што се.

Слично, еве што кажа едно малолетно момче кое го идентификуваа при транзит за преведувачот:

Работеше во полиција, беше преведувач. Зборуваше на [мојот јазик], но не сјајно. Грешеше во пишување. Не беше јасно.

Некои жртви рекоа дека и тие самите морале да имаат улога на преведувачи кога ги испрашувале другите лица со кои биле идентификувани, што има сериозни импликации и за жртвата и за другото лице што е интервјуирано. За жртвата што е натерана да преведува ова може да биде многу потресно и застрашувачко:

Влегоа наеднаш и почнаа да ме испрашуваат. Бидејќи другата девојка не го знаеше нашиот јазик, само мене ме испрашуваа цело време. Ме нервираа. Демек, таа е наше дете, ни го разбира јазикот. Затоа само мене ме испрашуваа. Ми беше страв.

Според други жртви, постои ризик преводот да не е добар или да е некомпетентен, што може да резултира во погрешна идентификација или недоразбирање. Уште еден потенцијален проблем е ако жртвата/преведувач не е објективна во нејзината улога како преведувач, и ако неточно го пренесува разговорот. Во некои случаи, жртвите ги идентификуваа и ги притворија како група,

во која има жени што доброволно се проституираат, жени што се во врска со „газдата“ и/или жени што имаат улога на макроа или надгледувачи. Во такви случаи, ако им се каже на овие соучеснички да преведуваат, жртвите нема да се чувствуваат сигурно да го раскажат искуството и/или соучесничката најверојатно нема да преведе точно тоа што е кажано. Па така, жртвите понекогаш не ги идентификуваат.

Лошиот превод може да има многу сериозни импликации, меѓу кои несоодветна идентификација или погрешно претставување на ситуацијата во којашто е жртвата. За жртвите, ваквата грешка може да има долгорочни последици што ќе продолжат и во иднина:

Им кажав сè. Им кажав сè на [мојот јазик]. Не зборував на [локалниот јазик]. Имаше еден преведувач... Му ја кажав целата моја приказна. Морав да зборувам; инаку, животот ми висеше на конец... Немав осумнаесет години. Процедурите [за малолетни и тргувани лица] не се следеа зашто преведувачот не беше многу добар. Не преведе сè што реков.

Го пријавив [трговецот со луѓе], но очигледно преведувачот не го преведе добро тоа што го кажав. Да преведеше, ќе ме задржеа таму [во целната земја].

И јас имав проблем со преведувачот. Зборувам многу брзо, па преведувачот имаше трема, не ме разбра и не ме преведе точно. Тоа многу ме изнервира но не можев побавно да зборувам. Кога сум нервозен/нервозна зборувам многу брзо.

Неповолна средина при идентификација

Понекогаш жртвата повеќе се плаши и заради самата средина во којашто се одвива идентификацијата, а средината може да ги спречи или негативно да им влијае и на идентификацијата или интервенцијата.

Во местата каде што најчесто се одвива трговија со луѓе – барови, клубови и ресторани – на идентификацијата понекогаш влијае близината на експлоататорот/трговецот со луѓе. На пример, во некои ситуации, надлежните органи на прогонот коишто ги надгледуваа ваквите локации (бидејќи се можни локации на проституција и трговија со луѓе) разговорот со жените го водеа во барот, во присуство на нивните експлоататори. Во вакви услови, на жртвите им беше тешко да зборуваат, и најчесто беа премногу исплашени за да кажат било што во присуство на работодавецот/експлоататорот. Извештајот на Амнести Интернешнл за Косово, територијата под управа на ОН, покажа дека многу жени кажале дека се плашат од полицајците зашто мислеле дека полицајците се во пријателски односи со „сопствениците“. Изјавата на една тргувана жена ги илустрира обете поенти;

Секој ден доаѓаа многу полицајци и тие му беа пријатели на сопственикот на барот. Полицијата на ОН дојде двапати. Во останатото време доаѓаа најчесто KPS [локалната полиција]. Еден полицаец дојде и ме викна надвор. Ми поставуваше прашања, но не можев да кажам ништо заради законите на сопственикот. Девојка му зборуваше на мојот јазик и сопственикот ме натера да запишам сè што ѝ кажав на полицијата. Имаше процес на регистрација. Сопственикот, девојките и полицаецот [седнаа] заедно, за да чуеме сè што зборуваа сите.

Во други услови на трговија со луѓе, проблем беше и присуството на трговецот со луѓе. Една жена со која се тргуваше во странство ни објасни како успеала да се јави дома и да каже каде е за да ја спасат. Сепак, начинот на кој се одвило почетното испрашување можел да ја загрози идентификацијата.

Следната вечер дојде полицијата. Ги видов од балкон, малку ја подотворив вратата за веднаш да ги пречекам полицајците. Кога дојдоа полицајците, сите бевме во една соба, сите девојки и маќротот, и нè испрашуваа. Ми беше страв да одговарам и на сите прашања одговарав само „земете ме со вас“. Веројатно сфатија како стојат работите, а ми го знаеја и презимето. Ме собраа од местото.

Во друга ситуација, рацијата во борделот беше потресна за испитаниците и непријатна за жената на која идентификацијата ѝ носи доверба и утеха:

Се исплашивме кога ги видовме пушките, кога ни се приближија. Имаше многу [полицајци]. Од федералната полиција, од [главниот град] и [друг оддел на полицијата], и инспекторот, и државниот обвинител. Бевме во соба, со клиенти. Дојдоа, почукаа на врата. Не сакавме да отвориме. Но, наеднаш ја скршија вратата, нè фатија на дело. Фотографираа.

Слично на тоа, друга млада жена, со која беше тргувано за да биде „сопруга“/слуга во едно семејство, вака ни го опиша начинот на кој ја зела полицијата и ја одвела во полициската станица заедно со нејзиниот „сопруг“/експлоататор и неговото семејство.

Имаше еден маж, жена му, сестра му, внук му, едно девојче... Многу ми беше страв... А жената ми кажа сè и сешто во автомобилот, требаше многу да лажам. Реков само „добро“ и не ја ни слушав. Сакаше да лажам, но јас не сакав. Да, мажот ме погледна злобно, ме зграпчи за рака и рече „измисли нешто“. Мене ми беше страв и му одговорив „добро“.

Ова беше проблем и во помалку типични ситуации на трговија со луѓе. Во еден случај, полицијата интервјуирала жена што ја чувал трговецот со луѓе/сопругот

откако тој многу брутално и јавно ја претепал. Бидејќи интервјуто се одржало дома, во присуство на мажот ѝ, таа не можела да зборува слободно ниту за домашно насилство ниту за трговија за луѓе. Во друга ситуација, една жена детално го опиша враќањето од странство, при кое што ја идентификувале како тргувано лице на пристаништето во транзитната земја, но ни објасни дека во таа фаза и во таа средина не сакала да зборува за експлоатацијата:

Во основа, ми беше страв дека ќе се сретнам со трговците со луѓе, но не би рекла дека ми беше многу страв... Не сакав со никого да зборувам... Бев во депресија, немав со кого да зборувам. Но не сакав да зборувам за тоа што ми се имаше случено [во странство].

Други жртви ни раскажаа дека не сакале да објаснат што им се случило зашто имало премногу луѓе. Една малолетна жртва ни објасни како морала да даде изјава во присуство на пет полицајци, и таквата атмосфера ѝ била застрашувачка и непријатна. Другпат, една жртва ни објасни како разговорот се одвивал со отворена врата, и сите полицајци, па дури и сообраќајците, можеле да чујат. Сепак, за среќа, државните социјални работници интервенирале и го запреле тоа: „[Социјалните работници] веднаш рекоа 'Надвор сите, на што личи ова? Не може вака.'“

Некои жртви ни кажаа дека лажеле при идентификација зашто не им било јасно што се случува и не се чувствуваа безбедно во средината во која се извршувала идентификацијата:

Па, цело време ме испрашуваше, и почнав да лажам. Моравме. Реков: „Не е точно, зошто мора да дадам изјава?“ Тој ми одговори: „Ќе те депортирам“. Јас му реков: „Депортирај ме ако сакаш, не ти се плашам. Баш ми е гајле“. Бев лут/лута. Сè почна со лутината, солзите. Не знаев што зборувам тогаш. И потоа, ништо. И потоа, повторно изјави за тоа што сме правеле таму. Што знам. На крајот му реков да излезе. И тој ми рече дека ќе одиме [во главниот град]. Тоа многу ме шокира.

Па, ни рекоа дека таму ќе нè испрашуваат, и дека мора да размислиме дали сме вршеле проституција или не. Цело време одрекувавме. „Не, не, не се бавевме со проституција“. Заради газдата, не знам. Го заштитувавме газдата, не знам кого заштитувавме.

Затоа, за многу жртви, да се создаде пријатна и удобна атмосфера значеше да ги интервјуираат во приватен простор, далеку од експлоататорот и не со тон на испрашување. Има и други начини на кои лицата што идентификуваат можат и создаваат атмосфера и контекст пријатен за лицата да можат да се отворат и да соработуваат. Неколку интервјуирани жртви сметаа дека ако со нив е човек кому

му веруваат, како на пример социјален работник, ќе им се олеснеа некои од проблемите и грижите со кои се соочуваа. За повеќето жртви, најважно за создавање удобна и пријатна атмосфера беше со нив да се однесуваат со почит и да бидат чувствителни. Едно сексуално експлоатирано малолетно момче ни објасни зошто за него идентификацијата не беше толку тешка како што можеше да биде токму заради средината што ја создале надлежните органи на прогонот (специјалната единица за борба против трговија со луѓе), кои го истражуваа неговиот случај. Во овој случај,

Еден полицаец дојде и со автомобил ме однесе во еден центар. Таму имаше психолог од [една невладина организација]... Луѓето од центарот многу добро се однесуваа со мене. Психологот зборуваше со мене, па со мајка ми. Ми кажаа и дека странецот злоупотребувал многу момчиња, па за успешно да го затворат случајот им требаат информации. Ме уверија дека информациите ќе бидат доверливи. Многу ми беше лесно да зборувам со психологот... Луѓето кои ме испрашуваа беа многу учтиви и пријателски расположени кон мене.

Кога го прашавме колку е важно во оваа фаза на идентификацијата да има некој кому може да му верува, како психолог, тој ни објасни: „Да, [важно е], особено ако сте во полиција. Зашто сте потресени, се плашите од полицијата, и згора на тоа ви е срам да зборувате за некои работи“.

На жртвите при идентификација им било како да ги испрашуваат

Многу жртви сметаа дека процесот на идентификација е непријателски и агресивен. Она низ што поминаа го опишаа како „испрашување“. Тргуваните лица рекоа се фрустрирале од начинот на кој им се обраќале и на кој ги третираше во фазата на идентификација:

Полудував од толку многу прашања. Сакаа да знаат сè, ми рекоа дека сум заминала многу млада, ме прашуваа „што правеше таму“, „кое е момчето што те прати“, „колку заработуваше на вечер“. Ми се смачи, им реков сè и им реков дека не сакам да се вратам дома.

Искрено, ми беше за никаде. Кога ме експлоатираа имав 22 години, до толку и самата знаев. Но кога друг ќе ти го каже тоа, лошо ти е. Имаше многу полицајци во собата, и беа груби... Искрено, беа малку груби. Со такви прашања и фрази „кој ти беше типот“, „колку правеше на вечер“, такви работи.

Некои жртви спомнаа дека лицата што идентификуваат биле бесчувствителни за време на идентификацијата:

Очигледно им беше гајле како ми е. Никој не може да разбере што ни се случи и како се чувствувавме. Само некој како нас знае што значи да се мачиш, како се измачивме.

Жртвите се чувствуваа како на испрашување и зашто многу разговори почнуваа нагло и веднаш се зборуваше за проблемот на трговија со луѓе и експлоатација. Испитувачите веднаш почнуваа со прашања, и затоа жртвата се чувствуваше како нападната и испрашувана. Според многу жртви, ако воведот во процесот на испрашување е посуптилен, тие ќе се чувствуваат сигурно и пријатно, па од почетокот ќе бидат отворени.

Мислам дека девојките како нас треба да ги пречекуваат социјалните работници кои знаат како да се справат со нас, а не полицијата. Зашто кога ќе се вратиме [по процесот на трговија со луѓе] сме за никаде. Ни на кожата не ѝ веруваме. [Мора да биде] некој што ќе размисли пред да нè ни поставува [прашања], а не да нè прашува веднаш по пристигнување.

Жртвите опишаа ситуации во кои процесот на идентификација бил полесен и помалку болен токму заради позитивниот став и третманот на лицата што идентификуваат – и од органите на прогонот и од лицата од социјалниот сектор. Веројатно најинтересно е што за таквата чувствителност не требаше многу, и честопати беа доволни само мали гестови со кои жртвите се чувствуваа сигурно, удобно и успокоено. Во многу случаи, тоа значеше да се праша жртвата како е, да ѝ се даде време да се опушти пред прашањата, да ѝ се понуди храна или пијалак итн. На некои жртви им беше важно да почувствуваат дека некој се грижи за нив, дека лицето разбира дека се измачувале итн.

Од практична гледна точка, освен што пристапите со испрашување се потресни, честопати се и контрапродуктивни и не даваат корисни информации. Една жртва објасни како во нејзиниот случај испрашувањето било неефикасно.

Виде дека ништо не ми може, па почна да ми се обраќа погрубо, да ме испрашува. „Како момчето ти купувало пијачки? Како ова, како она“. Му реков: „Зошто по илјада пати ми го повторувате прашањето?“ Потоа виде дека сум лут/лута. Потоа јас го нападнав, вербално. Потоа тој се налути, зашто не ми можеше ништо.

Интересно е што мислеше за полицаецот подоцна, и што можеше да познае дека ги застапувал интересите на тргуваните лица – „Подоцна открив дека не е лош, дека навистина сака да им помогне на жените. Знаете, не можете да му судите на човек што не го познавате“. Сепак, изгледало дека има лоши намери зашто пристапил со испрашување. Преку овој пример исто така се нагласува тензијата меѓу органите

на прогонот што сакаат да идентификуваат жртви, како и фактот што некои жртви – во различни фази и ситуации – можеби не сакаат некој да ги идентификува. Неверојатно сложено е да се урамнотежи и справува со ваквата тензија за идентификацијата да биде и со разбирање и соодветна.

Не знаат кому да му се обратат за помош

Од интервјуата постојано произлегуваше наодот дека жртвите не знаеја каде да се обратат за помош кога престануваат да бидат жртви на трговија со луѓе. Ова се случуваше без оглед на полот, возраста, националната припадност, видот на трговија со луѓе или целната земја на жртвата. За многумина беше невозможно да бараат помош од полицијата или од други надлежни органи на прогонот, зашто не ѝ веруваа на полицијата и заради нивниот нелегален статус или нелегални активности во земјата, за што веќе зборувавме во ова поглавје. А некои жртви што бараа помош од надлежните органи на прогонот ниту ги идентификуваа ниту им помогнаа, за што веќе зборувавме.

Се плашев зашто не бев сигурен/сигурна дали полицијата дошла да му каже [на сопственикот] дека ме бараат или да ме спасат.

Навистина не знаев кому да апелирам за помош... Не ѝ верував на полицијата... Мислев дека освен полицијата нема кој да ми помогне.

Според испитаниците, за идентификација и помош ги имале следниве можности:

Воопшто не знаев каква помош им е достапна на жртвите на трговија со луѓе. Не знаев кому да се обратам во целната земја ако ми треба помош. Мислев дека можам да одам само во полиција. Таму немав доволно храброст да одам во полиција зашто [трговците со луѓе] ми велеа дека ја поткупиле полицијата. Ми се заканија со смрт ако отидам во полиција. Ми беше страв.

Не, ништо не знаев за било каква помош било каде.

За жртвите помошта била особено „невидлива“ кога биле во целните земји. Неколку жртви всушност се јавиле на телефонските линии за помош во својата земја зашто не знаеле каде да бараат помош во целната земја, дури и каде што имало телефонска линија за помош. Можно е до ваков проблем во некои земји да доаѓа делумно зашто агенциите што нудат помош имаат ограничени пристап и средства за да допрат до жртвите, како резултат на специфичните правни или владини рамки за борба против трговија со луѓе. На пример, во некои земји давателите на услуги немаат пристап до затворите и центрите за притвор за да испитаат дали нелегалните имигранти, малолетниците без придружба и уапсените проститутки

се можни жртви на трговија со луѓе. Слично на тоа, отсуството на теренски програми (т.е. работа со деца на улица, проститутки итн.) ги намалува можностите за идентификација.

Многу жртви од најразлични земји пријатно се изненадија од помошта што ја добија од невладините организации, меѓународните агенции, државните учесници во борбата против трговија со луѓе и други лица.

Не ми беше страв кога бев со граничарите... Ми рекоа да не се грижам, дека ќе ми организираат транспорт до дома... Ми рекоа дека ќе можам неколку дена да поминам во специјално засолниште за жртви на трговија со луѓе, во [транзитната земја], што му припаѓа на една невладина организација.

Не сакаат да ги идентификуваат и да им помогнат

Уште една работа што треба да се разгледа е како самите жртви го искусуваат и разбираат процесот на идентификација. Некои не сметаат дека со тоа ќе си ги решат проблемите во животот, и не секогаш мислат дека е позитивно некој да ги „спаси“. Ова најчесто се случува кога жртвите нашле начин да се справат со искуството со трговија со луѓе – т.е. зачувале пари и ги пратиле дома, испланирале бегство но за да останат во странство, влегле во врска со клиент, стапиле во брак и останале во странство – и кога „спасувањето“ и идентификацијата ги загрозуваат ваквите планови. Една жена ни опиша зошто воопшто не сакала да ја идентификуваат. Кога ја прашавме каде сакала да оди тогаш, едноставно ни одговори, „Не во станица и не во прибежиште или на друго место. Сакав да продолжам со работата тука или во [главниот град] или нешто такво. Не сакав да ме испрашуваат, ама мораа да бидат таму“.

Една друга жена што ја идентификуваа во странство ни кажа како планирала наскоро да си оди дома, кога идентификацијата ѝ ги расипала плановите. На почетокот била жртва на трговија со луѓе, но по некое време со „работодавецот“/ трговецот со луѓе се договорила да си оди и требала за кратко време да замине дома со договорена сума пари. Но, заради идентификацијата, „работодавецот“/ трговецот со луѓе не ѝ платил ништо и враќањето значително ѝ се продолжило заради долгиот престој во засолниште. Кога го одржавме интервјуто, сè уште беше во засолниште и чекаше да се врати дома, околу четири месеци подоцна од планираното:

Зошто вака се заврши? Ме прекинаа. Планирав во август да си одам дома. Не сакав да се задржам подолго. Но сè се случи наеднаш... Да, ми ги расипаа плановите. Сакав поседам само уште малку... Но полицијата ме најде прва.

Исто така, понекогаш жртвите сметаат дека условите во коишто се одвива спасувањето не мора да се подобри од условите коишто ги имаат кога се жртви

на трговија со луѓе. Овој аргумент е особено релевантен во ситуации кога жртвите ги задржуваат и ги испрашуваат, а не ги интервјуираат како што треба, или кога ги ставаат во центри или ги вклучуваат во програми што според нив се несоодветни на нивните потреби. Многу е битно што жртвите можат да ги разгледаат можностите што им ги нуди идентификацијата и помошта, и ако не се задоволни од нив можат да одбијат да бидат идентификувани (Brunovskis и Surtees 2007). Уште еден проблем за жртвите е кога не знаат каде ќе ги носат:

Па, [при идентификацијата] најмногу ни беше страв зашто не можевме веќе да се вратиме, таму каде што работевме. И затоа што не знаеш каде ќе одиш и воопшто какви места постојат.

Според некои жртви, уште едно објаснување зошто избегнуваат идентификација е фактот што идентификацијата може да биде потресна и луѓето можат да бидат наметливи:

Кога полицајците на пристаниште ме прашаа што сум правела [во странство], им реков дека сум се бавела со проституција доброволно... Бев преморена, прегладнета, ми беше гајле. Просто не сакав да ме дават со прашања.

Исто така, некои жртви не сметаа дека се тргувани жртви туку дека се нелегални или несреќни имигранти, и ја одбија дефиницијата жртва на трговија со луѓе (Brunovskis и Surtees 2007; Pearson 2002, Surtees 2005). Во едно интервју, уште од почеток беше јасно дека испитаникот не сметаше дека е жртва на трговија со луѓе, па дури се обиде и да го убеди истражувачот дека е само човек што има проблеми во семејството. Еден давател на услуга ни објасни дека ова не е воопшто реткост:

Почесто се случува и ние и обвинителот да мислиме дека жената е жртва на трговија со луѓе, но таа не мисли така или не е свесна за тоа. Само што имавме една ваква жена... Тука беше девет месеци. Сите факти од изјавата укажуваа на тоа дека ја експлоатирале, иако можеби во одредена фаза таа се согласила на тоа за да заработи. Никогаш не се чувствуваа како жртва на трговија со луѓе, дури до крајот на нејзиниот престој и кога се враќала дома.

Други жени, на пример оние што одредени мажи ги чуваат како „сопруги“, исто така можеби не сфаќаат дека се жртви на трговија со луѓе и чувствуваат љубов и зависност од нивниот „сопруг“/експлоататор, па затоа не се обидуваат да избегаат од таквата ситуација (Surtees 2005; Andreani и Raviv 2004).

Слично на тоа, на интервјуата со тргувани мажи, терминот „ жртва на трговија со луѓе“ и неговите општествени импликации беа голем проблем, и најчесто одбиваа да го прифатат:

Како да ви кажам, не мислам дека сум жртва. Смешно ми е да помислам дека сум жртва.

Мислам дека никој не би сакал така да го викаат. Повеќе звучи како навредлива шега. Луѓето околу него можат да се подбиваат со него, особено ако се млади момчиња без животна искуство коишто не сфаќаат дека и мажите можат да ги експлоатираат.

Заради сите овие причини, некои лица со кои било тргувано не секогаш идентификацијата ја сметаат за решение за сè. Можеби се лути зашто губат приход. Може да им е одбивно, дури и да се плашат, од претстојното враќање дома. Може дури и да се нервозни ако треба да се одделат од лицето кое тргува со нив,²⁸ особено кога трговецот со луѓе и ги експлоатира и им е љубовник/сопруг. Затоа, жртвите може да не се однесуваат како што очекуваат лицата што учествуваат во борбата против трговија со луѓе. Место да се благодарни и да им е олеснето, може да се непријателски расположени и сомничави, исплашени и недоверливи, како што објаснивме во претходниот дел. Важно е да се има предвид дека не секогаш идентификацијата ќе предизвика позитивни реакции, зашто лицата што учествуваат во борбата против трговија со луѓе треба да знаат што да прават и како да реагираат ако работат со тргуваните лица што можеби се непријателски расположени и даваат отпор при идентификацијата, а веројатно и подоцна во животот по искуството со трговија со луѓе.

Дури и ако жртвите не сакаат повеќе да се жртви на трговија со луѓе, тоа не мора да значи дека имаат желба некој да ги идентификува и да ги упати на помош. Една жена ни раскажа како полицијата ги идентификувала нејзе и пријателка ѝ и ги упатила на помош. Полицајците им кажале колку имаат среќа:

Ми рекоа само „Блазеси ти што ќе одиш таму. И ние би останале таму, вилата е прекрасна!... Но мене не ми се одеше, сакав да сум слободна и да останам сама.

И покрај сето ова, жртвите може да одбиваат некој да ги идентификува само одредено време. Brunovskis и Surtees (2007) открија дека жртвите носат различни

---

²⁸ Односот меѓу трговците на луѓе и тргуваните лица е неверојатно сложен и зависи не само од економската ситуација, туку и воопшто од состојбата на секоја жртва. Неодамна во некои земји трговците со луѓе гледаат да се врат со жртвите многу лично, како со „сопруги“ или „љубовници“, со што го компликуваат бегството и спасувањето. На пример, во различни земји од ЈИЕ меѓу кои и Албанија и Србија, жртвите ги регрутира и/или човек со кого се блиски, како на пример момче, свршеник или сопруг. Во други земји, како на Косово, во БиХ и во Македонија, мажите ги чуваат жените поединечно како „сопруги“, и тие мораат и да работат дома и да даваат сексуални услуги (Surtees 2005).

одлуки за идентификација и помош во различни фази и во зависност од различни фактори. Односно, времето, ситуацијата и ангажманот влијаеја на одлуката дали ќе прифатат или одбијат. Жртвите донесуваа различни одлуки во различни фази од нивниот живот по трговијата со луѓе, како што се развиваа работите околу нив и во зависност од тоа колкав ангажман беше потребен за различните видови помош. Од ова може да се види дека процесот на донесување одлуки е многу посложен од што изгледа. Како таков, ако зборуваме за 'одбивање помош' подобро би било да зборуваме за континуум на одлуки во чии рамки се движат жртвите, и колку се сложени процесот на донесување одлуки, услугите што се нудат и нивните лични интереси и потреби (Brunovskis и Surtees 2007).

Така, почетното одбивање да бидат идентификувани може да не е конечно, и важно е да се разгледаат начините на кои е можно (етички и во доверба) да се продолжи со работата со тргуваните жртви, и да им се даде можност да ги идентификуваат подоцна и во татковината и во странство.

Пристрасност, нечувствителност и лош третман

Многу жртви искуството со идентификација го опишаа како многу позитивно токму зашто при интеракцијата со учесниците во борбата против трговија со луѓе немало пристрасност или предрасуди. Како што кажавме во еден претходен дел, многу лица што идентификуваат имаа најголема улога жртвата да се чувствува сигурно и опуштено, честопати зашто имаа чувствителен пристап без предрасуди.

Сепак, некои жртви ни рекоа дека при идентификацијата лицата што ги идентификувале биле со предрасуди, пристрасни и имале негативен став. Понекогаш, жртвите сметаат дека ваквиот однос бил резултат на фактот што работеле како проститутки:

Нè ставија во затворска ќелија. Имаше мало прозорче... Полицајците беа некултурни. Мислеа дека сме проститутки.

Полицаецот [што ме идентификува] не беше многу фин... Не, не, но го сретнав повторно пред три недели и му кажав... Бев со вработените од [организациската] и тој немаше поим дека доаѓам... Па му отидов и го потсетив кој/која сум и пред сите кажав како тогаш ме притесни. Сега поинаку зборува... Сега има луѓе од организацијата, и различно е. Но тогаш нè третираше како да не сме луѓе.

На крајот на разговорот, кога завршив со изјавата, дојде една жена [полицајка] и раката ја стави на една масичка... а другата на моето столче. Ми пријде, ме погледна в лице и ми рече: „Знаеш некоја друга девојка што беше таму? Знаеш зашто сите вие сте поврзани, сите сте исти“... [Ми беше] грозно. Кога ќе ве наречат проститутка.

Не користеа пејоративи, туку рекоа: „Сите се исти. Се покривате. Си ги штитите газдите“. Мислам дека доволно ви опишав. Кога некој мисли дека сте виновен/виновна. Не мислам дека сум виновен/виновна за тоа што се случи. Знаам кого треба да обвинам. Но кога некој така ве обвинува, навистина ви е страшно. Во лице ви вели дека сте проститутка. Или, разговорно, „курва“. Мислам дека тоа е многу страшно.

До вакви заклучоци се дојде и од студијата за внатрешна трговија со луѓе во БиХ, во која неколку испитаници потврдија дека една од главните пораки во секторот за борба против трговија со луѓе била „на жртвите им се препорачува повеќе да не се проституираат“, со што се имплицира дека проституирањето е доброволно (Reiter 2005: 18). Не само органите на прогонот, туку и лица од други професии беа со предрасуди и бесчувствителни при идентификација. Една жртва ни кажа дека кога се сретнала со социјален работник, првото прашање било дали е „болна“ или „инфицирана“, односно дали заради сексуалната експлоатација фатила некаква сексуално пренослива болест.

Сепак, важно е да се каже дека пристрасноста и негативниот став не се само поврзани со проституција. Еден човек ни раскажа како надлежните органи го исмејувале него и неговите пријатели со кои избегале од трговија со луѓе кога побарале помош за да се вратат дома. Ни раскажа како полицијата им се смеела и ги нарекувала разни работи – идиоти и будали – што западнале во ситуација на експлоатација. Не покажале разбирање за нивната ситуација и никакво сочувство за тоа што го истрпиле.

Освен нечувствителност, жртвите ни кажаа и за случаи на малтретирање, закани и злоупотреба:

Па, нè однесоа таму, останавме таму од утрото и почнаа да нè распрашуваат... Потоа полицаецот почна да се заканува... Беше грозен. Нè стави во ќош. Таму останавме од пет и пол наутро до вечер.

[Тогаш] ми требаше разбирање, тие да се однесуваат како луѓе, да бидат поинакви... Камо да зборуваа со нас а не да ги застрашуваа луѓето со петгодишна затворска казна. Знаам дека тоа е невозможно. Си имаме амбасада и можат да те депортираат. Во затвор може да лежиш еден месец, не повеќе.

[Полицаецот] ја удри другарка ми зашто рече дека го видела тој човек првпат кога заминавме за [целната земја].

[Полицаецот] врескаше „Кој ве пратил [во странство]“, „Што сте сториле“, „Што мајка баравте да бидете на граница кога ве фатија“... Ме повлече за блуза,

и за малку ќе паднев од столица; „Кажувај кој те прати [во странство] или ќе те акнам со воки-токиво по глава“. Во рака држеше воки-токи со кое полицајците комуницираат.

Да, нè испрашуваа... Да, помина многу време [повеќе од дванаесет часа]. Не ни дадоа ни чаша вода во станицата. Беа страшни, одвратни.

Не нè тепаа. Само нè испрашуваа. Сакаа детално да им објасниме што правевме во станот. Не можевме да одбиеме да зборуваме. Ако одбиевме, почнуваа да ни се дерат. Бевме преплашени... Не ми беше пријатно. Нè одвоија и нè заклучија. Нè испрашуваа наизменично.

[Полицијата] не беше многу фина со мене. Ми викаа. Не разбирав ништо. Одговарав на мојот јазик но продолжуваа да ми викаат и не го разбирав [локалниот јазик]. Бев исплашен/исплашена.

Понекогаш проблемот не беше толку малтретирањето колку негрижата. Една жртва ни кажа за случај во кој активно барала да ја идентификуваат, но полицаецот ѝ рекол да си оди зашто бил премногу зафатен за да зборува со нејзе:

И еднаш ни се случи да нè фатат, полицаецот нè собра од улица, и сакав да му кажам но жената на макрото ни се закани дека ќе нè свитка нас или нашите семејства ако прозборуваме. Сепак, сакав да кажам нешто но полицаецот веднаш ни рече да си одиме. Му реков дека имам нешто да му кажам но тој одговори дека не е време, дека му се брза и дека не смеам ништо да кажам.

Потресно е што некои средби на жртвите и лицата чијашто задача е да им помогнат биле толку негативни. Важно е да се каже дека начинот на кој жртвата ја третираат при идентификација по некое време може да влијае на тоа дали жртвата подоцна ќе сака да ја идентификуваат или да соработува со надлежните органи и да прифати помош (Brunovskis и Surtees 2007). Затоа, ваквото однесување може да има сериозно и долгорочно влијание на тргуваните лица.

Корупција

За многу од жртвите со кои одржавме интервју за студијата корупцијата беше проблем за време на трговијата и по трговијата. Честопати влијаеше на тоа како биле тргувани, дали можеле да избегаат и кога и како ги идентификувале.

Многу жртви ни раскажаа како и корупцијата била дел од целото искуство со трговија со луѓе, и дека како таква честопати ја отежнувала идентификацијата и причинила подолго време да бидат жртви на трговија со луѓе. Една жртва не ја

идентификуваа во земја на ЕУ каде што беше експлоатирана, и покрај тоа што кога тргувале со нејзе била малолетник и била во контакт со можни лица што идентификуваат:

Работев на улица и некои девојки одеа со полицајци. А некои полицајци беа макроа и продаваа девојки.

Еден маж што го затвориле зашто нелегално ја преминал границата за да избега од трговија со луѓе ни раскажа како корумпиран претставник на власта му побарал пари за да го ослободи од затвор:

Полицаецот ми дозволи да се јавам дома. Ми рече дека ако им платам на секој по 100 долари, ќе не пушти да си одиме... но немавме пари... а немаа ни нашите родители... Бидејќи не можевме да платиме, моравме три месеци да бидеме во притвор.

И други жртви го поставија проблемот на корупција:²⁹

Мислам дека полицијата мора подобро да работи... Полицијата од селото во [целната земја] беше корумпирана. Во идеални услови, требаше да не земат од местото [каде што не експлоатираа], да ни дадат документи и пари.

Локалната полиција беше корумпирана. [Трговците со луѓе] му платија на полицаецот што работеше на пазарот. Полицаецот бараше мито од трговците со луѓе зашто јас бев малолетен/малолетна и малолетниците не смееја да работат на пазар. Кога мајка ми се јави во полиција во [мојата татковина], информациите стигнаа до полицаецот што работеше на пазарот и [трговците со луѓе] ме затворија во куќата околу недела дена. И потоа пак ме натераа да работам на пазарот.

Ги советувам [жртвите на трговија со луѓе] да не одат в полиција зашто тие не помагаат. Така ќе ти ја свртат приказната, што ќе мораш да докажеш дека си невин/невина. Имав доволно лоши искуства и [во странство] и во моето село. Полицајците повеќе работат за пари. Ако им пријдеш и ако видат дека не можеш да им платиш, само те игнорираат.

Како малолетник/малолетничка, отидов [во странство] без дозвола од моите. Луѓето што ме зеда таму платија на граница и така стигнав тука.

---

²⁹ Ова се совпаѓа со наодите на оцената на помошта за жртвите во ЈИЕ, кога и организациите што се борат против трговија со луѓе го пријавија овој проблем. Една рече „Минатото искуство ни покажа дека заради корумпираниот систем што се пробива сè до најниските нивоа на органите на прогонот, понекогаш самите корумпирани полицајци лошо ги третираат жртвите и ги враќаат кај сопствениците“ (Surtees 2006a: 25)

Една жртва ни објасни како „работодавецот“ имал силни врски во полиција, и таа знаела однапред дека каква и да ѝ е изјавата, ништо нема да ѝ помогне, што влијаело и на тоа колку сака да се ангажира во правната процедура;

Во [главниот град] дадов неколку изјави. Ме прашуваа и јас им кажував. Но не кажав ништо против [трговецот со луѓе] зашто некои полицајци му беа пријатели... Знаев дека ништо нема да му се случи и дека таму ќе заврши сè. Така кажав и таму. Имаше пријатели и тоа ти е тоа, не можеше ништо да се направи. Колку што знам, сè уште работи со девојки, но не со [девојки од странство], само со [локални девојки].

Во еден случај, и покрај тоа што полицијата помогнала да ја идентификуваат и да ја ослободат жртвата, корупцијата сè уште била проблем. Откако се јавиле во полиција во нејзината татковина за да ја спасат, локалната полиција не направила речиси ништо за да влијае на ситуацијата со трговија со луѓе. Полицијата дошла во станот каде што ја чувале жената и го предупредила трговецот со луѓе дека може да го уапсат – „[локалната полиција] дојде кај нас во стан и го предупреди трговецот со луѓе дека ќе си има многу проблеми“. Сепак, трговецот со луѓе не го ставиле во притвор, туку ја ослободиле жената и само ѝ дале пари за да се врати дома. Важно е да се каже дека не подлежат на корупција само органите на прогонот. Една жртва ни раскажа како кога барала помош во амбасадата во странство ѝ рекле да се врати кога ќе има доволно пари да ги подмита вработените во амбасадата.³⁰

Изгледа дека корупцијата многу влијаеше на идентификацијата. И без корупција, поранешните искуства или претпоставки на жртвите засновани на нивното искуство дома или во странство влијаеја на нивната желба да побараат и прифатат можности за идентификација.

4.4. Резиме

Жртвите ги идентификуваа најразлични лица што идентификуваат (органите на прогонот, теренски работници, вработени во амбасадите, невладините организации, меѓународните организации, социјални работници, клиенти и самите жртви) како и обичните луѓе и лицата од други професии чијашто главна задача не е идентификација,

---

³⁰ За некои жртви, корупцијата играла важна улога и во подоцнежните фази од помошта и заштитата. Една жртва ни раскажа како корупцијата влијае на правниот систем во нејзината земја на потекло;

Од самиот почеток сакаше да ми биде адвокатка, и ми објасни да не се надевам многу зашто има многу корупција во нашата земја, па дури дека и [судијата] е можеби корумпиран, и затоа не сака да спроведува правда.

како луѓето одговорни за транспорт, приватните лица и религиозните организации. Во исто време, во многу случаи беше пропуштена можноста за идентификација, заради што се продолжи искуството со трговија со луѓе и злоупотребата што ја претрпеа.

За многу жртви најразлични емоции и реакции влијаеја на искуството со трговија со луѓе. Жртвите реагираа и позитивно и негативно на различни лица што идентификуваат, како и во различни фази на процесот на идентификација. Не ретко, на пример, на жртвите им беше полесно зашто ги идентификувале, но и се плашеа и се сомневаа во лицето што ги идентификувало. Исто така, не ретко откако жртвата се почувствува сигурно и почна да им верува на лицата што ја идентификувале, опуштеноста ги замени негативните чувства (страв и сомневање).

Освен чувствата, жртвите зборуваа и за проблемите и прашањата што се јавуваа при идентификацијата, и во татковината и во странство. Проблемите главно беа поврзани со тоа колку жртвата имала пристап до целосни и разбирливи информации за ситуацијата, како за и можностите за идентификација; понекогаш ограничените способности за идентификација на лицата што учествуваат во борбата против трговија со луѓе; искуствата со испрашување и притвор место да ги идентификуваат како тргувано лице; некои примери на корупција; некои случаи на малтретирање и негрижа; проблеми поврзани со јазичните и културните пречки при идентификацијата; идентификација во неповолни услови за некои жртви; фактот што многу жртви не знаеле кому да се обратат за помош; и проблемите во случаи кога некои жртви не сакале да ги идентификуваат.

5. Искуства на тргуваните лица со враќање и упатување

Во процесот на враќање, ако се изведе правилно, има неколку чекори со кои се гарантира безбедно и достоинствено враќање на секоја жртва. Во идеални услови, враќањето треба да се состои од подготовка на документи, организирање на патувањето, информирање на тргуваните лица за чекорите во процесот на враќање и можностите за помош што ќе ги имаат дома, процена на ризик (за транзит и во земјата на потекло), комуникација и координација меѓу земјите на потекло и транзитните/целните земји; транспорт и патување со поддршка (во што спаѓа враќање со придружба по потреба и помош при транзит), прием и упатување при пристигнување и транспорт во татковината. Небезбедната процедура за враќање е ризична за жртвите и, во најлош случај, можно е да резултира со (повторна) трговија.

На интервјуата, тргуваните лица ги прашувавме за нивните лични искуства со враќањето – што било позитивно и што, според нив, било негативно – за полесно да ги пронајдеме потенцијалните слаби точки во постојниот национален и транснационален процес на враќање и упатување за тргувани лица. Во овој дел ќе се зборува не само општо за тоа како се остваруваше враќањето, туку и за тоа како тргуваните лица се чувствуваа за време на процесот на враќање и прашањата и проблемите што ги имаа.

5.1. Како се вратија тргуваните лица

Тргуваните лица се вратија на најразлични начини – некогаш потпомогнати, но многупати без помош. Кога жртвите се враќаа со програмите за помош, различни засегнати страни различно го имплементираа процесот на враќање. Нивото на поддршка и помош, количината на информации, како и начините на транспорт и можностите за упатување и прием во татковината беа најразлични. Во некои случаи, враќањето со помош беше организирано на начин на кој се гарантираше не само сигурноста на жртвата, туку и нејзиното чувство на сигурност. Ова најчесто подразбираше не само придружба до дома или пречек на одредиштето, туку и целосно информирање и постојано консултирање со жртвите при процесот на враќање. Една жртва ни објасни како, според неа, ја вратиле дома на безбеден и соодветен начин:

Таму, во реонот, се почувствував сигурно штом го добив изводот од матичната книга на родените. Така сфатив дека не се корумпирани... Ми рекоа да не се грижам и дека ќе ми ги пратат информациите што полицијата ми ги чува. И ми рекоа дека нема да мора да останам таму долго време... До следниот голем град ме придружуваше полицаец. Таму ме однесоа во полициска станица и ме презеде друг полицаец. Потоа се качивме на друг воз за [татковината]... Кога ја преминав границата во [татковината], на царина ме пречека претставникот на [полицискиот центар за борба против трговија со луѓе] од [главниот град] и пристигнавме во [главниот град] со воз... Ме придружуваше до дома. Ме предупреди дека [трговците со луѓе] може да ме бараат, и ме посветува некое време да престојувам со далечни роднини. Ми рече и дека можам да останам во специјализираниот центар во [главниот град] во кој им се дава помош на жртвите на трговија со луѓе. Ми рече дека таму ќе ми помогнат за сите проблеми. Ме однесе во засолништето. Не, не ми беше страв, зашто ме придружуваше полицаецот. Знаев дека мајка ми ме чекаше дома и тоа ми ја грееше душата.

Сепак, во некои случаи, заради недоследности во процесот на враќање со помош, жртвите се чувствуваа ранливо или нервозно. Причините беа понекогаш зашто некој не ги пречекал дома, зашто не ги увериле доволно дека се на сигурно, зашто мислеле дека не знаат сè за процесот или зашто немале доволно информации за ако се јави проблем:

[За патување без придружба] Ми беше многу страв дека некој ќе ми дојде и ќе ме симне од авион. Не знаев англиски. Затоа атмосферата беше непријателска.

Кога стигнав дома, никој [од организацијата] не ме чекаше. Сакав да видам дали некој ме чека.

Исто така, враќањето со помош не секогаш беше многу достоинствено. Полицијата придружувало едно малолетно момче до земјата од каде што доаѓа, процес што тој го опиша како задоволителен – „Видов дека е сериозен и имав доверба во него“. Но, кога стигнал во татковината, полицаецот што го пречекал му ставил лисици:

Во [главниот град], повторно нè одведеа во [центарот за прием на малолетни лица], и таму бевме приближно три часа. Потоа, дојде полицаец... И ни врза лисици... Ми беше чудно. Ни рече му било страв да не се обидеме да избегаме. Му реков дека немаме каде да одиме или да бегаме, дека напротив сакам сигурно да стигнам дома кај моите. Не ни знаев каде да одам. А немав ни пари.

Враќањето без помош се остваруваше на најразлични начини, а заради некои од нив жртвите можеа да се во уште поголем ризик. Во некои ситуации, на жртвите во целната земја им се даваше помош – со документи и со купување на карти за транспорт – но не се размислуваше за нивната сигурност и патуваа без придружба. Некои жртви патуваа дома независно, без никаква помош. Многу жртви ни раскажаа дека дома отишле со воз или автобус без легални документи, и честопати без пари за превоз. Една малолетничка ни опиша како се вратила од поранешниот Советски Сојуз:

[Преминав граница] без пасош. [Човекот што ми помогна] зборуваше со некои луѓе и им објасни што ми се има случено. Царинарниците ми дозволија да ја преминам границата без пасош. Човекот ми даде [малку пари] и можев да фатам автобус до [главниот град].

Во неколку драматични ситуации, жртвите се вратија дома во претешки услови. Неколку машини жртви со кои беше тргувано во земјите на поранешниот Советски Сојуз пешачеа буквално стотици километри до дома, зашто не беа идентификувани и зашто ги одбија кога бараа помош во целните земји.

5.2. Што мислеа тргуваните лица и какво им беше искуството со процесот на враќање и упатување

Кога зборуваа за враќањето, жртвите кажаа дека имале најразлични емоции и реакции. Најчесто имале негативни чувства – страв, напнатост, разочарување, стрес и фрустрација, нервоза и забуна, не само заради процесот на враќање, туку и од начинот на кој бил изведен. Во исто време, жртвите изјавија дека имаат и попозитивни емоции во врска со враќањето, како возбуда и олеснување, а и

сигурност и успокоеност. Исто така, како што се случи и при идентификацијата, многу жртви се бореа со истовремени и честопати контрадикторни емоции. Како што ни објасни една жртва, „Чувствата ми беа измешани. Од една страна, ми беше мило што конечно ќе се вратам дома. Од друга страна, не заработив ништо“. Слично на тоа, една жртва ни рече: „Бев обземен/обземена со измешани напнатост и среќа“. И многу жртви се бореа со чувствата на доверба и недоверба во оваа фаза од нивниот живот по трговијата со луѓе. Во следниот дел се опишани некои од најчестите чувства за кои жртвите зборуваа во врска со процесот на враќање и упатување.

Страв и напнатост

За некои жртви процесот на враќање беше многу страшен. Во некои случаи, така се чувствуваа зашто имаше ризик трговците со луѓе да ги пресретнат (и веројатно повторно да тргуваат со нив), а и од страв дека ќе се сретнат со трговецот при пристигнување; „Ми беше страв дека ќе ги сретнам [трговците со луѓе] по пат или дека ќе ме пречекаат дома“.

Во други случаи жртвите вака се чувствуваа зашто им беше страв дека надлежните органи ќе ги уапсат. Една жена со која се тргуваше во поранешниот Советски Сојуз патуваше до дома без пари и без документи. Помина четири граници, и на секоја објаснуваше што ѝ се случило и зошто немала ни пари ни документи: „Морав на сите да им објаснам сè што ми се имаше случено, зошто немам пасош. Немав избор“. Друга жртва забележа: „Бев малку загрижена. Се плашев дека полицијата ќе ме симне од автобус, а немав пари за друга карта“.

Многу жртви беа нервозни во врска со процесот на враќање зашто при враќањето имаа само неколку можности и слаба сигурност. Многу жртви се грижеа за различни проблеми поврзани со враќањето, како на пример дека сакаат да се вратат дома со пари, дека немаат многу можности дома, дека трговците со луѓе можат да им се осветат и дека семејството и/или заедницата може да ги отфрлат.

Првпат ми се случи кога чув дека нема да добијам документи за престој и дека мора да го напуштам центарот и да одам [во странство]. Се онесвестив и кога се разбудив почнав да врескам, да пцујам и да кршам сè што ми дојде под рака. Не сакав да го напуштам центарот, немав каде да одам.

Не, не сакав да се вратам, ви кажав. Не ми е убаво со моите. Потоа, ми кажа тоа е организација за жени и девојки, таму ќе останеш... Искрено, не ѝ верував.

[Емоции за враќањето] Се тресев, треперев... Ми беше страв како ќе почнам нова фаза во животот... За малку ќе доживеев нервен слом... Ми требаа неколку дена да си дојдам на себе... Паднав во депресија.

Чувствував страв... Не знаев како ќе ме пречека мајка ми. Ги замолив да не ме праќаат дома. Не сакав да живеам со мајка ми.

Не знаев што ќе се случи, само седев и не знаев што ќе се случи, кој ќе ме собере, каде ќе ме однесат, дали и полицијата ќе учествува, што е следно. Седите, не знаете што ќе ви се случи кога ќе стигнете, а таму сте за деведесет минути; единствено можете да плачете во авионот.

Плачев [додека летав] зашто не знаев што ќе правам или што ќе ми се случи или дали полицијата на аеродромот во гужвата ќе направи сцена.

Чувство на сигурност и успокоеност

Некои жртви ни кажаа дека искуството со враќање и упатување им било многу позитивно, и при тоа чувствуваа сигурност и успокоеност. Битно за чувството на сигурност им било што ги добиле сите информации за целосниот процес на враќање, како и за можностите во нивната земја. На пример, на интервјуата со малолетните момчиња што требаа да се вратат дома следниот ден ни стана јасно дека не им кажале за процесот на враќање и што тој подразбира. Затоа, истражувачот им објасни, соодветно на возраста, не само за процесот на враќање туку и за начинот на транспорт. Истражувачот им опиша како е да се лета (се враќаа со авион), дека во авионот можат да јадат и да пијат, дека ако се плашат можат да ја затворат ролетната. Со тоа што им ги кажа овие најосновни информации, што најчесто се земаат здраво за готово, момчињата се успокоија за процесот на враќање.

Многу жртви, кога имаа придружба до дома, се чувствуваа уште посигурно и побезбедно, а тоа ги успокои:

Еден полицаец... Ме придружуваше до [мојата земја]... Намерно дојде да ме однесе дома... Патувавме со воз... Со него се чувствував сигурно.

Ова беше особено важно за жртвите што мислеа дека трговците со луѓе им се закануваат, како и за лицата што немаа големо искуство со патување и имаа трема зашто требаше да патуваат.

Разочарување, стрес и фрустрација

За некои жртви процесот на враќање беше потресен зашто се разочараа бидејќи мораа да се вратат. Неколку жртви ни кажаа дека едноставно не сакаат да се вратат во нивната земја.

Ако можев да избирам? Искрено, не дека тука не сум задоволен/задоволна, ама ако имав документи од Западна Европа ќе беше подобро. Зашто тука дури и да работиш, не можеш да спечалиш доволно за живот само со една плата. Работиш многу и платата не ти стига.

Една жртва со која од ЈИЕ беше тргувано во земја од ЕУ воопшто не сакаше да се врати дома, па дури и откако се врати се чинеше дека е многу приврзана за животот во целната земја. Во периодот кога го одржавме интервјуто, во нејзината земја, дознавме дека била поканета да се врати во целната земја за да учествува во кратка програма, за што таа беше видно возбудена и не можеше да мисли подалеку од привременото враќање во целната земја. Во еден друг случај, жртва што била во ЕУ речиси година дена и почнала да си гради живот во целната земја, беше потресена и разочарана заради обврската да се врати во татковината:

Не беа хумани, не ми дозволија да останам [во странство] иако знаеја дека немам каде да се вратам... Иако докторката им кажа дека не смеам да се вратам. Беше многу разочарана. Рече дека не сум подготвена за враќање психички и физички. Рече дека ми треба професионална помош, дека многу се плаши за мене... Тоа ѝ го кажа на асистентката што го водеше мојот случај... Но тие ја игнорираа. Не го зеда предвид мојот случај. Разочаран/разочарана сум.

Принудното враќање дома беше тешко и од други причини. Жртвите што подолго време беа во странство не беа сигурни што ги чека назад, како ќе ги пречекаат во семејството и/или во заедницата, како и какви им се можностите за стабилен и здрав живот. Малолетниците што адолесценцијата и младоста ја минаа во странска земја честопати беа дезориентирани кога ќе се вратеа во земја и заедница што не ја познаваат. За многу од нив, татковината им се чинеше подалечна од целната земја, каде што имаа изградено живот и имаа пристап до помош и поддршка.

Нервозни и збунети за транспортот

За некои жртви кои имаа придружба или на кои процесот им беше целосно објаснет, фазата на транспорт не беше многу потресна. Но за други, самото враќање – транспортот од целната или транзитната земја – им ги изеде нервите. Некои жртви беа напнати и нервозни дури и кога патуваа легално и со легални документи:

Никој не ме придружуваше... Малку бев загрижена. Се плашев дека полицајците ќе ме симнат од воз. Мислев дека граничарите ќе се посомневаат во документот што ми го дадоа во амбасада. Си мислев дека полицијата ќе ме симне од воз и ќе ме измачува. До дома патував долго и око не склопив... Кондукторот на возот ми рече дека ако ми го побараат вистинскиот пасош, ќе морам накратко да им кажам сè. Тој и ме смири зашто ми рече дека граничарите немаат право да ме симнат од воз. Се опуштив кога ги чув тие зборови.

Летав до дома без никаква придружба... Социјалните работници ми рекоа да бидам мирен/мирна, да не бидам нервозен/нервозна зашто границата

ќе ја преминам со привремени патни исправи. И ми рекоа дека граничарите немаат право да ме задржат заради ова... Тоа ми го објаснија зашто бев загрижен/загрижена. Мислев дека привремените патни исправи не се вистински, сериозен документ.

Многу жртви не беа запознаени со процесот на патување, и најмногу затоа беа нервозни и збунети. Повеќето немаа патувано многу во или вон земјата пред да тргуваат со нив. Патувањето, во контекст на трговија со луѓе, најчесто го организираа трговците со луѓе или лицата што регрутираат, и многу жртви се збунети и беа дезориентирани од процесот. Бидејќи барем во одредена фаза многу од нив патувале со нелегални документи или визи, честопати не знаеја што се случува во процесот на транспорт и преминување граница. Исто така, честопати не ги знаеја патните процедури, како транзит и пријавување, или основните карактеристики на патување по воздушна линија, како турбуленција:

Не ми дозволија да патувам сам/сама токму зашто првпат патував со авион. Тоа многу ми помогна.

[За упатствата за транспорт] Не ми кажаа ништо посебно. Ме облекоа, ми дадоа чевли. Ми дадоа и 300 долари и ме однесоа на аеродром. Летот ми беше преку [друга земја]. На [транзит] нè пречека контакт лице, нè стави во авион. Но не беше со мене цело време.

[Грижи за враќањето] Малку. Никогаш немав летано претходно... Се плашев за качувањето во авион.

Малку се плашев во авионот, кога почна да тресе. Но [дома] стигнав прилично брзо.

Возбудени и со олеснување

Многу жртви беа и среќни и им беше полесно кога требаше да се вратат. Им беше полесно зашто се вон дофат на трговците со луѓе, среќни зашто ја напуштаат земјата во која ги експлоатирале, возбудени што ќе ги видат семејствата и среќни што ќе си одат дома. Кај многу жртви, доминираше тоа што им беше полесно зашто си одат дома:

Не ме информираа за ризиците... Толку бев возбуден/возбудена што не ни мислев на ризиците.

Бев претерано, ептен среќен/среќна. Не ми се веруваше... Се сеќавам како бев во затвор, како гледав во небото, низ решетките и мрежите, како летаат птиците во небото горе.

Понекогаш не можам да опишам како се чувствував. Се разбира, бев среќен/среќна што си одам дома, што излегувам од тоа, откако дознав што можеше да ми се случи.

Па, тогаш едвај чекав да се вратам во [мојата земја].

Повеќето жртви, ако не и речиси сите, беа среќни и возбудени што се враќаат дома, но понекогаш задоволството беше измешано и со други негативни емоции, како страв и нервоза.

Доверба и недоверба

За многу жртви, во процесот на враќање најпечатливо беше што немаа доволно доверба. Некои жртви ни кажаа дека не верувале на тоа што требало да се случи при враќањето, некои дури се плашеле и дека повторно ќе тргуваат со нив. И кога жртвите ги добивале сите информации, не секогаш верувале во нив:

Ми дадоа информации. Но не им верував пред да се качам во авион.

Социјалните работници што помагаа требаше со автомобил да префрлат во засолниште една жртва којашто ја идентификуваа во нејзината татковина. Иако целосно ја информираа на нејзин јазик, и покрај тоа што транспортот беше во нејзината земја, таа не им веруваше на надлежните. Од една страна, ни кажа како ја прифатила помошта што ѝ ја понудиле и ја искористила шансата. Од друга страна, ни кажуваше како за време на транспортот имаше страв и недоверба. Според нејзе, враќањето се случило пребрзо по идентификацијата и не верувала сосема дека агенцијата што помага ќе ја однесе на сигурно место:

Но и се сомневав каде ќе ме однесат. Се плашев дека ќе ме однесат во некој стан и дека пак ќе мора да ги правам сите оние работи.

И покрај тоа, многу жртви целосно веруваа на агенциите што им помогнаа при враќањето, и многу малку се грижеа за проблемите или ризиците. Чувството на доверба (и недоверба) зависеше од човек до човек.

5.3. Проблеми во процесот на враќање и упатување

Во процесот на враќање и упатување има неколку чекори со кои се гарантира сигурно и достоинствено враќање на тргуваните лица. Од искуствата на тргуваните лица можеме да согледаме најразлични проблеми со кои се соочија пред или при враќањето – пред да заминат, при транзит и/или при пристигнувањето дома.

Информации за процесот на враќање и упатување

За жртвите важно беше да добијат целосни и корисни информации за враќањето и за процесот на упатување што следува. Една организација во нејзината земја ù понуди помош на една жена додека престојуваше во засолниште во странство. Таа реши да го прифати упатувањето и покрај тоа што беше малку исплашена и се сомневаше, токму зашто беше целосно информирана за враќањето и за процесот на упатување што следи, па затоа беше посигурна и поуверена:

Пред да си одам, се јавив на [една жена од персоналот дома] и ù кажав на кој датум ата патувам, па ме чекаше на аеродром. И потоа подетално ми објасни [какви можности имам] и ја разбрав... Вработените во засолништето платија за картата, нè однесоа на аеродром и нè ставија во авион.

И другите тргувани лица не се грижеа за враќањето токму зашто беа целосно информирани за чекорите и процесот:

Никој не ме придружуваше. Социјалните работници ме донесоа на аеродром, таму ја чекирав картата и потоа одлетав дома... Социјалните работници ме информираа дека кога ќе стигнам на аеродромот [дома] мора да сум претпазлив/претпазлива. Ми рекоа во случај на опасност да се обратам кај полицијата. Немав проблеми на аеродром... Да, малку се грижев но не ми беше страв.

Многу жртви ни кажаа дека немале адекватни информации за самиот процес на враќање – како ќе се одвива и што ќе се случи во нивната земја во однос на можните помош и упатување.

[За агенциите во нејзината татковина]... Не, не знаев апсолутно ништо.

Не, не знаев ништо за помошта. Помош спомнаа само за кога ќе ме враќаат во [татковината].

Заради ваквиот недостаток на информации, процесот на враќање за многумина беше потресен, збунувачки па дури и застрашувачки. Ова важеше не само за земјите од ЈИЕ туку и на земјите во ЕУ. На некои малолетни момчиња од ЈИЕ што ги пресретнале при транзит им дале само најосновни информации за враќањето дома (меѓу кои и за можните упатувања), и на интервјуто знаеле само дека следната вечер ќе летаат дома. Вработените во центарот каде што биле сместени еднаш го имале одложено враќањето без никакво објаснување. Фрапантно беше и тоа што никој не одвоил време да ги информира како ќе се одвива враќањето и како ќе изгледа патување со авион. Овие малолетници веројатно ќе се збунат и потресат при ова патување.

Иако повеќето жртви коишто ги идентификувале во странство добиле информации за услугите и помошта што им се достапни во земјата на потекло, информациите не секогаш биле потполни:

Не знаев ништо за услугите што ми се достапни. Луѓето од [организацијата во целната земја] ми рекоа дека постојат такви информации [дома]... Но не ми дадоа ни телефон ни адреса. Но ни јас не ги прашав зашто не мислев на иднината. Се молев на бога да стигнам [дома].

[Во врска со враќањето] Претставник на [организацијата] дојде и ме зеде со него. [Вработените во одредиштето] само ми рекоа дека ќе одам со автомобил заедно со претставникот, и дека таму ќе ми дадат помош... Не ми кажа ништо подетално.

Да, зборуваа за враќањето, ми кажаа дека ќе ме соберат на аеродром, две жени од [организацијата] требаше да ме пречекаат и требаше да одам и да ме стават некаде... Искрено, немаа многу информации. Не знаеја дека има прибежишта, како на пример засолништа. Ништо не знаеја за тоа.

Основен услов е жртвите да се информираат за нивните права и можности во татковината, во што спаѓа давање на имиња и контакти на организации што можат да им помогнат при враќањето (Kvinnoforum 2003: 15). Треба да се земе предвид дека лицата што идентификуваат, без оглед дали се органи на прогонот или даватели на услуги, имаат одговорност да посредуваат и организираат упатувања ако има потреба и ако жртвата ги побара. Важно е и невладините и меѓународните организации да понудат прием во земјата на потекло.

Има индикации и дека многу даватели на услуги шират информации за помошта и услугите што ги нуди нивната мрежа на организации што соработуваат, а не за целата палета на можности за помош во земјата на потекло. На лицата честопати им кажуваа за (партнерска) организација што ќе ги пречека и ќе им помогне, наместо да им дадат список на различни засегнати страни и агенции со кои можат да стапат во контакт ако имаат проблеми или за да ги задоволат најразличните потреби за помош. Исто така, повеќето информации за помош главно се однесуваа на специјализирани агенции за борба против трговија со луѓе, а не поопшто на услугите и агенциите, било да се невладини или владини организации. Би било корисно ако се прошири мрежата на агенциите што можат да понудат помош, особено кога лицата не се од градовите или од главниот град и имаат помалку шанси да добијат специјализирана помош. За оваа целна група, информациите за државните услуги или невладините организации што не се поврзани со трговија со луѓе веројатно ќе им бидат релевантни на долгорочен план. Исто така важно е на жртвите да им се дадат контакти на полицијата или на други релевантни надлежни органи, за во

случај да имаат проблеми со трговците со луѓе при враќање. Од интервјуата стана јасно и дека жртвите требаше психолошки да се подготват за враќањето во семејството/заедницата, да размислат за можните прашања и проблеми и како да се справат со нив. Во тој поглед давањето информации беше неопходно. Една жртва ни раскажа за тоа како додека се враќала била напната:

Не, никому не му беше гајле за нас, ни побараа документи, ни ги запишаа имињата, ни рекоа дека ќе нè пратат [на една локација], ги одвоија мажите од жените, толку. Трипати дневно ни даваа нешто за јадење, само ладна храна. Но кој мислеше на храната? Се секирав што ќе правам кога ќе се вратам, каде да одам. Не можев да одам кај моите зашто си отидов без ништо да им кажам.

Во некои случаи, жртвите биле информирани, но заради стресот и траумата не ги разбрале најубаво информациите за враќањето и можностите за понатамошна помош:

Ми рекоа да не се грижам. Детално ми објаснија како да се однесувам на аеродром. Ми рекоа дека во случај на опасност можам да се обратам во полиција. Ми беше страв да не се сретнам со трговците со луѓе на аеродром. Многу се секирав зашто не знаев како ќе ме пречека мажот ми... Ми рекоа дека ќе ме пречека социјален работник и дека една организација ќе ми понуди понатамошна помош. Не ми кажаа каква помош ќе добијам, но искрено не ги ни слушав зашто бев многу напната. Се молев да се вратам дома.

Ова покажува колку е битно да се има пишан материјал (на соодветен јазик, на мајчиниот јазик на жртвата и на ниво на за кое е потребно само основно образование) кој жртвата ќе може да го консултира и пред и по враќањето дома.

Прашањето на информирање на жртвите е поврзано со фактот што информациите мораат да бидат точни и не смеат да пренесуваат ветувања за опции и можности што не можат да се остварат во татковината. На пример, важно е да им се каже реален број денови потребен за да се разгледаат документите, за да не помислат жртвите дека се излажани и за да можат психички да се подготват за враќањето дома. На некои интервјуа со жртвите откривме дека давателите на услуги во целните земји им ветувале работи на жртвите за да ги смират и да ги успокојат во врска со нивната иднина. Сепак, кога не се оствариле овие можности во татковината на жртвата, се јавиле уште поголеми проблеми, меѓу кои и недостаток на доверба во давателите на услуги (cf. Brunovskis и Surtees 2007).

Транспортот и враќањето наликува на трговија со луѓе

Неколку жртви ни раскажаа како според нив, понекогаш, фазата на транспорт наликувала на делови од нивното искуство со трговија со луѓе. Како при регрутација

и при трговија со луѓе, и во процесот на враќање има преместување на различни локации и ветувања за помош и добар живот. Затоа, многу жртви ни кажаа дека биле многу потресени при преместувањето, дури и кога целосно ги информирале за процесот.

На една жртва, со која беше тргувано и на која подоцна ѝ помогнаа во ЕУ, помош ѝ пружи организација за која ни рече дека целосно ѝ верувала. Сепак, се сомневала пред и во некои делови од враќањето:

Кога стигнав на друг аеродром, ме чекаше маж со знак и ме праша дали сум жената која ќе оди во центарот во [главниот град]. Му реков да. Дури тогаш се смирив. Ми објасни каде ќе го сменам авионот, бидејќи не беше директен лет, и дури тогаш поверував дека не ме лажат.

Слично на тоа, една жена којашто имала придружба до засолништето, ни кажа како заради овој процес таа се исплашила дека повторно ќе ја вовлечат во трговија со луѓе. Ја прифатила помошта и била целосно информирана за тоа што ќе се случи кога ќе пристигне. И покрај тоа, ни кажа и дека не била целосно уверена дека работите ќе се одвиваат токму на тој начин:

Се сомневав за тоа каде ќе ме однесат. Ми беше страв дека ќе ме однесат во некој стан и дека повторно ќе мора да ги правам сите тие работи. Повторно ми се вртеа сликите во глава. Потоа срцето почна забрзано да ми чука, пак бев исплашена. Ми рекоа дека ако сакам можам да спијам во автомобилот. Ме болеше глава па ми дадоа апче. Потоа си помислив дека ми дале нешто за да ме успијат, па да ми прават што сакаат... Сакав да избегам од нив додека патувавме за [главниот град]. Запревме на бензинска. Имав цигари но ги прашав дали може да одам и да си купам цигари. Излегов и гледав на која страна да избегам. Потоа повторно размислив и ми текна дека полицијата ме прати со нив. Каде ќе одам ако избегам од нив?

Една друга жртва со која беше тргувано во странство ѝ беше страв додека ја пренесуваа од полициската станица до засолништето каде што требаше да ѝ помогнат, се плашеше дека наместо да ја пренесат повторно ќе ја вовлечат во трговија со луѓе:

[Во полициската станица] ми беше страв но само седев мирно и се молев на господа. За две недели еден полицаец ми кажа дека ќе ме префрлат на друго место. Се исплашив. Мислев дека ќе ме однесат кај сопственикот. Тогаш ме посети социјален работник кој ми објасни дека ќе ме однесат во специјализирано засолниште за жртви на трговија со луѓе.

Од забелешките во една друга студија се гледа зошто, понекогаш, некои жртви ја одбиваат помошта што им се нуди. Односно,

Најчесто жртвите на трговија со луѓе за сексуална експлоатација ги намамваат со тоа што им даваат лажни ветувања за да се преместат во локацијата каде што подоцна ќе ги експлоатираат. Самото преместување може на жртвите да им звучи сомнително. Една жртва ни раскажа како полицајците ја пренеле од една во друга полициска станица. Кога ја прашавме како се чувствувала и што мислела при овој процес, ни објасни дека била исплашена и дека мислела дека ќе тргуваат со нејзе; „Подоцна ме однесоа во полициска станица во [еден близок град] и тогаш не им верував. Којзнае каде ме носат. Кога го видов знакот „полиција“, ми олесни. Ми рекоа дека ќе ме однесат во полициската станица, таму ќе добијам храна и пијалак и ќе можам да се опуштам, и ми рекоа да не се грижам, дека ќе ги најдат луѓето“ (Brunovskis и Surtees 2007).

Враќање без да ги идентификуваат

Важно е што жртвите во процесот на враќање не ги идентификуваат визуелно како тргувани лица. Има проблеми и кога се известуваат надлежните органи во земјата на потекло, зашто жртвите може да ги стигматизираат како нелегални имигранти или жртви на трговија со луѓе, или да ги тераат да учествуваат во кривична постапка. Без согласност на жртвата, статусот жртва на трговија со луѓе не треба да се открие од целната во земјата на потекло, особено кога има проблеми со корупција и стигматизирање кои можат да имаат долгорочни импликации на жртвата на трговија со луѓе.

На интервјуата, жртвите ни раскажаа за случаи на враќање при кои биле идентификувани, и ова за многумина била една од попотресните страни на процесот на упатување.

На полициската контрола кога ја минавме границата... Сакаа да прашаат за нас: „Вие сте тргувани девојки? Со кого отидовте таму?“ Но другата девојка рече дека тоа не е нивна работа и тогаш дојде [директорот]. Не рекоа ништо друго.

Кога станува збор за идентификување при враќање, најчесто се критикува употребата на вреќите од ИОМ за да можат вработените на ИОМ да ги познаат откако ќе се вратат или додека се во транзит. Сепак, ова предизвика и потенцијални ризици, бидејќи и трговците со луѓе можеа да ги познаат и/или можеа да ги идентификуваат како жртви на трговија со луѓе (Kvinna til Kvinna и Kvinnoforum 2003; Kvinnoforum 2003: 16). Во 2004 г. имаше измени во политиката на ИОМ со кои престанаа да ги употребуваат вреќите заради овие потенцијални проблеми.³¹ Сепак, на интервјуата

---

³¹ Кореспонденција по имејл со Ричард Данзигер, шеф на Одделението за борба против трговија со луѓе, ИОМ, јануари 2007 г.

жртвите ни кажаа дека некои невладини организации и понатаму употребуваат слични механизми за идентификација на жртвите по враќање – маички од организацијата, знаци итн. Бидејќи многу организации нашироко се познати како невладини организации што се борат против трговија со луѓе, со ваквата пракса жртвите може ненамерно да се идентификуваат.

Жртвите ги идентификуваат или може да ги идентификуваат во процесот на враќање и на друг начин, како со знаци или забелешки во патните исправи. Ако сте депортиран (и имате печат за депортација) од некоја земја, тоа подразбира дека сте тргувано лице. Жените што од Италија беа депортирани во Нигерија најчесто ги сметаат за проститутки или жртви на трговија со луѓе, и ги задржуваат при пристигнување во Нигерија, им прават ХИВ тестови и им ги забележуваат личните податоци за да ги спречат во иднина да патуваат во странство (Pearson 2002: 60-61). Истражувањето покажа дека жртвите честопати се свесни колку е важно да избегнат да добијат печат за депортација во патните исправи:

Го подмитив граничарот што сакаше да ми стави печат „депортиран/ депортирана“. Извадив педесет долари од џеб и му реков „депортирана/ депортирана не“ и тој не стави печат. Поранешниот сопственик ми рече дека ако добијам налог за депортација никогаш нема да можам да ја напуштам [мојата земја]. Сè уште си помислувам некогаш да одам во нормална земја и да си најдам нормална работа.

Жртвите можат да се „препознатливи“ и по облеката што ја носат при враќањето. Кога жртвите се враќаат во облека што ја носеле кога ги експлоатирале сексуално, тоа надворешните набљудувачи можат лесно да го забележат – на пограничните премини, лицата што работат со транспорт и членовите на семејството и заедницата. Ваквото враќање со идентификација може да има долгорочни последици за закрепнувањето и реинтеграцијата на жртвата, со оглед на стигмата поврзана со проституцијата во повеќето земји. Социјалните практики во многу земји во регионот стигматизираат проститутки, а следствено и лицата што како жртви на трговија со луѓе станале проститутки. Во Молдавија, на пример, „проститутките“ (а следствено, честопати, и жртвите на трговија со луѓе), ги идентификуваат со тоа што вратата на жената ѝ ја бојадисуваат црно. Ваквата традиција е тесно поврзана со проституцијата, бидејќи жените што работат како проститутки се сметаат за „валкани“ и многу жртви што се вратиле го претрпеле ваквото жигосување (Brunovskis и Surtees 2007). Ако се враќаат дома во „улична облека“, може да предизвикаат реакции во општеството.

Понекогаш, жртвите може да ги познаат дека се жртви на трговија со луѓе (или криминалци) кога ги придружуваат полицајци (во униформа). Неколку жртви рекоа дека униформираната придружба јасно ги обележува, и дека треба да има форми на придружба што се помалку видливи, како на пример транспорт во обична облека:

До авионот ме придружуваа двајца полицајци. Тие ме однесоа со еден тип. Но не ми се допадна зашто полицајците во униформа ме придружуваа на аеродромот. Луѓето на аеродромот ме гледаа како да сум криминалец. Гледав во земја. Ми се згади, како да имав убиено некого.

Во процесот на закрепнување и реинтеграција, прв важен чекор може да биде да се размисли како да се камуфлира процесот на враќање. Освен за прашањата за кои зборувавме претходно, важно е да се земат предвид и помалку очигледните но сепак важни страни на „идентификацијата“. На пример, белег на поголемиот број случаи на трговија со луѓе е кога жртвите се враќаат без да им донесат ништо на семејствата. Ако на жртвата што се враќа ѝ купите малечки подароци за членовите за семејството, барем привремено или делумно ќе се ублажи идентификацијата при враќање со празни раце.

Важноста на враќање со помош

Многу жртви мислеа дека е важно при враќањето да имаат придружба или поддршка, особено кога немаа искуство со патување и преминување граница. Кога имаа помош при враќање, се чувствуваа сигурни и безбедни во процес што може да дезориентира и да збунува. Во некои случаи тоа подразбираше придружба за време на целото патување или за дел од патувањето:

Не, [чесната сестра ме идентификуваше] и некој друг ме придружуваше. Патувавме со автобус. По пат, [чесната сестра] ми кажа што можам да направам во засолништето, на курс или на училиште, и дека по некое време можеби ќе можам да си најдам работа.

Полицаец... ме придружуваше до [мојата татковина]... Не знам како ќе ги преминев границите без негова помош. Им објаснуваше дека сум жртва на трговија со луѓе и немав проблеми со преминување граници.

Од [целната земја] до аеродромот во [соседната земја] патував со автомобил со возач. Возачот ја покажуваше дозволата на секој полициски пункт и немавме проблеми. Беше многу учтив, постојано ми велеше да не се плашам. Возачот ми купи карти и ме причека додека да се качам во авионот.

Дури и при враќање со помош, жртвите понекогаш имаа проблеми што за нив беа многу потресни. Еден таков проблем беше кога жртвите не добиваа поддршка на пат кон одредиштето. Една жртва што од ЕУ се враќаше во ЈИЕ се враќаше со авион но требаше да оди преку друг аеродром. Иако не ја придружуваа по пат, требаше да ја пречекаат и да ѝ помогнат во транзитната земја.

Никој не ме придружуваше. Требаше да ме пречека еден човек од [организација] во [транзитната земја] но никој не ме пречека. Ме фати паника и не знаев каде да одам... Купив телефонска картичка и се јавив во [организацијата] во [целната земја]. Ме смирија и ми објаснија како да ја чекирам картата. Имав среќа зашто една од девојките беше од [целната земја] и ми објасни каде да одам.

Иако голем број интервјуирани жртви добија помош при враќање, голем број не беа помогнати. Тие се вратија независно и без помош, што може да предизвика најразлични ризици и да отвори точки на ранливост. Треба да се нагласи дека по сè изгледа, ова се случува многу често. За време на враќањето (без помош), жртвите се соочени со најразлични ризици и проблеми. Справувањето со процесот на транспорт и патување – во кое спаѓа купување карти, вадење документи и работа со надлежните органи – може да биде многу потресно. Дури и кога се враќаа со легални документи и карти, тргуваните лица се соочија со неколку проблеми. Една жртва одеше дома со воз без придружба, и ја малтретираа некои мажи на железничката станица, за што мораше да интервенира полицијата:

Една работа не ми се допадна. [Директорот] ми купи карта и ме остави на железничка. Потоа некои луѓе ми пријдоа и запнаа да одам со нив во хотел. Се исплашив и почнав да викам. Полицајците од железничката ми пријдоа и ми предложија да зборуваме. Тогаш првпат сведочев на еден начин... [Директорот] ми рече да не се плашам од никого. Ако се случеше нешто, требаше да одам во полиција... Да, се секирав [за враќањето]. Се плашев дека ќе ме контактираат луѓе што работат со девојки на возови.

Кога жртвите требаше да се справат со проблеми заради нелегалниот статус во странство, нелегалниот влез/излез од земјата или ако патуваа малолетни, ризикот и напнатоста беа уште поголеми. Едно малолетно лице, што социјалните работници го пратија преку граница во соседната земја, ни опиша како било нервозно во врска со процесот: „Ми беше нелагодно што си заминував, ми беше страв и нелагодно. Најмногу се плашев од границата, вујко ми да не не е таму, само од тоа се плашев“. А друга жртва ни објасни: „Да, се плашев дека ќе ме симнат од воз. Ништо не ми кажаа како да одговарам на прашањата на граничарот. Немав пари за уште една карта“.

Навистина, некои жртви имаа вакви проблеми. Враќањето без помош значеше дека некои жртви ги жигосаа како криминалци, а не како жртви, и затоа подлежеа на казни и имаа проблеми.

Не ми помогнаа. Кога доаѓав од странство, имав само едно уверение од [странската полиција] во кое пишуваше дека немам документи... На граница ме симнаа од воз заедно со детето. Нè чуваа во царинската област,

нè испрашуваа. Заплакав, им кажав низ што сè имав поминато... Ги преколнував да ме пуштат да си одам дома... Таму ме држеа долго време пред случајно да влезе главниот цариник. Им нареди да ме пуштат и си отидов. Лошо [ме третираа]. Се разбира, некои од нив се подбиваа со мене и со мојата национална припадност. Јас сум [од етничко малцинство]. Царинарниците ми рекоа: „Престани да ни кажуваш бајки, остани тука со нас и ќе заработиш тука, на царина“.

Изјавата ја дадов на шалтер [на аеродромот]... Потоа ми се јавија [од полиција]. Ме казнија со [300€] за сè што преживеав... Ми го конфискуваа пасошот на една година.

Други жртви, што се обидоа да се вратат преку меѓународни граници, ги уапсија и ги ставија во притвор. Еден човек ни објасни дека откако избегал од трговијата со луѓе, го уапсиле кога се обидел нелегално да ја премине границата на пат за дома. Го уапсиле и го ставиле во затвор на три месеци заради нелегално преминување граница. Иако приказната ја раскажал на најразлични органи на прогонот и државни надлежни органи, воопшто не го помилувале. Сепак, некои жртви успеале да ги преминат границите и покрај тоа што немале документи, откако го раскажале своето искуство со експлоатација. Иако не ги запреле, не добиле ни никаква помош: „Тој [еден странец што сакаше да ми помогне] зборуваше со некои цариници и им објасни што ми се имаше случено. Цариниците ми дозволија да преминам граница без пасош. Човекот ми даде [малку пари] и фатив автобус до [главниот град].

Враќањето без помош може да биде комплицирано и кога има безбедносни ризици. Неколку жртви ни кажаа дека се плашеле од трговецот со луѓе и дека сакале веднаш да избегаат дома. Бидејќи трговецот со луѓе ги бркал, биле во ризик од одмазда, фаќање и повторна трговија со луѓе. На една жена со која беше тргувано за проституција во ЕУ клиентот ѝ помогнал да избега.

Една вечер избегав и преноќив кај него. [Трговците] открија дека живеам со него и дека немам пасош, но отидов во амбасада, извадив патни исправи и си дојдов дома со автобус... Клиентот ми плати. Немав пари кога избегав. Клиентот ми даде пари и ми купи облека. Не сакав да одам во полиција, ми беше страв. Но си мислев дека на еден или друг начин, сепак ќе ме повредат. Ако сфатеа дека сум се вратила дома, ќе сакаа да ме вратат и да ме повредат.

При некои видови враќање без помош – имено депортација – жртвата може да биде уште поранлива.

Нè ставија во полициски комбиња како животни и не истоварија во полициска станица.

Никој не беше задолжен за [помош на жртвите] таму. Не беше центар за помош, туку камп за бегалци. Со полициска придружба те ставаат во авион и толку. Документите и пасошот му ги дадоа на пилотот и ми рекоа дека ќе ги добијам на [аеродром].

Давателите на услуги во ЈИЕ, како и некои жртви, забележаа случаи на депортација на тргувани лица.³² Уште еден проблем што е поврзан со враќање без помош – без оглед на тоа дали ја депортирале или се вратила сама – е ако жртвата не знае за можните канали за помош и не знае или нема пристап до рамката за помош. Често се случува во некои земји на ЈИЕ жртвите што независно се враќаат да бидат дома некое време пред да ја искористат помошта.

За процесот на враќање да биде со заштита, треба да се обрне внимание на потребите на секоја жртва поединечно, како и на нивната психолошка состојба и способност да се снајдат во фазата на транспорт. Во случај на малолетници, враќањето секогаш треба да биде со придружба и поддршка.

Испрашување и лош третман

За многу жртви, во процесот на враќање најпотресно било преминувањето граници. Некои жртви ги запираше и испрашувале на гранични премини, што многу од нив ги дезориентирало и заради што им било многу непријатно. Треба да се забележи дека се одржале „разговори“/„испрашувања“ дури и кога жртвите ги идентификувале дека се тргувани, кога патувале со легални документи и кога патувањето им било организирано регуларно:

Кога стигнав [на одредиштето], ме задржа полицијата. Почнаа да ме распрашуваат, ме натераа да запишам што ми се случило. Ме однесоа во воена база и повторно ме натераа да запишам сè што ми се имаше случено. Тоа траеше половина ден. Ми дадоа нешто да јадам но јас не сакав ништо. Му се јавив на брат ми, кој е воено лице, за да дојде и да ме собере. Потоа тој дојде и ме собра.

Не знаев дека [на аеродромот] треба да поминам на полициска контрола. Од жените во авионот го побарав пасошот, и тие ми рекоа дека е кај полицаецот таму. Го прашав полицаецот на крајот на скалите, и тој ме праша како се викам, па му кажав. Ми рече да дојдам по него зашто треба да се пополнат некакви документи за мене. Отидов по него, ме прати во локалниот

---

³² На пример, многу Бугарки се екстрадирани; 2978 биле депортирани од земјите на ЕУ во 2003 г., а 2908 во 2004 г., од кои некој процент веројатно биле жртви на трговија со луѓе. Граничната полиција процени дека дури десет насто од депортираните жени се веројатно жртви на трговија со луѓе но не ги идентификуваа како такви пред да ги депортираат од ЕУ (Surtees 2005: 167).

комесаријат. Почнаа да ме прашуваат, „Што ти се случи“ и триста други работи, „Кој те прати [во странство]“, „Што правеше таму“. Не сакав да одговорам, зошто да одговорам? Зарем требаше да им кажам што ми се имаше случено пред десет години?... [Тој] врескаше „Кој те прати [во странство]“, „Што правеше“, „Што бараше на границата каде што те фатија“.

Излегов од авионот и полицаецот... Ме одведе по друг пат, не со другите патници. Се прашував каде одам. Полицаецот моите документи му ги даде на еден човек. Ми беше страв. Тогаш дојде еден... полицаец. Ми ги зеде документите и рече: „Дојди со мене!“ Го прашав: „Каде ме носите?“... Му реков дека ништо не сум направил/направила. „Грешка е, ништо не направив, не знам што мислите за мене, но навистина ништо не направив“. Тој ми рече: „Знам зошто не си сакал/сакала, како сите други! Знаам каде си бил/била и што си сакал/сакала!“ Од плачење ми потекоа очите. Не знаев што друго да му кажам. Што да направам за да ми поверува? Како да му објаснам што ми се има случено? А ме водеше и цело време мрмореше: „Ќе видиш ти убаво“. Ме однесе до прозорот. Таму ме прашуваа нешто. Потпишав.

Една жртва ни опиша како полицијата ја задржала три дена додека ја испрашувале за искуството со трговија со луѓе:

Полицијата нè зеде. Нè испрашуваше. Не само мене, туку и сите други девојки со кои бев во авионот. Кога дојдов на ред, ме прашаа како сум стигнала во [целната земја], и им кажав со чамец. Ме прашаа и со кого; Не сакав да одговорам на тоа прашање. Им реков. Мислев дека на многу луѓе животот ќе им виси на конец ако им ја дадам оваа информација. Им реков дека не сакам да одговорам на тоа прашање и дека сакам да се вратам дома кај моите. Околу два часа ми се качија на глава со прашања, ме прашаа како се вика човекот што ме однесе во [целната земја]. Им одговорив „Тоа не ви го кажувам“. Потоа се јавија во полицијата од мојот град и им порачаа да им кажат на моите да дојдат и да ме земат. Татко ми дојде по три дена... Три дена бев опкружена со полицајци, цело време ме прашуваа. Сакаа само да го извлечат името на човекот. Не им беше гајле за мене, зашто на полицијата битно им е само девојката да пријави. Гајле им е што може да ѝ се случи ако направи така. Но јас мислев многу подалеку. Повеќе се грижев за сигурноста на моите родители отколку на мојата сигурност.

Таквите проблеми честопати се избегнуваа ако ги пречекаа даватели на услуги, како социјални работници или персонал од засолниште:

Се сеќавам дека таму, пред полициската кабина, нè чекаше [директорот на невладината организација]. И јас реков дека сигурно не е таа. И таа нè праша

дали сме девојките што патуваат од [целната земја]. И кога ја преминавме границата, додека да дојде [директорот], полициската контрола нè распрашуваше: „Со вас тргувале? Со кого бевте?“ Но другата девојка рече дека тоа не е нивна работа, и кога дојде [директорот] не рекоа ништо друго.

Слично, друга жртва што се враќаше ни објасни како персоналот на засолништето што ја примило со својата интервенција неизмерно многу ѝ помогнало при справувањето со надлежните органи на границата, па дури и го сменило во корен нивниот став кон неа:

Тогаш дојдов на ред, на полицаецот му ја покажав патната исправа и тој само ме погледна. Тогаш ме праша каде ми е пасошот, зошто сум била во [ЕУ], и јас му реков дека го загубив во [ЕУ]. Ми ја врати патната исправа и ме погледна со сомневање и почна да ме прашува – зошто си бил/била таму – односно сакаше да каже „доста глумиш“. Му реков дека не мора за ова да разговарам со него и му реков да оди и да побара две девојки што имаат торба на која го има [името на невладината организација]. Почнав да плачам и станав хистеричен/хистерична... Во меѓувреме, дојде жената [од засолништето], се претстави и кажа каде работи, рече дека сум бил/била таму и ме донеле дома, дека тие организирале сè. Тогаш сфати што сум барал/барала таму и ми рече дека мора да разговараме но без никаков притисок, ми рече дека не морам да давам имиња, туку само да им кажам зошто немам пасош и зошто толку месеци сум бил/била таму. Потоа зборував со нив.

Задоцнето враќање на странски жртви

За многу жртви, периодот пред да се вратат бил долг; во некои земји, тргуваните лица морале да чекаат додека им ги разгледуваат документите, им го организираат патувањето, им земат изјави и додека да се извршат други процедури. За многумина, ваквото чекање било потресно:

Чекањево ме убива. Чекам долго време. Ми велат да, ќе биде. Уште малку, па уште 20 дена, ќе било вака, ќе било така.

Ми пречеше зашто чекав предолго.

Многу корисници на услуги биле уште повеќе потресени зашто повеќето жртви ги чувале во затворени засолништа, без слобода на движење и со многу други ограничувања.

Ќе беше фино да можевме барем на кратко да излеземе, но ако сте затворен два и пол месеци ќе полудите.

За некои жртви, до доцнење дошло само заради разгледувањето на документи, што може да биде побрзо ако соработуваат надлежните органи од земјата на потекло и целната земја.

Во засолништето бев околу четири месеци. Ми рекоа, обвинителот ми рече дека ќе си одам за еден месец. Си реков, ако е така, брзо ќе ми мине еден месец. Си помислив дека прв/прва ќе си одам, зашто сум од село. Но не беше така... Девојките од странство се мрднаа, почнаа да прават хаос. Жената од засолништето веројатно беше во контакт со полиција, и успеа да ги прати побрзо.

Кога почнав да полудувам, им реков на жените: „Ајде, проверете ги патните исправи!“

И, како што објасни една жртва, никогаш не ѝ било јасно зошто имало такви застои, бидејќи не добила некое посебно објаснување ни од персоналот во засолништето ни од полицајците:

Не, не беше [јасно зошто останав толку долго]. Прашав зошто. Прашав неколку пати. Рекоа зашто морале да ги проверат патните исправи што не биле подготвени. Реков дека е невозможно да не подготват патни исправи за три месеци. За три месеци можат да направат десет патни исправи.

Во други ситуации, до доцнење дошло веројатно заради правната постапка, иако не секогаш било јасно на кој начин и зошто. Во случајот на една жена што во едно засолниште престојувала безмалку пет месеци, ни жртвата ни персоналот не можеа да објаснат зошто толку многу месеци се доцнело. Во друга ситуација, жртвата две и пол години престојувала во затворено засолниште со мало дете додека ги подготвувале документите за старателство и откако имало правна постапка. И тука доцнењето не соодветствувало на времето потребно за процесот.

Понекогаш враќањето се продолжувало заради преголемата бирократија. Еден маж, што го задржале и го ставиле во затвор зашто ја преминал границата нелегално, имал многу проблеми кога конечно го ослободиле. Неговиот случај е илустрација на проблемите со бирократските постапки што непотребно го одолжуваат, па дури и го спречуваат враќањето:

Не, не знаев ништо [за вадење нови документи]. Рекоа дека пасошот можат да го најдат само ако ги најдат лицата што нè експлоатираа... Пред да нè пуштат од затвор, повторно беа во местото каде што нè експлоатираа, но таму не најдоа никого. Нè пуштија од затвор. Според закон, државата треба да ни даде малку пари за да можеме да си одиме во нашата земја. Добивме документи со кои требаше да се пријавиме во банка за да добиеме готовина.

Но банката одби да ни даде пари зашто немавме документи. Се вративме во затворот, но раководителот рече дека не може да ни помогне. Рече и дека треба сами да се снајдеме. Повторно завршивме на граничниот премин. Граничарите ни рекоа дека ќе им се јават на колегите на другата царина за да можеме да ја преминеме границата без документи за идентификација врз основа на за потврдата за ослободување од затвор. Чекавме два часа и ни одговорија дека нема да ни дозволат да ја преминеме границата без валидни документи.

Кога го прашавме дали помислил да се обрати во амбасада, тој ни рече не. „Не ни помисливме дека е можно нешто такво. Да знаев сигурно ќе одев во [главниот град] за да си ги земам документите. Но не знаевме. А никој не ни ни кажа“. На крајот, уште еднаш се обидел нелегално да ја премине границата:

Отидовме на друг пункт на граничниот премин, на крстосницата каде што поминуваат сите автобуси и возила. Се оддалечивме на 14 километри од царината и навечер нелегално ја преминавме границата. Препливавме канал... Водата беше прилично ладна, но успеавме... Ми беше страв, но што можев да направам?

Задоцнетото враќање на жртвите е проблем што предизвикува непотребен стрес и напнатост, и треба сериозно да му се обрати внимание. Во последниов случај, доцнењето можеше сериозно да го загрози здравјето, а да предизвика и други правни компликации.

Процени на ризикот и безбедносни прашања

Трговците со луѓе може да ги се во потера по жртвите на трговија со луѓе за одмазда или за да ги вратат во ситуација во која повторно ќе ги експлоатираат. Во некои земји, трговците ги пресретнуваат жртвите по пат – на граничните премини по депортација или по пристигнување дома. Враќањето може да претставува опасност и кога семејството и пријателите на жртвата се под закана, кога прекршителот е во социјалниот круг на жртвата на трговија со луѓе и/или знае каде живее жртвата, кога тргуваното лице социјално е маргинализирано, владата не е во можност или не сака да даде заштита итн. (ОБСЕ/ОДИХР 2004: 81). Во некои случаи, заради ова жртвата не треба да се враќа дома; во други, жртвите ќе треба да имаат придружба до дома, како и да се применат мерки на безбедност во земјата на потекло. Многу жртви навистина беа загрижени за процесот на транзит и враќање, зашто им беше страв дека ќе ги пресретнат трговците со луѓе, дека повторно ќе тргуваат со нив или дека ќе се сретнат со трговците со луѓе дома. Една жртва ни рече: „Што да кажам, бев преплашен/преплашена. Не сакав да се вратам во [мојата земја]. Знаев дека луѓето од кои избегав ќе ми ја исечеа главата“.

Во најголем број од интервјуата, жртвите стигнаа дома безбедно. Но и многу од нив имаа проблеми на пат и/или по пристигнување.

Многу ми беше страв дека има поголема шанса да ме фатат во [главниот град], на железничката. За да го избегнам ризикот [трговците со луѓе] да ме фатат на железничката станица во главниот град, од воз се симнав на претпоследната станица [на околу 20 км од главниот град]. Немав пари. Пешачев долго време и потоа фатив тролејбус. Бев валкан/валкана, сите ме зјапаа. Се срамеав... [Кога стигнав дома], трговците веќе ме чекаа. Ќ викаа на мајка ми, ми викаа мене. Не можев ништо да кажам. Ми се заканија дека ќе ме убијат ако не се вратам.

Неколку жртви ни рекоа дека биле подготвени за проблемите со кои можеби ќе се соочат по пат и за тоа како да ги надминат. Во тие случаи, се чини дека била извршена некаква процена (иако неформална) и жртвите ги информирале како да реагираат ако дојде до проблеми. Како што ни објасни една жртва, „Ми кажаа да не се грижам. Детално ми објаснија како да се однесувам на аеродром. Ми рекоа дека во случај на опасност, можам да се обратам во полиција“.

За многу малку жртви се извршила процена на ризикот, барем колку што знаат жртвите. Ова важело дури и во случаи кога потоа идентификувале очигледен ризик. Ограничената размена на информации меѓу многу агенции во земјите на потекло и целните земји е една од пречките при извршување на систематска процена на ризикот. Исто така, најчесто немаше доволно и ретко беа имплементирани протоколите за стандардизирани и систематски проценени на ризик. Процената на ризикот при враќање е особено важна кога има можност жртвите повторно да бидат експлоатирани или во ранлива ситуација, или да се вратат во семејства што соучествувале во нивната трговија. Една малолетна жртва ја вратија дома без учество на државата или на социјалните работници од невладините организации, и покрај тоа што мајката на девојчето тргувала со нејзе и што ја злоупотребувал очувот:

Сакав да останам подолго [во засолништето] но мајка ми не ми дозволи...
Ќе останев таму подолго, по сè што ми стори [мајка ми]... Сигурно немаше да се вратам дома. Очувот ме злоупотребуваше. Немаше да се вратам.

Сепак, процесот на процена на ризик не е неопходен само за малолетници. Една машка жртва со која беше тргувано во ЕУ успеа да избега од трговијата со луѓе и отиде право во полиција. Даде изјава против трговците со луѓе и ја вратија дома, веднаш и без да се внимава на можните безбедносни прашања при враќањето. Важно е да се каже дека на овој човек оттогаш му се закануваат трговците со луѓе и е присилен да живее на различни места за да се крие од експлоататорите.

Понекогаш жртвите не треба да се вратат во земјата од каде што доаѓаат – каде што самите се во опасност или каде што ќе се соочат со стигматизација или

дискриминација. Некои од жртвите кои ги интервјуиравме требаше, барем привремено, да добијат престој во странство, заради проблемите и можните ризици поврзани со нивното враќање. Тоа што неколку жртви во моментот имаат државна заштита во нивната земја, а други чекаат да ги преселат во странство, покажува колку е важно темелно да се проценат ризикот и можностите за живеење во странство.

Прием во татковината

За многу жртви, искуството со прием по враќање дома не беше секогаш позитивно, иако причините за напнатоста беа различни од ситуација во ситуација. Во некои случаи, жртвите беа напнати зашто немаше никаков прием – не ги пречека некоја организација и мораа сами да се соочат со надлежните органи, или немаа можности за помош. Но во други случаи, приемот беше потресен токму заради начинот на кој ги пречекаа агенциите и институциите. Една малолетничка што се враќаше ни објасни како пограничната полиција ја предала на невладината организација што помагала:

[Полицаецот] зад прозорчето рече: „Ќе биде во ред, само потпиши тука“. Потпишав, „Каде ќе одам?“ Рече: „Ќе те предадам кај нив“. „Кои се тие“, прашав. Тогаш дојдоа четири момци со црни маички... На маичките го пишувало [името на невладината организација] но јас не го видов. Тогаш не можев ништо да видам... Бев во средина, двајца пред мене, двајца зад мене... Ме држеа. Избегав од тој хаос кај мајка ми.

Уште еден проблем со приемот се различните реакции на жртвите кога членови на семејството се присутни при нивното враќање. Како што ни објасни еден давател на услуги, „Понекогаш на аеродромот има роднини, и тие тогаш се плашат да ни ја кажат целата приказна и потоа одбиваат да дојдат со нас. Најчесто велат дека биле во затвор, инаку како би објасниле зошто не пратиле пари или не се јавиле?“ (Brunovskis и Surtees 2007)

Важно прашање во врска со приемот е кој ќе го информира семејството за враќањето, и колку жртвите имаат право враќањето да го држат во тајност. Една малолетна жртва се изненади кога виде дека на аеродром ја чекаат мајка и и роднините, бидејќи не и имаа кажано за ова пред да се врати:

Во целата таа мешаница ја видов мајка ми... Немав претстава [кој го информирал моето семејство]. Знаев само дека мајка ми ме чекаше... Не знаев дека моите знаат.

Бидејќи очигледно немало процена на ризик пред да се врати (барем не процена во која учествувала жртвата), со тоа што го информирале семејството можно е жртвата повторно да ја ставиле во ризик. Иако ова семејство не учествувало во трговијата со девојката, тоа тогаш и било непознато на агенцијата што ја примила.

5.4. Резиме

За сигурно и достоинствено враќање на жртвите на трговија со луѓе потребни се најразлични активности, и ако таквите процедури не се почитуваат враќањето за жртвата може да биде ризично. Заради ова, во краен случај, може да дојде и до (повторна) трговија.

Кога зборуваа за искуството со враќање и упатување, жртвите ни кажаа за негативни емоции и реакции – страв, напнатост, разочарување, стрес и фрустрации, нервоза и забуна – до кои дошло не само заради враќањето како такво, туку и заради начинот на кој било организирано. Во исто време, жртвите ни кажаа дека при враќањето чувствуваа и попозитивни емоции, како што се возбуда и олеснување, како и сигурност и успокоеност. Многу жртви раскажаа за истовремени и честопати контрадикторни емоции, како среќа и олеснување зашто се враќаат дома, но и страв и нервоза за она што ги очекува дома.

Жртвите при враќањето се соочиле со најразлични проблеми пред да заминат, при транзитот и/или по пристигнувањето дома. Меѓу нив биле немање целосни и разбирливи информации за процесот на враќање и упатување; тоа што процесот на транспорт понекогаш наликувал на транспортот кога тргувале со нив; колку е важно да не ги идентификуваат на враќање и да добијат помош при враќање; испрашување и лош третман од надлежните лица при транзит или по пристигање дома; задоцнето враќање на странските жртви; проблеми со адекватни и соодветни процени на ризик и безбедносни прашања; и незадоволителни, дури и потресни искуства при прием и упатување во нивната татковина.

6. Искуства на тргуваните лица со помош и заштита

За жртвите да можат веднаш да се стабилизираат, подолгорочно да закрепнат и да се интегрираат/реинтегрираат во општеството, неопходно е на тргуваните лица да им се дадат адекватна и соодветна помош и заштита. Затоа, кога разговаравме со жртвите главно место заземаа различните аспекти на помошта и заштитата, а се обрати особено внимание и на нивните поединечни искуства во странство и во земјата на потекло. За подобро да се разберат овие искуства, се фокусиравме на три главни области – како на тргуваните лица им се помогна и се заштитија, како се чувствуваа додека добиваа помош, и кои, според нив, се проблемите, прашањата и добрите практики. Целта беше да бидеме сигурни дека опсервациите и препораките во врска со проблемите со помош и заштита се базираа на искуствата и мислењата на тргуваните лица.

Со жртвите тргуваа до и низ многу целни земји, па затоа нивните искуства беа многу разновидни и ја претставуваат состојбата многу пошироко од границите на ЈИЕ. Исто така, заради различното минато и различните ситуации на трговија со луѓе, тие имаа најразлични потреби за помош и заштита. Со тргуваните лица одржавме интервјуа во различни фази од помошта – за итни случаи, а и за подолгорочна поддршка насочена кон реинтеграција. И покрај разликите меѓу разните земји – од социјална, економска, политичка и културна гледна точка – кога зборувавме со жртвите за тоа што мислат, како ги разбираат и како ги искусуваат помошта и заштитата, неколку теми и проблеми се повторуваа.

6.1. Како на тргуваните лица им се даваше помош и заштита

Невладини, меѓународни и владини организации даваа помош и заштита во транзитните и целните земји, како и во земјите на потекло. Некои видови помош зависеа од самиот случај на трговија со луѓе (ја нудеа специјализирани агенции за борба против трговија со луѓе), а други видови помош не. Нивото и квалитетот на услугите варираше од земја до земја, па и од агенција до агенција.

Помошта за странските жртви во транзитните и целните земји беше главно краткорочна, иако откако во некои земји се воведоа можности за вадење дозвола за привремен престој за странските жртви, состојбата донекаде се смени. Помошта честопати се базираше на засолништа (засолништата честопати, но не секогаш, беа од затворен тип) и во неа спаѓаше давање услуги за итни случаи за жртвите да се стабилизираат и да се вратат. Од друга страна, помошта во земјите на потекло главно беше и краткорочна и подолгорочна, но примарната цел ѝ беше поддршка при реинтеграција. Оваа помош најчесто се засноваше на засолништа, барем во почетните фази на поддршка, и долгорочната цел беше поединецот да се (ре)интегрира во семејството и/или во заедницата.

Откако на некои жртви ќе им помогнеа во земјата во која ги идентификуваа, честопати тие добиваа услуги дома. Сепак, многу жртви не ги идентификуваа додека беа во странство, па затоа не добија помош и поддршка. Таквите жртви првпат се среќаваа со даватели на услуги кога ќе добиеја помош во земјата на потекло, и во таквите случаи за жртвите генерално требаше и некаков вид краткорочна интервенција за во кризни ситуации пред да се насочат на подолгорочните потреби.

6.2. Како жртвите се чувствуваа и какво им беше искуството во фазата на помош и заштита

Во однос на тоа како се чувствуваа во оваа фаза од интервенцијата, жртвите изразија и позитивни и негативни чувства, а некои од нив ги доживеаја истовремено. Тргуваните лица опишаа негативни чувства – од страв до шок и конфузија, од сомневање до стрес и срам. Важно е што зборуваа и за тоа како во оваа фаза имале позитивни чувства, најчесто дека се чувствуваа успокоени и сигурни, дека припаѓаат некаде, дека не се сами, леснотија и благодарност. И, како и во сите претходни фази од нивниот живот по трговијата со луѓе, жртвите многу зборуваа и за чувствата на доверба и недоверба.

Во многу случаи, жртвите рекоа дека негативни чувства имале почесто во почетните фази на помошта, кога не чувствуваа доверба и им било нелагодно кога примале помош и кога комуницирале со давателите на услуги. Сепак, ова најчесто многу брзо преминало во попозитивни чувства, откако се воспоставиле верба и

доверба. Како такви, емоциите за кои подолу ќе зборуваме честопати се однесуваа на одредени периоди во животот на жртвата по трговијата со луѓе, и се менуваа со време и во зависност од индивидуалното искуство на секоја жртва со добивање помош.

Страв

Не треба да нè чуди што жртвите честопати се плашеа кога требаше првпат да прифатат помош, и во целната земја и во земјата на потекло. Речиси без исклучок, стравот беше една од доминантните емоции на жртвите во почетните фази на помошта. Многу тргувани лица се плашеа од трговецот со луѓе – дека ќе ги најде и ќе ги врати кај него/нејзе, дека ќе им се одмазди ним или на нивното семејство, и дека не се доволно заштитени.

Сакав уште малку повеќе да останам [во засолништето] бидејќи трговците со луѓе ми се заканија дека ако избегам ќе ме убијат веднаш штом стигнам дома.

Не можам да одам дома. Лицето што тргуваше со мене и што го пријавив живее веднаш до куќата на моите.

Ми рекоа за семејството што ќе ме посвои во [тој град] и се исплашив кога помислив на тоа. Како прво, мојот газда имаше сестра во [тој град] и постојано доаѓаше таму. Во [тој град] доаѓа секоја втора недела. Ќе ме види кога ќе одам на училиште.

Се исплашив [кога го ослободија лицето што регрутира]. Тогаш не сакав ни да си одам од засолништето... Сам/сама сфатив дека животот ми е во опасност. Мислам дека за неколку месеци ќе мора да си одам од засолништето, и мислам дека ќе одам кај едни познаници во [друг град]. Можеби ќе ми дозволат да презимам таму. Се плашам дека лицата што регрутираат ќе ме најдат таму и ќе ме убијат.

Во некои случаи, стравот беше и поопшт заради долгорочната виктимизација и експлоатација:

На почетокот беше тешко зашто бев навикнат/навикната да лажам. Ми беше страв да ја кажам вистината да не ме истепеат. Ме тепаа толку долго, речиси секој ден, што ми беше страв. Кога сфатив дека никој не сака ништо од мене, се смирих. По една година се смених. Дури и добив на тежина тука.

Понекогаш, луѓето одбиваа помош заради ваквиот страв; во други, стравот влијаеше на тоа дали жртвата ќе прифати помош (Brunovskis и Surtees 2007). Една

жртва со која тргуваа во странство на почетокот отиде кај семејството, но на крај прифати да престојува во засолниште зашто се плашеше:

Дома останав од ноември до март, но не можев повеќе да издржам. Постојано бев под стрес. Цело време се плашев, секогаш бев под тензија. Полицијата ми рече дека може да ме однесат во центар и јас прифатив.

Многу жртви го надминаа стравот по одредено време – откако изградија доверба, по справувањето со шокот и траумата, по создавањето на атмосфера на стабилност и удобност, и во некои случаи кога им создадоа сигурна средина. Една жртва ни рече дека во почетните фази на помошта се чувствувала „Лошо... несигурно... фрустрирано“; но подоцна се опуштила:

[Сега сум] добро... Сега веќе знам дека има организации што ми мислат само добро... Можеби проблемот беше во мене. Бев многу исплашен/исплашена. Не верував дека може да постои несебична, бесплатна помош... Само ми требаше време.

Сепак, жртвите забележаа дека стравот може повторно да се појави кога ќе дојде до измени. Една жртва којашто прилично долго време беше во програма за помош во ЕУ и немаше зошто да се сомнева во моделот на помош, ни опиша колку се исплашила кога првпат почнале да зборуваат за плановите за враќање дома.

Зборував по телефон со [директорот на невладината организација во мојата земја]. Ми објасни за програмата за помош со која некои девојки закрепнуваат откако се во слични ситуации, и со која се реинтегрираат во општеството. Ми објасни сè за помошта. Бев исплашен/исплашена на почетокот, но си реков да одам и да видам како ќе биде.

Важна основа во создавањето програма и во реакцијата е да се сфати дека жртвите веројатно ќе бидат исплашени некое време откако ќе престанат да бидат жртви на трговија со луѓе.

Шок, збунетост и дезориентација

Многу жртви ни кажаа дека во првата фаза од помошта – која често, но не секогаш, била во странство – биле многу шокирани, збунети и/или дезориентирани заради тоа што го имале преживеано:

Да ви кажам право, бев преморен/преморена и мислам дека не разбирав што се случува. Бев деконцентриран/деконцентрирана. Беше март, ладно беше, и мислам дека најмногу ми требаше топла бања и сон.

Прво ми помогнаа да го надминам ова. Бев шокиран/шокирана, имав ноќни мори. Ми беше страв да останам таму. Мислев дека трговците со луѓе доаѓаат по мене за да ме најдат и ми помогна тоа што зборував со [социјалните работници].

Но фрапантно е тоа што жртвите ни рекоа дека се збуниле од моделот на помош на кој биле упатени, и многу од нив не разбирале што им се нуди и зошто. Жртвите биле збунети во земјата на потекло, како и во одредиштата, изгледа заради неадекватни или збунувачки информации, шок или траума, нецелосно разбирање и ограничено искуство со помош (Brunovskis и Surtees 2007).³³

Кога стигнав првпат во [градот во странство], не можев баш да разберам зошто постојат засолништата. Не можев да сфатам до крај што е целта на помошта, и практично не ми беше јасно дека сум бил/била жртва на трговија со луѓе.

Тогаш не разбирав сосема што сакаат од мене, и навистина не ми беше јасно зошто имам право на таква помош.

[За услугите и помошта] Не се сеќавам целосно. Ми кажуваше нешто... сместување... храна... не знам што друго.

Никогаш немав слушнато за ваков центар... Ми се чинеше непознато, на почетокот останав зашто не ми се одеше дома. Првите три дена престојував без да зборувам, зашто не ми беше јасно сè. Не знаев што се случува.

Други жртви ни кажаа дека на почетокот биле и збунети и дезориентирани и дека им требало малку време да се прилагодат на конкретниот модел на помош, кој во еден случај за корисникот на услуга беше понепогоден и понесоодветен од помошта што му била понудена кога бил во странство:

Кога дојдов, искрено, бев шокиран/шокирана... Прво се шокирав од девојките, односно од тоа како се однесуваа... Но знаете како е... Кога ќе отидете некаде мора да се прилагодите на работите. Видете, [во засолништето] во странство бев осум месеци... Таму си имав соба, кујна, бања. Не беше голема, но кога ќе ја затворев вратата, никој не можеше да влезе.

---

³³ Како илустрација на ваквата забуна, кога ја прашаа што очекува од засолништето, една жртва рече дека мислела дека ќе биде куќа полна со луѓе, деца и девојчиња, и полна со камери. Друга жртва рече, „Од таму од каде што доаѓам немав претстава што е тоа. Открив дека е добро а тоа не го знаев пред да дојдам. Во [мојот град] не постои ништо слично и не знаев дека можело вака да биде“. Сепак, други ни рекоа дека го замислувале како „визба со решетки“, „измама“ или „дом со многу луѓе“. Од друга страна, во некои случаи, заради ваквата забуна жртвите одбиваа понуди за помош (Brunovskis и Surtees 2007).

Важно е што шокот, забуната и дезориентацијата беа изгледа почетна, краткорочна реакција што со време стивнува кога жртвите подобро ќе размислат и ќе ги разберат помошта и заштитата што им се даваат. Изгледа дека и степенот на шок и забунa зависеа многу од човек до човек и од контекстот, и беа поврзани со поединечните искуства со трговија со луѓе и минатото на секој човек.

Сомневање во помошта

За многу тргувани лица, помошта што им се нудеше им беше нешто ново и предизвикуваше сомневање. Во некои земји, забележителен број жртви не бараа помош пред да помине некое време од искуството со трговија со луѓе, токму зашто се сомневаа во расположливите услуги и организации за помош. Во некои случаи, заради сомневањето (што го чувствуваа и жртвите и нивните семејства) жртвите одбиваа помош (Brunovskis и Surtees 2007). Во други случаи, жртвите прифаќаа помош но само со стравување, и честопати само откако ќе поминеше одредено време. Една жена доби помош дури по неколку години токму затоа што се сомневаше во помошта што ѝ ја понудија кога првпат се врати дома, и побара помош дури кога навистина ѝ требаше: „Да, едноставно првпат чув за тоа. И не се осмелував, не знаев“. Од големо значење е што ни објасни како можеше да се надмине ваквото сомневање. На почетокот ја идентификувала полицијата, која не ја упатила никаде, па таа барала помош од центарот за социјална работа во кој ја упатиле на телефонска линија за помош на жртви, иако не била специјализирана за трговија со луѓе. Ако во случајот на оваа жена, која при идентификација била малолетна, социјалниот работник како посредник во нејзино име го контактирал давателот на услуги, таа помалку ќе се сомневала и можеби поскоро ќе побарала помош.

Некои жртви вака се сомневале и колебале зашто во минатото не им се нудела помош, нити државна нити невладина. Многу испитаници ни рекоа дека немаа слушнато за таква помош, особено во нивната татковина, и кога им ја понудиле биле скептични и се сомневале.

Кога дојдов во засолништето, овде, во [мојата земја], бев малку збунет/збунета. Не верував дека е можно нешто такво... И дури таму, во [целната земја], помошта ми се чинеше сомнителна... Не разбирав зошто служи.

Сè уште не бев сигурен/сигурна какви добротворни организации и каква помош има во [мојата земја], зошто ми помагаа во засолништето, зошто ми даваа пари и ми помагаа. На времето не верував во добри самовили.

Сомневањето делумно беше поврзано со конкретни видови помош, а највпечатливиот пример е со психолошка помош:

Немав време да зборувам со психологот. Искрено не сфаќав зошто ми треба психолог. Сепак, не сум пациент/пациентка во душевна болница.

Не знаев за што да зборувам со психологот. Не сфаќам што му е задачата на психологот.

Чув дека само луѓе со ментални проблеми одат на психолог... Општо земено, не знам која е задачата на психологот.

Барем мене не ми беше јасно што значи психијатриска помош... Не бев многу расположен/расположена да ѝ раскажам за моето искуство. Едноставно, не сакав. Ми беше нелагодно зашто не разбирав баш што сака од мене.³⁴

Во други случаи, дојде до сомневање зашто услугите беа бесплатни, и многу жртви забележаа дека не веруваат во ништо што е бесплатно зашто е невообичаено во нивната земја (cf. Brunovskis и Surtees 2007).

Да, кога ми кажаа дека има центар во кој сите услуги се нудат бесплатно... Се исплашив... Не верував во добротворна работа... Тогаш разбрав дека центарот е финансиран од странски фондови. Но луѓето во странство се многу пољубезни од овие тука и за добротворна работа не бараат ништо за возврат.

На почеток, не верував во тоа. Општо земено, не верував дека денес некој може да помогне бесплатно и несебично.

Ми рекоа дека можам таму да останам со децата некое време. Ќе нè чуваат и хранат. На почетокот не им верував. Денес е тешко да се најде нешто за без пари. Мислев дека подоцна ќе ми побараат нешто. Ми објаснија и дека една странска организација организира помош за таквите девојки. Мислев дека веројатно ќе сакаат да ми отстранат некој орган. Ми беше чудно да добивам бесплатна помош зашто ми беше првпат во живот.

Мене ова ме зачуди. Не ми се веруваше дека можеш да добиеш нешто бесплатно... Никогаш во животот не сум имал/имала таква можност... Понекогаш се чудеа и зашто не морав ништо да направам за возврат.

---

³⁴ Некои жртви со тек на време сфатија какво е значењето на психолошка поддршка;

Не, мислам дека помошта од психолог е многу важна. Тоа го сфатив дури по неколку средби со психологот.

Дури подоцна другите девојки ми открија дека ако те боли душата, можеш да се обратиш кај психолог.

Малку ме зачуди [што помошта е бесплатна], но ми рече дека ова е меѓународна организација, и веднаш помислив дека е религиозна организација.

[Социјалниот работник] ми рече дека парите доаѓаат од земјата во која ги имав проблемите и дека ги заслужувам. Но сè уште не ми е јасно како некој може да ми дава пари за цабе. Тој дел не го разбираам.

И покрај тоа, можно е сомневањето во бесплатни услуги барем делумно да зависи од контекстот. Жртвите од некои земји знаеја повеќе за бесплатна помош од државата или од невладина организација отколку што знаеја жртвите од други земји.

Битен наод е што некои жртви се посомневале зашто предложената помош не се разликувала од начинот на кој ги регрутирале и тргувале со нив. Една студија, којашто се одржа во три земји, и која разгледуваше зошто жртвите одбиваат помош, покажа дека помошта во некои аспекти наликуваше на искуството со трговија со луѓе, што директно им влијаеше на довербата во овие услуги или организации. Некои се плашеа каде ги носат кога се согласија да добијат помош, зашто не беа сигурни дали можат да им веруваат на давателите на услуги или на полицијата. Една жртва ни објасни дека се плашела од фазата на транспорт; „Потоа ме однесоа во полициската станица [во близок град], и тогаш не им верував. Којзнае каде ме носат“. Истите наоди ги добивавме и на интервјуата со жртвите. Жртвите што ги преместуваа од привремени во потрајни центри беа исплашени и се сомневаа во преместувањето.

[Во центарот] останав околу два месеца. По два месеца, со преведувач ми кажаа дека мора да се преселам во друг центар, зашто не смеев да останам таму... Им реков дека не сакам да се преселам, се плашев, не бев сигурен/сигурна каде ме праќаат... Се обидоа да ми објаснат како функционираат ваквите центри, што ќе правам таму и дека тие добро ќе ме чуваат. Им реков дека морам да одам и со свои очи да го видам местото и луѓето што работат таму. Ако не ми дозволеа, немаше да прифатам. Ме придружуваа до центарот каде што требаше да престојувам. Таму отидов со социјалниот работник и преведувачот.

Бесплатните услуги и помошта исто така потсетуваа на ветувањата што им ги даваа пред да тргуваат со нив. Еден социјален работник рече, „Кога ќе им кажеме дека [помошта] е бесплатна, ја одбиваат зашто кога тргувале со нив биле во иста ситуација“ (Brunovskis и Surtees 2007).

Исто така, жртвите ни објаснија дека кога им нуделе помош им текнало дека можат повторно да бидат жртви на трговија со луѓе:

Навистина, малку бев исплашен/исплашена. Во еден момент ми текна дека можеби сум се вратил/вратила од каде што дојдов... Кога ја видов големата

куќа... И имаше засолниште, но во нашата земја никогаш не сум видел/видела засолниште. И ми беше страв, си мислев што ли ќе ми се случи.

Таму имаше компјутер. Имаше секакви погодности. Но сепак мислев дека повторно ќе ме продадат.

Не му верував многу. Мајка ми ми рече да не зборувам многу со странци... Напната е. И сега понекогаш ми вели дека [лицето што ми помага] сака да ме носи во странство. Мајка ми вели дека не верува никому и дека не им верува ни на документите [со кои ми помогна] зашто денес сè може да се фалсификува.

И кога не се плашеа дека повторно ќе тргуваат со нив, жртвите сепак се сомневаа во помошта.

Бев многу очаен/очајна. Немав ништо, се сеќавам дека ми даде пари зашто си ја исчистив собата и потоа ја погледнав. Не можев никому да верувам... Почувствував дека луѓето сакаа да направам нешто за возврат, па само ја погледнав и ја прашав: „Што сакаш да направам за тебе?“ Таа ми рече дека не сака ништо да правам освен да учам и да бидам фин/фина. Тогаш не ѝ верував. Ја погледнав како да полудела, но излегов со нејзе и купуваше само добри работи. И ја прашав: „Што сакаш од мене?“ И таа повторно рече само да учам и да сум фина.

Искрено, не им поверував зашто не сакав да се вратам. Ми рекоа дека ќе останам во [главниот град], во некаков центар, и дека ќе ми биде добро, но јас не им верував. Мислев дека ме лажат зашто сум чул/чула дека во таквите центри ги тепаат девојчињата... Тоа ми го кажаа девојките со кои бевме заедно во кампот.

И покрај тоа што добија почетна помош во странство, се создаде доверба и по враќање дома помалку се сомневаа, тоа не беше решение за сè. Некои жртви и понатаму се сомневаа во помошта дома и покрај (позитивната) помош во странство и затоа не прифатија помош (барем не веднаш). Дури и тие што остануваа и понатаму се сомневаа и се грижеа некое време. Сепак, најчесто престануваа да се сомневаат во давателите на услуги откако им стана јасно дека помошта била вистинска и добронамерна. Како и да е, да се надмине сомневањето за жртвите да прифатат помош не беше ни директен ни едноставен процес.

Стрес и напнатост по трговија со луѓе

Откако веќе не беа во трговија со луѓе, многу жртви се чувствуваа потресени и/или обземени со чувства. Чувствата ги изразуваа со различно однесување – лутина,

иритација и тага и/или депресија. Овие чувства ги илустрира една жена што ги опиша првите денови на примањето помош:

...во основа, само зборував, им кажував дека тоа ми треба. Бев гневна кога зборував, и колку и да ми кажуваа да се смирам, не можев да ја контролирам лутината. Плачев. Многу ме болеше. Пробав да се самоубијам и бев осамена и така натаму.

Како што ни објаснија други жртви, секое тргувано лице поинаку реагираше на различните искуства со трговија со луѓе, но не ретки биле стресот и напнатоста:

Сакам да кажам дека не им беше лесно на вработените во засолништето да работат со сите корисници на услуги... Секој корисник на услуга имаше различен карактер... Некои девојки се обидуваат да контактираат со сопствениците... На многу девојки им е тешко да почнат нов живот... Многу од нив се научени да печалат лесни пари... Тешко им е да закрепнат физички и психички, барем во почетниот период.

Девојките беа нервозни, напнати, некои од нив исплашени. Некои воопшто не зборуваа, други зборуваа премногу.

Кога стигнав тука, цело време пцуев. Се карав или бев хистерична/хистеричен. [Директорката] рече дека тоа не е во ред, и ја слушав зашто ми рече дека постепено работите ќе се подобрат. И потоа си кажав повеќе да не правам такви работи и сè се нормализира.

Се уморив од проблеми и цело време мислам како да се спасам од нив. На работа сум под стрес, доаѓам дома, се обидувам да заспијам, но имам само ноќни мори. Сакам да умрам.

Никому не можев да верувам. Зборував безобразно. Дури и му се заканив на еден човек со нож.

Стресот и напнатоста честопати беа почетна реакција која стивнуваше како што изминуваше времето и заради професионалниот пристап за помош и интервенциите на учесниците во борбата против трговија со луѓе и давателите на услуги. Но, краткорочно, тие не ретко предизвикуваа тензија и проблеми не само за вработените, туку и за другите корисници на програмата.

Чувство на осуденост и срам

Неколку жртви ни кажаа дека се чувствуваа засрамени и осудени, и заради овие чувства имале големи тегоби и биле многу напнати за време и по процесот на

давање помош. За многу ваквиот „срам“ се јавил заради искуството со трговија со луѓе, што честопати било поврзано со проституција.

Некои луѓе се смеат и на улица ти велат дека си курва. Но не знаат што ти лежи на срце и колку вечери не си спиел/спиела, со колку мажи си морал/морала да спиеш или да правиш други работи. Други можеби би свртиле грб. Ако отидеш дома, сите покажуваат на тебе со прст и знаеш колку е тешко да се оди со крената глава и со насмевка кога сите знаат што си направил/направила.

Некои луѓе велат дека е подобро да [се убиеш] отколку цел живот да живееш со таков срам. Зашто е срамота да останеш на улица. Само јас си знам како ми беше да стојам и да гледам како поминуваат колите на улица. Срамота е. Што ќе биде кога ќе дознае мажот ми? Бидејќи ќе дојде време кога ќе открие.

Срамот беше проблем за жртвите и зашто требаше да им кажат на семејствата што им се случило додека биле во странство.

Првин не сакав да им кажам. Ми беше срам. Ми беше срам и пред себе. Кога избегав оттаму, ги зедев документите на трговецот со луѓе. Но не сакав да одам дома па отидов кај баба ми. Но таа ги откри документите и им се јави на моите. Кога зборував со татко ми, се распакав и тој сфати дека нешто се случило, па му раскажав сè.

На многу жртви им беше важно да ги успокојат дека не се одговорни за трговијата со луѓе. Кога ги прашавме каков совет би им дале на други жртви, неколку од нив ни рекоа дека е важно да обратат внимание на чувствата на срам и осуденост:

Гледам девојки што работат од другата страна на улицата, блиску до нашиот стан. Ги гледам кога одам на балкон. Тешко ми е. Плачам. Знаам низ што поминав јас. Би ја посветувала/посветувал да оди во полиција. Не е нејзина вина. Нивна вина е. На пример, не сум јас виновна/виновен што сторив така.

Зборовите на [вработените во невладината организација] [ми помогнаа]. Таа ми рече дека она што ми се случило не е зашто јас така сум сакал/сакала, и тогаш почувствував дека некој далеку се грижи и мисли на мене.

Други жртви се засрамија токму од примањето помош:

Сè уште ми е срам прва/прв да побарам помош... И мајка ми се двоуми и се срами тоа да го направи.

Никогаш прва/прв не барам помош, зашто ми е срам... Помошта ќе ја прифатам кога организацијата прва ќе ми ја понуди.

[За свонење на телефонска линија за помош] Немав храброст. Ми беше срам да се јавам и да побарам помош... Не сум навикната/навикнат да барам помош... Затоа братучед ми сврти место мене... Да, повеќе сакам да не барам помош прва/прв... Срам ми е да барам нешто... Таков/таква сум по природа.

Ми се допадна дека социјалниот работник ми рече да не се двоумам или да се срамам ако ми треба помош и да им се обратам директно... Навистина ми требаше помош за да соберам информации за еден документ што ми го бараа во училиште и социјалниот работник ми помогна.

Не, не знаев за други освен за [една невладина организација] и потоа открив дека има [една друга невладина организација]. Знаев и за Одделот за социјални работи, но не сакав да им се обратам за помош... Зашто ми беше срам да побарам помош.

Чувство на припадност, чувство дека не се сами

Иако многу жртви се фокусираа на негативните чувства и емоции, други ни раскажаа за тоа како моделот на помош им овозможил чувство на припадност кое им било важно во процесот на стабилизација и закрепнување. Кога ја прашаа што, според неа, е најпозитивната страна на помошта, една жена со која беше тргувано во ЕУ но и на која ѝ беше помогнато во татковината ни објасни колку е важно да не се чувствувааш сам:

Да ви кажам, општо земено, за тука и за таму, сфатив дека не сум сама, дека има луѓе што ме прифаќаат таква каква што сум. Пребродив лошо искуство и најдов поддршка. Забележав дека кога и да се чувствував сама, имаше некој до мене што ќе ми кажеше „главата горе, не си сама“, нешто такво. Исто така, ме слушаа.

Други жртви имаа слични искуства:

Отидов за да се социјализирам. Отидов и за да се избањам таму, зашто немаме добри животни услови во местото каде што престојувам... Сакав да се социјализирам, да ми биде подобро, и просто да бидам некаде каде што ќе можам малку да си го пуштам мозокот на пасење. Со тоа што ќе се социјализирам со девојки што поминале низ истото како и јас. Имавме еден слободен час, и тогаш слушавме музика, зборувавме, се смеевме и си го пуштавме мозокот на пасење.

Па, видов дека не сум единствениот/единствената што... Сега сфаќам, сфатив одамна, дека може да се случи секому, без оглед на раса или што било друго. Тогаш мислев дека ми се случува само на мене, зашто сум ептен баксуз и сакав да ме снема... И фактот што може да се забавуваме и да се социјализираме, а во исто време да знаеме низ што сме поминале.³⁵

Важно е што иако на некои жртви им беше полесно да се со други тргувани лица, сепак на други таквата средина им го зголеми стресот.

Не можев да зборувам со девојките дури и ако биле во слични ситуации. Понекогаш плачев кога се сеќавав на искуството. Ме прашуваа што ми е но не можев да им кажам што ми лежи на душа.

Сите девојки се воздржуваа и не комунициравме една со друга.

Изгледа дека донекаде потребата и желбата да се биде со други тргувани лица зависи од периодот – на жртвите особено важно им беше да имаат други со нив во почетната фаза по трговијата со луѓе. На други им беше битно, во рамките на процесот на реинтеграција и закрепнување, да направат пауза од услугите за борба против трговија со луѓе и другите жртви. Заедница што се состои само од тргувани лица може да ги потсети жртвите на нивната „различност“ и проблеми во минатото, заради што можат да почувствуваат општествена сегрегација што се коси со целта закрепнување и реинтеграција (Bjerkan и Dyrliid 2006b: 10).

Удобност и сигурност

Многу жртви зборуваа за тоа како ги смирувале и многу даватели на услуги и организации што нудат помош, и кога добивале помош и со текот на времето.

Првпат го сретнав [социјалниот работник] што дојде да ме собере од полициската станица. Ми рече дека ќе одиме во центарот за помош и дека ќе бидам на безбедно. Добро се чувствував зашто не бараше од мене да ѝ

---

³⁵ Bjerkan и Dyrliid (2006b: 19-20) открија и дека жените во програмите за реинтеграција главно позитивно го оценија чувството на заедница и заеднички вредности. Многу корисници на услуги го ценеа тоа што во програмата можеа да си олеснат со тоа што зборуваа и си разменуваа искуства со другите:

Девојките си ги разменуваа искуствата со трговија со луѓе – секоја својата приказна им ја раскажа на другите. Кога на другите им раскажав за моето искуство, се почувствував многу добро.

Девојките во засолништето комуницираа и ги споделуваа проблемите. Ми олесни кога им раскажав на луѓе што можат да ме разберат – кога можев да ги разменам искуствата со некого.

раскажам ништо за тоа што сум го доживеал/доживеала зашто бев преморен/преморена и сакав само да се избањам и да се одморам. Ми рече дека токму тоа и ќе го правам, и се смилив.

Таму се чувствував безбедно. Добро беше. По целиот стрес што го доживеав, ми дојде добро да сум на мирно место, каде што можам да спијам, да јадам нешто, да ми ги објаснат работите и да ми кажат дека ќе се вратам дома безбедно. Беше многу мирно.

Се јавив и девојките од телефонската линија за помош беа многу учтиви и мирни. Ме поканија во канцеларија, за да се сретнам со социјален работник, и ми рекоа дека ќе ми ги покријат патните трошоци. Кога дојдов на првиот состанок со социјалниот работник, ми беше страв. Мислев дека ќе гледаат на мене како на чудовиште. Но сè беше во ред. Ми се допадна како социјалниот работник се однесуваше. Беше смирена и љубезна.

Некои луѓе веднаш се почувствуваа вака удобно, а на други им требаше повеќе време. Барем делумно, времето потребно да се почувствуваат удобно беше поврзано со конкретните искуства со експлоатација. Кога жртвите долго време трпеле злоупотреба и/или злоупотреба на доверба, се чинеше дека за да се смират и да им биде удобно треба повеќе напор и интервенции. Исто така, кога жртвите имаа лични/семејни проблеми пред да тргуваат со нив, процесот на создавање чувство на мир и удобност одземаше време и не беше едноставен.

За многу жртви, структурата на програмите – станбени или дневни – им даваше слобода да зборуваат и да се во интеракција. Една жртва – жртва и на сексуално насилство и на трговија со луѓе – ни објасни дека со тоа што посетувала дневна програма за жртви на насилство ѝ се вратила сигурноста што ѝ недостигала во секојдневниот живот:

До системот беше. Секој зборувааше без да го прекинат. Никој не те прекинуваше. Немаше пушење, немаше излегување, ако треба можеше да одиш во тоалет. Немаше никој друг. Не се осудувавме. Секоја жена ја прифаќаше другата. Сфаќаат дека не се виновни за тоа што го преживеале, и така натаму. И правилата во работилниците ми се допаѓаа. И постојано одев таму.

И покрај тоа, чувството на безбедност не секогаш носеше со себе удобност, и многу жртви патеа од осаменост (заради семејството и пријателите) кога беа во станбените програми за помош, бидејќи таму генерално имаше забрана за пристап до семејството и заедницата, и кога им се помагаше дома и во странство:

Две недели плачев. Беше тешко. Иако имав проблеми дома, мислев и сè уште мислам на дома. На сигурно сум и сè е во ред, но постојано си мислам на моите.

Олеснети и благодарни

За многу жртви помошта што ја примија беше неопходна и ни опишаа дека многу им олеснило и биле многу благодарни. Многу испитаници сметаа дека помошта – и покрај сите проблеми и прашања – им била многу битна за закрепнувањето, и беа благодарни за помошта и поддршката што ја добија и дома и во странство (cf. Vjerkan и Dyrliid 2005, Brunovskis и Surtees 2007).

Се договоривме да се сретнеме на едно место на автобуската. Се секирав да не се сретнеме. Ми беше како на сон. Не ми се веруваше дека некој ќе ми помогне.

Во тој период ми требаше пријател, некој што ќе ме разбере, што ќе ме поддржи, што ќе ми каже дека не е сè црно. Ми требаше поддршка, а не цело време да се навраќам на минатото.

Многу сум горд/горда со овие луѓе. Фала му на бога што има толку добри луѓе. Фала ù на [директорката], фала ù многу зашто организираше вакво место, каде што можат да престојуваат луѓето како мене. Фала им на добрите луѓе што даваат пари и што мислат на нас. Навистина ни треба помош. Не само на мене, туку и на сите девојки таму. Многу сум задоволен/задоволна и до крајот на животот ќе им бидам благодарен/благодарна на [директорката] и на сите луѓе што работат во организацијата.

Благодарен/благодарна сум што постои организацијата. Без неа, навистина не знам уште колку ќе живеам во таква [ситуација]. И кој знае што сè друго ќе ми се случеше.

И други студии покажуваат дека жртвите честопати им се многу благодарни на луѓето што им даваат поддршка и помош по трговијата со луѓе. Vjerkan и Dyrliid (2006b: 14) забележуваат дека еден корисник на услуга со ентузијазам го опишал односот со советниците: „Многу ме поддржуваат! Без нив не би знаел што да правам – од кого да барам совет“. Исто така, Brunovskis и Surtees (2007) открија дека безмалку сите лица на кои преку програмата им се дала помош најчесто реагираше со благодарност, што е делумно така зашто многу корисници на услуги немале многу други можности за закрепнување и често се потпираше на услугите и за наједноставната поддршка, па дури и за да преживеат.

Доверба и недоверба

При давањето помош постојана пречка беше недоволната доверба, зашто беа излажани и зашто им ја злоупотребија довербата; овој проблем го забележаа

учесниците во борбата против трговија со луѓе, а и тргуваните лица. Недоволната доверба во голема мера влијаеше на помошта и повлече најразлични проблеми, како сомневање и страв.

Кога првпат зборував со [социјалниот работник] не знаев дали да ѝ верувам или не. Но тогаш си реков дека најдобро е да дојдам и да си видам, па согледав дека тоа што ми го кажа било точно.

Со ваква заднина, станува јасно зошто при давањето помош и заштита најважно е да се изгради доверба. Исто така, на интервјуата жртвите ни кажаа како според нив може да им се поврати довербата и што може да се направи за да се изгради доверба. За некои, беше прашање на време:

На првиот состанок со социјалниот работник, зборувавме само малку и лажев. Ми требаше време за да имам целосна доверба и за да ја кажам вистината. Потоа се сеќавам дека ми олесни и дека се надевав дека ќе ми помогнат. Вработените во центарот контактираа со центар во [главниот град] и се согласив да одам таму зашто не смеев повеќе да останам во [програмата].

За други, довербата беше врзана со конкретни луѓе, а во еден случај и со конкретна националност:

[Социјалниот работник] беше урамнотежен и зборуваше со мирен глас. Ми допре до срцето. Почувствував дека ќе можам да си ја олеснам душата. Немаше тензија во атмосферата. Ми се допадна како зборуваше со мене, навистина разбра што ми е проблемот. Секогаш беше фина со мене иако ме упати [друга организација]. Многу јасно ми објасни каква помош ми се нуди и кој може да ми ја даде. Многу ретко барам помош, но се гледаше дека можам да ѝ верувам. Секогаш го одржуваше зборот.

Ми се допадна. Беа добри домаќини. Не го разбирав [локалниот јазик] но таму, целиот персонал и сите што ги сретнав беа насмеани цело време. Но сепак не сакав да зборувам. Тогаш не им верував на луѓето.

Бидејќи еднаш ми кажаа дека [во програмата] има [вработени од мојата земја] кои ќе се грижат за мене и ќе ми ги средат патните исправи, почнав да им верувам.

Некои жртви прифатија помош уште на почетокот зашто генерално имаа доверба во институцијата. До ова доаѓаше често кога нудеше помош црквата или некоја религиозна организација:

Еден ден дојде една жена и ме праша зошто сум спаднала на просење... Сè ù кажав. Ми рече дека е религиозно лице и затоа повеќе ù верував. Ме однесе дома и се понуди да ми помогне да извадам документи. Два дена цело време бев кај нејзе дома. Потоа отидовме во црква и се сретнавме со пасторот. Пасторот рече дека ќе ми помогне.

Во центарот видов дури и чесни сестри. Заради нивното присуство се почувствував... Како да ви кажам? Заради облеката, однесувањето, љубезноста и можеби фактот што знаев дека веруваат во бога се чувствував добро, безбедно. Чесните сестри не би направиле нешто да те повредат.

Слично на тоа, некои жртви ги упатија луѓе на кои им веруваа (како и други жртви на трговија со луѓе), и заради ова најмногу прифатија помош и се чувствуваа поудобно:

На враќање назад, се сретнав со една пријателка што исто така ја експлоатирале... Таа веќе беше корисник на услуги на [една организација] и ми препорача да не се плашам и да се обратам во организацијата за помош... Да, [им верував] зашто мојата пријателка ги имаше искористено услугите на оваа организација.

Многу жртви под чувство на доверба подразбираа исполнување на ветувања³⁶ и почнуваа да веруваат само откако ќе добиеја помош. Во многу случаи изгледа дека жртвите навистина им веруваа на другите дури по некое време:

Добро да се однесуваат со мене... Да не ми ветуваат многу. Но ако ветат, треба да го исполнат ветувањето.

Едноставно правеа сè што ќе ветат. Никогаш не ветуваа нешто што не можат да го направат. Секогаш им е мило да ме видат иако имам големи проблеми.

Беа искрени со мене. Го одржаа ветувањето. Ме почитуваа.

И почнав да ù верувам зашто сè што ќе кажеше се случуваше, и сфатив дека од мене сака само да учам и да ја слушам. Па си помислив дека можеби ќе имам втора шанса.

---

³⁶ Во други случаи, заради неодржани ветувања довербата сериозно беше нарушена;

Рекоа дека не можат да ми купат куќа... Не требаше да ми дадат надеж дека таму ќе ми купат куќа. Луѓето [во странство] не беа фер со мене... Неколку пати ги прашав дали тоа е можно во [мојата земја] зашто ми звучеше неверојатно. И тие потврдија. Сакаа само малку да ме смират, но направија уште поголема штета.

Според некои жртви, за доверба беше потребно да видат дека ги разбираат и добро да се однесуваат со нив:

Со самото тоа што ни ги разбраа проблемите, што ни ветија помош и што на крајот ни помогнаа.

Со мене беа љубезни, со разбирање. Ме почитуваа.

Начинот на кој се однесуваа со мене, фактот што ме почитуваа, што ги зедаа предвид моите потреби, што ми даваа секаква помош.

За некои жртви најважна беше доверливоста, и на луѓето им веруваа кога ќе осетеа дека им ја почитуваат доверливоста и приватноста:

Таа не е човек што ќе им раскаже на сите што сум ѝ рекол/рекла.

Со изградба на доверба се олеснува понатамошното упатување и поддршка. На една жена ѝ помогнаа со програма што подоцна се затвори, па ја упатија на друга програма. Кога ја прашавме дали ѝ верува на другава организација, ни објасни:

Па, верував. Се водев од тоа дека им верувам на луѓето во центарот и сакав и можев и понатаму да им верувам. И ако ми дадеа информации за тоа кому да се обратам, беше сигурно 100%. Па отидов да ја побарам [новата организација] без да поставувам прашања.

Друга жртва објасни:

Не сакав да се обратам на други организации во [мојата земја], но [оваа организација] ми ја препорача [странската организација] и, на некој начин, имаа доверба во неа.

Слично на тоа, машка жртва на трговија за работна сила ни објасни како ги прифатила упатувањата на полицаецот што му помогнал да се врати:

Кога дојдов во канцеларијата на обвинителот во [градот], полицаецот ме претстави на [владин службеник] и ми рече дека [човекот] може да ми помогне за многу работи... [Владиниот службеник] веќе ми објасни дека работи за една организација која им помага на жртвите на трговија со луѓе да извадат документи, им дава прехранбени производи, облека и им организира да посетуваат образование... Не верував дека измамник би дошол во канцеларијата на полицаецот за да ме наведе на нешто... Ми се допадна што беше сериозен... Беше многу пријателски расположен со мене... Секогаш беше многу учтив кон мене... Му верував... Не ми беше страв зашто полицаецот ме запозна со него.

И покрај тоа, некои испитаници не изградија доверба и неколку жртви ни кажаа дека имаат недоволна доверба во поединци и институции, и дека за да одат напред во животот можат да се потпрат само на себе. Меѓу испитаниците имаше и лица што одбиле одреден вид помош заради недоволна доверба. Кога прашавме една малолетна жртва што може да направи некое лице или организација за да изгради доверба, беше голем песимист: „Не знам. Едноставно никому не верувам... Мислам дека само јас лично можам да си помогнам“. Таа исто така ни објасни како мајка ѝ, која била пресудна за таа да одбие помош, сметала дека помошта е „неприфатлива“; „Мисли дека ако ви помогнат сега, ќе морате да платите за помошта што ви ја понудиле... Не им верува на странци“. Ваквото чувство одговара на една студија со која се проучуваше зошто жртвите одбиваат помош, бидејќи главната движечка сила за жртвите и нивните семејства во процесот на донесување одлуки беа проблемите на доверба и недоверба (Brunovskis и Surtees 2007).

6.3. Проблеми и пречки при помош и заштита – одредиште, транзит и потекло

Во овој дел се разгледуваат информациите што жртвите ги дале во врска со критичните проблеми на обезбедување помош и заштита во земјите на потекло, транзит и целните земји. Опсервациите и информациите не се еднакво релевантни за сите земји. Некои од проблемите што се опишани подолу се однесуваат конкретно на станбени програми, кои иако се чести во ЈИЕ не се единствениот вид на помош што се нуди. Слично на тоа, некои опсервации се особено релевантни за целните земји, а може да не се еднакво применливи во земјите на потекло. Сепак, многу од наодите се поврзани со проблемот на релевантност во широк спектар на организации во еднакво широк спектар на земји.

Културни и лингвистички пречки

Видот на помошта што некои жртви ја добиваа во странство беше под влијание на недоследности во културата и јазикот, понекогаш со персоналот, а понекогаш и со други корисници на услугите на програмата. Во некои случаи стануваше збор за нешто како носталгија – желба да имаат некој со кого ќе зборуваат на мајчин јазик, во својата општествена и културна рамка. Една жртва која доби помош преку програма во која имаше корисници на услуги од различна националност ни објасни колку ѝ олеснило кога стапила во контакт со луѓе од нејзината татковина:

Потоа дојдоа уште две девојки кои исто така беа од [мојата земја], и ми беше и корисно што со мене беа девојки од мојата земја. Различно е кога си со

сонародник. Цело време имав впечаток дека ако се од друга националност или зборуваат друг јазик не ме разбираат.

Затоа, кога жртвите не можат да комуницираат со други луѓе, помошта ги изолира. Една испитаничка ни кажа колку се чувствуваа отуѓено кога во засолништето луѓето од иста националност биле заедно и зборувале на нивен јазик:

Ми беше тешко кога сите зборуваа. Не знам [нивниот] јазик. Зборуваа на [нивен јазик] и јас бев сама. Кога си сам, размислуваш, кога ли ќе заврши сево ова? Беше лудо.

Јазичните бариери меѓу вработените и корисниците на услуги можат да влијаат и на давањето услуги. Една жена од странство на која ù дале помош во ЈИЕ не добила психолошка помош зашто немало превод, и како што рече самата зашто морала лошите моменти сама да ги надмине. Други жртви ни ги опишаа непријатните обиди да комуницираат со персоналот и другите корисници на услуги; ваквите недоследности во комуникацијата несомнено влијаеја на тоа колку добро може да се даде било каква помош:

Понекогаш има лоши моменти. Но успевам да ги надминам. Малку ги разбираам другите, и тие малку ме разбираат, па комуницираме. Полека почнаа да ме разбираат. Некако се разбираме едни со други.

На почеток беше тешко. Го прашував брат ми да преведе сè што ќе речам.

Иако понекогаш се употребуваа преведувачи, тоа честопати беше луксуз и беше финансиски невозможно да се оствари во сите случаи и во големи количини. Една жена имаше ограничен пристап до превод и се снајде со ограничените јазични познавања на еден од вработените: „Имаше и една жена што работеше во [мојата земја]. Зборуваше малку на [мојот јазик]. Двапати ми најдоа преведувач“.

Слично на тоа, и културата може да создаде пречки во програмите за помош, и оваа поента ни ја илустрира една жртва која доби помош во странска земја.

Не ми беше пријатно. Мислев дека нема да ме разберат и ми требаше да зборувам со некој друг. Но дојдов тука и имав со кого да зборувам. Почувствував дека некој може да ме разбере. Подобро ми е кога некој ме слуша. На [тој јазик] не можев ништо да кажам. Не ги знаев сите зборови... [Не беше] само до јазикот, можеби беше и до тоа што не сум од [таа земја].

Друга жртва ни нагласи колку е важно да има преведувачи, персонал или корисници на услуги од нејзината земја, или барем некој што е свесен и е во контакт со некои од културните и општествените норми: „Се грижеше за нас зашто беше

од [мојата земја], но во таа [земја од ЕУ] била шест години... Навистина беше мила девојка. Нè третираше многу добро”.

Како што се забележува во многу програми против домашно насилство, интервенциите се создаваат според погледот на светот на (најчесто луѓе од различни професии од средната класа) што влијае на структурата на програмите (според стандардите за храна, јазик, одгледување деца итн.). Последователно, дадената помош не секогаш или нецелосно ги отсликува потребите, вредностите или погледите на светот на странските државјани или корисници на услуги. Понатаму, пречките не се јавуваат само заради јазикот како таков, туку и заради средствата за комуникација во различни културни средини (Arora 2004: 8). Слично на тоа, во студиите со жени имигранти и бегалци честопати се согледуваат компликациите при пренесување информации и давање услуги кога има лингвистички и културни пречки. На пример, од една студија за давањето услуги на злоупотребени жени имигранти во Канада се открија постојани пречки во однос на јазикот и културата, на кои најчесто и вработените и корисниците на услуги. Во некои култури е неприфатливо личните проблеми да им се раскажат на странци, па сепак тоа е основата на многу програми за помош. Индивидуалистичкиот фокус на некои програми исто така може да биде проблематичен за жени што доаѓаат од општества и култури во кои животот подлежи на семејството и заедницата, и ориентацијата кон независен живот не одговара на концептот на сопственото јас (Arora 2004: 13-15; Fulbright 2004). Важно, а и забележано во контекст на услугите за ментално здравје, е и тоа што пристапот до неа зависи од други променливи врзани за културата, како што се возраста и полот. (Hollifield 2002: 421). За ваквите проблеми се огласија и жртвите. Една жртва на трговија со луѓе во ЈИЕ ни кажа за јазот што го чувствувала со персоналот во странство; таа ги сакала сите нив и чувствувала дека ѝ даваат поддршка. За неа, постоел необјаснив јаз меѓу нејзе и персоналот во странство.

Бидејќи културата го оформува процесот на давање услуги, треба да се обрне повеќе внимание на конкретната социјална и културна динамика што влијае на закрепнувањето и реинтеграцијата. Бидејќи многу жртви остануваат во целните земји привремено, па дури и трајно, ова особено добива на важност. Во други полиња, во давањето услуги спаѓа помош при справување со различните притисоци во новата земја/култура, како што се користење услуги за кои лицата не се свесни, запознавање со правната рамка на земјата, давање јазично и културно соодветни услуги, земање предвид културните прашања во однос на приватноста, стигмата и срамот, согледување колкава контрола имаат семејството и заедницата врз донесувањето одлуки, итн. (Cooper et al 2004: 30-32). Културните бариери се особено очигледни кај некои конкретни видови помош. Психолошката помош е одличен пример за тоа дека треба да се земат предвид културните променливи, како и за како ефективно и соодветно да се комуницира со лица од различни општествени и културни рамки (Hollifield 2002: 421).

Пристап до информации за помош и услуги

За пристапот со давање поголема слобода најбитно е жртвите активно да учествуваат и целосно да се информирани за одлуките и можностите што ги имаат откако веќе не се жртви на трговија со луѓе. За ова е неопходно целосно да се информираат за најразлични прашања, како што се различните видови помош што им се достапни дома и во странство, нивните можности во рамките на тие програми, како и начинот на кој можат да стигнат до помош и во сегашноста и понатаму. Некои жртви рекоа дека целосно ги информирале за можностите за помош. Една жена што се враќаше од ЕУ беше во директен контакт со програмата за помош во нејзината татковина, и можеше да донесе одлуки пред да се врати:

Зборував на телефон со [директорката]. Таа ми раскажа за програмата за помош: со неа се помага на девојките откако доживеале слични ситуации, за да можат да се реинтегрираат во општеството. Ми објасни сè за помошта. Точно е дека на почетокот се плашев, но си реков да одам и да видам како е.

Слично на тоа, една жена што се врати дома и контактира една организација беше исто толку задоволна од информациите што ги доби: „Многу јасно ми објасни каква помош ми е достапна и кој може да ми ја даде“. Ваквите целосни информации беа важни за жртвите да се стабилизираат, како и за да можат да планираат и да носат одлуки за иднината.

И покрај тоа, други испитаници не секогаш имаа пристап до информации што им се релевантни за закрепнувањето, и им недостасуваа информации за можностите за помош и во странство и во нивната земја:

Пред да тргуваат со мене, не знаев за такви услуги. Не знаев ни кога стигнав. Имав среќа што мајка ми најде некакви информации за тоа. Кога тргуваа со мене, мислев дека никој не може да ти помогне освен полицијата, но тие се корумпирани.

Тешко е да се дојде до такви услуги... Жртвите не знаат каде да побараат помош.

На некои интервјуа во целните земји, жртвите побараа од истражувачите да им обезбедат информации за можностите за помош и контакти во нивната татковина, зашто учесниците во борбата против трговија со луѓе сè уште не ги имаа информирано корисниците на услуги за различните можности. Во повеќе од еден случај, тргуваните лица добиваа помош веќе со месеци, а немаа никакви информации за можностите дома. Процедурите мораат да се подобрат за жртвите да се информираат за можностите за помош во нивната земја на потекло, со цел да им се подобрат шансите за успешна реинтеграција (cf. Brunovskis и Surtees, Rosenberg 2006, Surtees 2005, 2006a).

Некои жртви исто така добиваа нецелосни или недоволни информации, како во случајот со една државјанка од друга земја која добиваше помош во странство и чиешто враќање многу се одолжи. За неа беше важно информациите што ќе ги добие да се точни и целосни, дури и ако се „лоши вести“. Повеќе сакаше однапред да знае што навистина се случува, дури и ако тоа значи доцнење од неколку месеци.

Ги прашав кога може да си одам дома. Ми рекоа – утре. Останав две години... Да, прашав [зошто останав толку долго]. Кога дојдоа утрото, ги прашав дали да се подготвам за одење дома. Тие рекоа: „Нема да одиш дома, ќе се вратиш тука“. Реков: „Но рековте дека ќе си одам дома“. Рекоа: „Нема да одиш дома, додека да видиме што ќе правиме“... Ми рекоа дека ќе има судење. Но немаше никакво судење.

Дури и кога им дадоа некакви информации, многу жртви мислеа дека не се доволни:

Не ми кажаа дека е прибежиште. Ми рекоа само дека или ќе бидам во приватна куќа или во некој хотел. Ми рекоа дека ни тие не знаат каде е таа куќа. Ми рекоа да не се плашам. Ми рекоа дека сè ќе биде во ред со мене. Ми рекоа дека не е затвор; дека не е нешто против мојата волја, дека е само по моја волја. Рекоа дека ќе ги имам сите неопходни услови – да спијам, да јадам, да не ме мачат и дека ќе можам да останам колку сакам.

Иако во некои земји жртвите имаа многу јасна слика за нивната програма за реинтеграција и целосно учествуваа во процесот на донесување одлуки, во другите програми не беше така. Ова ни го илустрира една жена, што кога ја прашавме уште колку ќе остане во засолништето ни објасни дека давателот на услуги сè уште не ѝ кажал: „Тие знаат, но ние не знаеме. Не знам дали таму ќе останам два до три месеци или десет месеци“. Подоцна во интервјуто додаде: „Знам дека не можам долго да останам тука. Не знам уште колку можам да останам тука, но знам дека е ограничено. Немам каде да одам. Ми треба работа“.

Друг проблем беше што жртвите имаа ограничени информации за други програми и организации што даваат помош – специјализирани или неспецијализирани за трговија со луѓе, државни и недржавни услуги. И давателите на услуги најчесто посредуваа со информациите што ги добиваа, а не ги поврзуваа директно со различните можни канали на помош. Затоа во некои случаи жртвите беа ограничени на услугите на една организација и нејзината мрежа, а не им се нудеше целосната палета на услуги и можности (cf. Bjerkan 2005, Surtees 2006a). Еден маж со кој се тргуваше до поранешниот Советски Сојуз го идентификува и му помогна црква, и кога се врати дома знаеше само за услугите што ги дава таа мрежа:

Немав претстава на која организација можам да се обратам за помош. Знаев само за црквата на која ме упатија религиозните лица во [целната земја]. Не знаев дека освен државните организации има и невладини организации.

Бидејќи сите организации – и владини и невладини – работат со ограничени ресурси, важно е да има соработка и координација меѓу организациите. Ако се вклучи најголемиот можен број лица од различни професии од сите сектори што се борат против трговија со луѓе, ќе има посеопфатна идентификација и жртвите ќе имаат пристап до широка палета на услуги. Во многу ситуации, со соработката меѓу агенциите не само што се зголемија можностите за помош на жртвите, туку и се избегна удвојување на услуги. Во неколку случаи, жртвите објаснија како различни агенции учествувале во давањето услуги. Случајот на една жена ја илустрира оваа поента. Една организација што се специјализира во таа дејност ѝ помогнала да отвори мал бизнис. Бизнисот ѝ одел добро додека заради болест во семејството приходите морала да ги употреби за медицинска грижа. Тогаш организацијата ја упатила на други организации, што ѝ ја дале медицинската помош и ѝ овозможиле да продолжи со бизнисот што бил неопходен за нејзината благосостојба (а и благосостојбата на нејзиното семејство). За важноста на соработката и координацијата (и пристапот до информации) коментираа и корисниците на услуги:

Забележав дека [оваа организација] и [таа организација] добро соработуваат... Ми пристапија многу внимателно, а и двете организации ги зедаа предвид моите потреби.

Можам да забележам дека организациите соработуваат меѓу себе и дека различни организации нудат различни видови помош.³⁷

Соработката и координацијата не е само национално, туку и транснационално прашање. Давателите на услуги во една студија во ЈИЕ кажаа дека информациите за достапноста и нивото на услугите за реинтеграција во земјите на потекло се недоволни и не се ажурираат, заради што се помалку способни на жртвите да им дадат совет за целосната палета на можности: „Ни требаат подобри контакти со

---

³⁷ Спротивно на тоа, некои жртви коментираа за недостатокот на соработка меѓу некои агенции, и како корисниците на услуги понекогаш биле во небрано заради тензиите и конкуренцијата меѓу агенциите;

И јас забележав една лоша пракса. Во присуство на корисници на услуги, зборуваат лошо за други организации. Велат дека [една организација] ги монополизира жртвите. Дека никој не може да ѝ пристапи нејзе или на нејзините корисници на услуги. Дека [организацијата] ги тера корисниците на услуги да работат во замена за помош. Дека корисниците на услуги ги затвораат како да се затвореници итн. Навистина ме зачудија.

организациите во други земји, особено во ЕУ. Ги знаеме невладините организации во регионот но сега треба да воспоставиме контакти со земјите на ЕУ“ (Surtees 2006a).

Ако се подобро информирани за услугите во земјите на потекло, агенциите ќе можат да направат избор врз основа на информации во процесот на упатување, и да ги посветуваат жртвите за целосната палета услуги што им се достапни кога ќе се вратат дома, без оглед на тоа дали им ги дава агенцијата што ги прима или дали ги добиле преку процес на упатување. Ако комуникацијата меѓу програмите е ограничена, можно е жртвите да ги упатат без агенцијата што ги прима да биде информирана за случајот или без да ѝ бидат дадени соодветните информации за случајот (Surtees 2006a).

Важно е и да има пристап до информации за помош и поддршка во целата заедница. Ги прашавме жртвите колку можностите за помош им беа видливи и пристапни на луѓето – и на жртвите и воопшто на заедницата.

Мислам дека жртвите на трговија со луѓе не знаат каде да се обратат за помош. Сега во [градот] луѓето од [организацијата] одат во училишта да зборуваат за тоа, дистрибуираат брошури...

Ова е добро... Штета што не ми кажаа за ова кога бев на училиште. Мислам дека ќе ми беше корисно.

Не знаев ништо за ваквата [помош]. Дури ни сега искрено не знам ништо за помош. Дома немаме телевизија или радио. Ни весници не читаме... немаше да дознам за помошта ако прв не ме контактира [давателот на услуги].

Не знаев ништо за услугите што ми се достапни [дома].

Кога ги прашавме жртвите како тие би ги пренеле информациите за можностите за помош, честопати имаа многу јасна замисла за како тоа да се направи, и поконкретно, што би било подобро во нивниот случај:

Ќе ѝ објаснам со прости зборови каква помош има, ќе ја земам за рака и ќе ја донесам во организацијата во којашто сум јас... Ќе ја претставам на персоналот во засолништето... Ќе ѝ дадам време да се запознае со работите во засолништето, за постепено да почне да ми верува.

Таков е пристапот на некои организации што ги канат жртвите во установата, за да видат точно што се нуди, како и да се запознаат со другите корисници на услуги. Најчесто дури во таа фаза им кажуваат да донесат одлука, и ако одбијат, сè уште можат да се вратат подоцна. Еден психолог за ваквата стратегија рече „Едно е да им кажете за помошта, а друго да им покажете“ (Brunovskis и Surtees 2007). Потребно

е да се зборува со жртвите за тоа какви информации им се потребни, во кој формат и да се внимава јазикот да биде на ниво соодветно на возраста и образованието. Важно е и да им се остави време да размислат за информациите и да донесат одлуки врз основа на тие информации и по внимателно размислување.

Пристап до правда

Многу тргувани лица се согласија да учествуваат во правна постапка против луѓето што тргувале со нив, иако честопати од различни причини. Во неколку случаи, најмногу се мотивираа зашто сакаа компензација. Една жртва ни објасни „Сакав самиот/самата да сведочам против криминалците. Сакам да ми ги вратат парите што ги добија додека ме експлоатираа. Во [мојата земја] можеш за 300-800 долари да најдеш куќа на село. Сакам да си ги земам овие пари“. Во други случаи, единствениот и најбитен аргумент жените да сведочат против луѓето што тргувале со нив беше одмаздата. Bjerkan и Dyrliid (2006a: 9) забележуваат:

Кога ја запознавме „Јасмина“, судењето против човекот што тргувал со неа веќе траеше една година и сè уште не беше ни блиску до разрешница. И покрај тешкотиите и процесот што траеше премногу долго, Јасмина беше сигурна дека не ѝ е криво што се согласила да сведочи. Ни рече дека во процесот влегла најмногу заради одмазда. Заради трговецот со луѓе што ја пратил во странство, не можела да си ја види ќерката неколку месеци. Во меѓувреме, ќерката на Јасмина останала со бабата што била алкохоличар. Јасмина знаела дека нејзиниот трговец со луѓе бил исто така мајка на мало дете, и мислела дека одмаздата ќе ѝ биде совршена ако пати заради неа, како што таа патела зашто со сила ја одделиле од детето.

Во други ситуации, жртвите се согласија да сведочат за да се на сигурно (и за другите да бидат на сигурно) и да не мора да се грижат дека човекот што тргувал со нив ќе им се одмазди:

Не дека веднаш се премислив. Но кога ќе си помислам низ какви грозоти поминав, ќе бидам посигурен/посигурна ако го стават во затвор.

Ако криминалците ги стават во затвор, ќе бидам поспокоен/поспокојна.

Локалната полиција стапи во контакт со „Лулиа“ и ѝ кажа да сведочи против нејзините трговци со луѓе брзо откако се врати дома... Главната причина за ова беше што сака да ги спречи да продолжат со тоа што го прават. Знаеше дека истите лица регрутирале и експлоатирале многу девојки, и се почувствува обврзана да помогне да се спречи и други луѓе да ја доживеат сличната судбина (Bjerkan и Dyrliid 2006a: 10).

Во ретки случаи, жртвите учествуваа во судења и се донесе пресуда. Една жртва објасни: „Сведочев против [трговците со луѓе] и го добив случајот. Мило ми е што ги казнија“. Но реално пристапот до правда е навистина ограничен, заради што жртвите честопати го ризикуваат животот и ризикуваат последици. Кога жртвите учествуваа во кривичните и судските постапки, многу од нив не беа задоволни од начинот на кој се одвиваше процесот. Една жртва ни објасни што требало поинаку да се направи, „Да се добие поквалификувана правна помош, да се има подобра државна заштита за жртвите што сведочат против трговците со луѓе“. Друга жртва беше многу разочарана од правниот систем, што не успеа ни кривично да ги гони трговците со луѓе и да го заштити него и семејството. Рече дека зажалил што дал изјава во полиција:

Треба повеќе да им помагаат. Треба барем да се уверат дека полицијата нуди вистинска заштита, зашто на пример на сестра ми ѝ се јавија трговците со луѓе и ѝ кажаа дека сум уништил бизнис што вреди стотици милиони и дека такво нешто не се простува. И полицијата треба поинаку да ве третира... На државата ѝ помагате за цабе. Јас барем не би го сторил истото повторно. Мислев дека тоа е правилно, зашто тој човек им направи многу лоши работи на многу луѓе како мене, и можеше да продолжи. Но со тоа што сведочев против него, сам се повредив зашто оттогаш постојано се селам. Само за тоа се каам... И покрај тоа што [жена ми] е помлада од мене, беше поаметна и ми кажа да не сведочам во полиција. Јас си направив како што мислев и тоа е тоа. Сега ништо не може да се смени.

Жртвите исто така не мислеа секогаш дека адвокатите добро го водат нивниот случај. Пример за тоа е случајот со една жртва што ни раскажа како адвокатот постојано ѝ викал, ѝ зборувал дека не ја бидува за ништо и повеќе му верувал на трговецот отколку нејзе. Исто така, жената ни објасни како адвокатот не ѝ ги ценел интересите и искуствата:

По некое време, откако судењето траеше веќе половина година, се обиде да ме натера да го повлечам сведочењето со тоа што ми велеше „Сепак ти е роднина, треба да ти е жал“. Се шокирав. Инсистираше така да направам, и конечно на судење кажав дека ми е жал за мојата роднина.

Жртвите се жалеа и дека не добивале информации за нивниот случај од органите на прогонот или од судството, и не им кажувале за најновите настани во нивниот случај:

[Ставот на полицијата беше] како да велат... „Остави ме, имам поаметна работа од тоа твоето“.

Единствено нешто што сакам да го направам, и што си реков дека треба да го направам еден ден, е да му се јавам на полицаецот во [целната земја] што беше одговорен за случајот, зашто ме интересира што се случило.

Не, не ме контактираа. Сакав да прашам дали има нешто ново. Им реков каде одам, што правам. Рекоа нема ништо... Ќе ми се јавеле ако имало нешто.

Жртвите исто така кажаа дека се фрустрирале од траењето на истрагите за трговија со луѓе и последователните судски процедури, од кои повеќето траеле буквално со години.

Ова трае повеќе од година дена и не му се гледа крајот. Или едниот адвокат е отсутен или другиот не е таму.

Да, тие луѓе сакам да ги казнат. На враќање [дома], пополнив изјава во тамошната полициска канцеларија. Но досега немам никаков одговор. Социјалниот работник рече дека [полициската за борба против трговија за луѓе] можеби е одговорна за случајот. Отидовме со [социјалниот работник] таму. Таму сведочев и ме поканија неколку пати во локалната полиција за да продолжам со сведочењето и толку беше. Оттогаш поминаа четири години и ништо.

Имаше и други негативни впечатоци, зашто многу жртви сметаа дека правниот процес е збунувачки, непристапен и вон нивна контрола:

Како судијата да зборува на друг јазик, со зборови што не ги разбирам, но потоа заборавам да го прашам адвокатот за тие зборови. Кога сведочев во полиција, ми го зедеа пасошот, и сè уште ми го немаат вратено.

Обвинителот ми го одби досието... Полицијата за организиран криминал ми го доврши досието. Рекоа дека сè ќе биде во ред но кога случајот дојде на суд, обвинителот одби... Еднаш се јавив кај [полицајката] за да праша за случајот. Ми рече дека се изненадила што го одбиле досието зашто го составила како што треба и собрала доволно докази. Ми рече дека не знае зошто обвинителот го одбил досието.

Иако ова е особено акутно за жртвите со низок степен на образование, се јавува како проблем и за тргуваните лица воопшто, а веројатно и за целиот народ. Од неизмерна важност е да се има поддршка за разбирање и управување со правниот процес, и поддршката може да влијае не само на чувството на сигурност на жртвата, туку и на тоа колку тој/таа чувствува дека има слобода да стори нешто.

Некои жртви мислеа дека во некои случаи правдата не била спроведена заради корупција. Една жртва рече дека во случајот покренат против луѓето што тргувале

со неа веројатно имало мито. Случајот се затворил со парична казна, а не затвор: „Пресудата на обвинителот беше 18 и пол години затвор но судијата им даде парична казна – 1000 долари за секој трговец со луѓе – а потоа ги амнестираа... Не ги ни казнија... За нив, 1000 долари е ситница”.

За некои жртви, заради недостатокот на правда реално можело да дојде до одмазда. Многу од нив ни кажаа дека постојано биле исплашени, што влијаело разорно и на поединецот и на неговото семејство:

Се плашам... Зашто луѓето против кои сведочев можеби ќе дознаат дека сум таму... Не е тешко да се открие... Веќе ми се заканија... Една девојка од засолништето ми рече дека понекогаш трговците со луѓе им плаќаат на девојките од засолништето да ја извадат девојката што сведочела против нив. Братот на трговецот со луѓе веќе има одлежано затворска казна. Од нив може сè да се очекува. Секаде се плашам: дома, кога ја земам ќерка ми од градинка, еве и сега дојдов на интервјуто во придружба на мајка ми.

Не сакав да одам во полиција. Се плашев. Но мислев дека и вака и така ќе ме повреди. Ако сфатат дека сум се вратил/вратила дома, ќе сакаат да ме вратат и да ме повредат. Па си помислив дека е подобро да одам во полиција и сè да им кажам. Така и сторив, па дури и ги задржаа. Но тогаш ги пуштија. На полицајците им кажав дека ми се макроа, сè им кажав. Полицијата ги стави една вечер во притвор, но потоа дојде еден нивен пријател [од странство] и зборуваше со полицијата. Им рече дека тие работеле за него и ги ослободија. И потоа полицијата не направи ништо.

Тешко ми е и се плашам да одам дома. Се плашам зашто сè уште се на слобода. Таму уште имаат девојки и проститутки. Ова го знам од мојот пријател/мојата пријателка. Седат дома слободни, никој ништо не им прави, и девојките се исплашени.

Не. Воопшто не се чувствувам безбедно. Очекувам секој ден [трговците со луѓе] да дојдат по мене, целото семејство на тој што го уапсија... Не можам да побарам помош од никого и нема кој да ме крие. Ќе мора самиот/самата да направам нешто.

Прашања поврзани со безбедноста и сигурноста

Жртвите и учесниците во борбата против трговија со луѓе нагласуваат дека додека се дава помош во целната или транзитната земја, како и по враќањето дома, мора да се земат предвид безбедносните ризици. Трговците со луѓе можат да им се осветат ним или на нивните семејства кога сведочат против нив на суд, или кога

даваат изјава во полиција. Жртвите можат да се под ризик или од насилство или повторна трговија со луѓе кога ќе се вратат дома, особено ако трговецот со луѓе потекнува од истиот регион.

Жртвите ни опишаа како се чувствуваале небезбедно и несигурно кога имало шанса да стапат во контакт со трговците со луѓе (или семејствата и соработниците на нивните трговци со луѓе).

Кога ми рекоа дека се враќам [во мојата земја], си помислив што може да ми се случи. Знаев дека некои од нив сè уште се на слобода и ми беше страв повторно да им паднам во раце.

Вчера зборував со советникот, дека малку ми е страв. [Трговците со луѓе] знаат дека сум во [главниот град]. Така пишува во изјавата – дека сум во засолниште во [главниот град]. Не сакав тоа да го знае судот. Инспекторите ме пратија таму но не знаат точно каде сум. [Главниот град] е голем, но сепак... Понекогаш, кога си мислам на тоа и пешачам, се вртам и си мислам дека некој од нив ми е зад грб. Загрижен/загрижена сум.

Знам колкава закана се, какви луѓе се и затоа се плашам. Заради ова повеќе од две години сум на пат. Повеќе од година дена живеам под кирија, па се преселивме кај мајката на сопругата, но потоа моравме да си одиме оттаму зашто трговците со луѓе открија каде сме. Па повторно се преселивме кај роднина на жена ми. Не знаеме колку време ќе останеме тука. Мислам дека единствена можност ни е да ја напуштиме земјата. Сестра ми ми рече дека се заканиле да ме прегазат со кола ако ме начекаат.

Знаете, живеам многу блиску до [трговците со луѓе]. Има само едно село меѓу нас, и селаните знаат за секое движење. Тешко е, многу е тешко. Кога и да одам дома, без оглед на тоа колку сум среќен/среќна што за празници сум дома, нешто ме боде во срцето и се плашам да сум таму. Никогаш не се знае што може да се случи. Дури и ако не одиш во град или во диско, сè уште можат да те фатат ако одиш по леб или да купиш нешто. За нив е најнормално, те земаат во кола. Не се плашат.

Типот е во затвор и осуден е на 15 години, но ја обжалил пресудата... Не сум многу задоволен/задоволна, но овој човек има роднини надвор и никогаш нема да бидам 100% на сигурно. Еден ден ќе излезам од [засолништето], зашто ќе излезам. Не дека се плашам, но знам дека надвор нема да сум на сигурно.

Многу жртви исто така ни кажаа дека се грижат за проблемите со кои можат да се соочат нивните семејства и членовите на нивната заедница.

Си мислам на мајка ми и сестра ми и се плашам што може да им се случи заради мене. Ако можеа да ја фатат и да ја претепаат мајка ми, можат да влезат во куќата навечер, пак да ги претепаат и никој нема да знае.

На интервјуата со жртвите стана збор и за проблемот колку се информирани за безбедносните и сигурносните ризици поврзани со сведочењето. Една жена што се согласи да сведочи во суд беше ноншалантна за нејзината безбедност и сигурност: „Да, со задоволство ќе сведочам против него. Немам зошто да се плашам. Ништо не направив за да се плашам. Правдата е на моја страна“. Ова го кажа иако во истата земја други жртви имаа проблеми во постапките против луѓето што тргувале со нив, што го наметнува прашањето дали е целосно и адекватно информирана за ризикот и прашањата за сигурноста.

Важно е што не сите проблеми со безбедноста и сигурноста имаат врска со одмазда и насилство на трговците со луѓе. И соседите и членовите на заедницата можат да се насилни кон жртвите, кога ќе се вратат од ситуација во која биле принудени да се проституираат. Една жртва ни раскажа дека некои мажи од заедницата на некој настан во селото ја силувале, зашто, според нив, ако можела да им даде на мажи во странство, зошто да не им даде ним (Brunovskis и Surtees 2007). Друга жртва со која се тргувало во ЕУ ни објасни како ја силувале пријателка и кога се вратила: „Една девојка што се врати од странство ми кажа дека соседите ја силувале, и рекле „Спиеш со [странци], зошто да не одбиеш нас?“

Во неколку случаи на жртвите им се заканувале и биле насилни со нив, и навистина постоело ризик по безбедноста:

Трговецот со луѓе ме сретна кога одев накај полициската станица и ми се закани со нож. Знаев дека не се шегува зашто дури го прободела и мажот и. Ми се закани дека ќе ме убие ако не го повлечам сведочењето. Му кажав на полицаецот за заканите, тој ми кажа да дадам изјава за заканите, и толку беше. Ми ветија дека ќе ја стават во притвор неколку дена, но не ја ставија зашто немаше докази. Ако ми беше итно, требаше да се обратам во локалната полиција. Кога ми назначија адвокат, му кажав за заканите но тој не им обрна внимание. Ми рече „Нема да те убие... Не грижи се... Заборави го тоа“. Полицаецот од локалната полиција исто така ми се закани со пиштол, и ми нареди да го повлечам сведочењето против трговецот со луѓе. За тоа му се пожалив на адвокатот, тој напиша белешка и ми ја даде за да му ја предадам на локалниот полицаец. Кога полицаецот ја прочита т.н. „жалба“ (во која немаше ни потпис од адвокатот), ми се насмеа во лице и ми рече да се губам.

[Трговецот со луѓе] рече: „Го стави брат ми во затвор, ама кај и да е ќе те убијам“.

[Кога стигнав дома] ме чекаа. Имаше околу седум [трговци со луѓе]. И викаа на мајка ми, ми викаа мене. Не можев ништо да кажам. Ми се заканија дека

ќе ме убијат ако не се вратам. Ми рекоа дека ме купиле и дека мора да вратам некакви пари.

Некои жртви ни кажаа дека имале проблеми со сигурноста, а во еден случај со насилство, зашто учествувале во правната постапка против луѓето што тргувале со нив:

Не, [со судењето] не се реши ништо. Сите се слободни. Штом излезам од [засолништето] ќе ме најдат и ќе ме убијат.

Со ова сум во огромна опасност. Кога одев во суд имав многу проблеми. Секој пат влегував низ тајни премини, излегував со придружба... Ви реков, секој пат имавме проблеми. На влегување ме нападна жена му. Таму ме спаси адвокатот. Бев многу исплашен/исплашена, и збунет/збунета што бара [таму]. Таму ја видов само два до три пати, и се зачудив што е во [градот]. Ме повлече за ракав но адвокатот ме заштити. Па повторно ме нападна пред вратата на адвокатот. Потоа ми дозволија да влезам пред закажаниот термин за да дадам изјава... Добро, знам дека ништо не може да ми се случи во суд. Но ме плашат со зборови... Меѓу себе си велат: „Види колку добро ја заштитуваат. Вака нема секогаш да биде. Ќе ја најдеме и ќе ја убиеме“. Знаам дека во судот има обезбедување, но тие зборови ме плашат.

[Дома] ми е страв. Бидејќи учествувам во судски случај против нив. Обвинителот ми го одби досието и [трговците со луѓе] ја фатија мајка ми, ја претепаа и ѝ се заканија, а полицијата ништо не направи.

Сигурносните проблеми се влошија заради општиот недостаток од заштита за жртвите, дури и за време на судска постапка. Некои испитаници добија заштита.

Дури ни полицијата не ни дозволи да влеземе во судницата зашто не беше сигурно... Секогаш во судот влегуваме низ некои тајни премини. Некаде нè кријат. На крајот, кога не можевме да се снајдеме, му се јавија на главниот полициски инспектор и тој ни даде инспектори за придружба.

Многу други не добија заштита:³⁸

---

³⁸ Од 364 жртви на трговија со луѓе што ги застапува Центарот за превенција на трговија со жени (СРТВ) во Молдавија, само на 3 жртви се применија државните безбедносни мерки во фазата на кривична истрага и пред судот, и жртвите честопати мораа да бидат во контакт со луѓето што тргувале со нив во рамките на судската постапка (СРТВ 2006: 14-5). И други учесници во борбата против трговијата со луѓе зборуваат дека, општо земено, во повеќето земји недостасува заштита на жртвите/сведоците, иако заштитата за некои жртви беше повеќе ад хок, со лична интервенција на некој ангажиран полицаец, правно или судско лице.

Кога отидов во полиција, отидов под еден услов. Знаев дека ако кажам било што за тоа семејство, ќе ризикувам да ме следат. Па им реков на полицајците дека ќе дадам изјава само ако ми понудат заштита. Ми рекоа дека ќе ме заштитат, но откако дадов изјава немаше ништо. Им реков дека трговците со луѓе ме следат, и ми рекоа ако нешто се случи да дојдам кај нив. Им реков како ќе отидам во полиција ако ме згази кола? Потоа тие пак ми се јавија за да одам во полиција но веќе не ми се одеше. Немаше поента да одам таму. Не требаше да си ја кажам приказната во полиција.

Барем нека се уверат дека полицијата навистина нуди заштита, зашто, на пример, на сестра ми ѝ се јавуваа трговците со луѓе и ѝ велеа дека сум уништил/уништила бизнис што вреди стотици милиони и дека нешто такво не се простува.

Во еден случај имаше ризици по безбедноста зашто органите на прогонот го прекршија правото на приватност на жртвата и на медиумите им дадоа информации за случајот:

[Полицаецот] даде изјава за печат. Го кажа моето цело име... Во сите весници пишуваше само за тоа. „Девојка извлечена од криминална група... Се вика така и така... Живее таму и таму... Има толку и толку години... Била мажена... Има син... Синот се вика...“ Се шокирав. Не можев да продолжам... Ме тормозеа дома, ми се закануваа. Се случија многу работи. Беа во притвор само 48 часа и потоа ги пуштија. Немаа докази.

Без индивидуална и постојана процена на ризикот, тешко е да се процени до кој степен сигурноста е ризик за жртвите. Исто така, многу малку се истражуваат конкретните ризици за жртвите и случаите на одмазда и насилство кон жртвите, и за оние што презеле и за оние што не презеле нешто против луѓето што тргувале со нив. Јасно е дека многу жртви – и додека биле во странство и кога ќе се врателе дома – не се чувствувале сигурно. За многумина, полицијата и давателите на услуги мораа да разгледаат многу реални сигурносни проблеми во различни фази од нивниот живот по трговијата со луѓе. Може да се каже дека ризикот ќе варира во зависност од ситуацијата, времето, локацијата и од тоа дали жртвата ќе учествува во кривична постапка. Важно е давателите на услуги и органите на прогонот при преземањето различни активности да ги предвидат и идните ризици. Еден начин на кој може да се надмине непосредниот безбедносен ризик е да се даде привремена (и трајна) дозвола за престој,³⁹ и во некои земји од ЈИЕ, на странските

---

³⁹ Можности за TRP постојат во седум земји од ЈИЕ, и Директивата на Советот 2004/81/ЕЗ за дозвола за престој од легислативата на ЕУ налага земјите од ЕУ на тргуваните лица да им дадат можност за престој.

жртви им се даде привремена дозвола за престој додека се одлучуваше за понатамошните чекори. Во некои случаи, тука спаѓаа и можноста за долгорочен престој како и програмите за социјална помош.

Во регионот на ЈИЕ, решавањето на сигурносни и безбедносни прашања претставува значајна препрека. Надлежните органи на прогонот понекогаш немаат ресурси за одржување на потребната безбедност во сите случаи и/или не се посветени во овој поглед. Честопати пред судењето, за време и по судењето е потребна заштита на сведоци и во целната земја и во земјата на потекло, иако потребите се подолгорочни и поголеми кога лицето е сведок во својата земја.

За некои жртви, одлуката да прифати помош во програма со засолниште директно беше поврзана со заканите врз него/нејзе и врз семејството, како и со поопшти безбедносни прашања:

Пред да дојдам во центарот, [трговците со луѓе] секоја вечер ми беа пред куќа. Дури и ако ù се јавев на полицајката и ù кажев дека сум дома, што можеше да направи ако јас бев тука, на село, а таа во град?

Да имам пари, кога ќе излезам ќе најмам специјален агент од полицијата за да ме чува. Зашто дури и ако типот е во затвор, не ми е сигурно надвор од центарот.

Иако многу жртви спомнаа проблеми со сигурност и безбедност, треба да се забележи и дека многу жртви немаа проблеми со закани и се вратија дома сигурно. Без систематски процени на ризик, тешко е да се увиди до кој степен сигурноста е проблем за жртвите. Јасно е дека нивоата на ризик не се исти за сите жртви и дека во многу случаи сигурноста не е проблем. Иако многу учесници во борбата против трговија со луѓе тврдат дека е подобро да се биде попретпазлив од потребно и да се предвиди ситуација со висок ризик, ваквиот пристап паѓа на грбот на жртвите. Кога не се релевантни прашањата за сигурност и безбедност, а премногу се нагласат, може да се наруши закрепнувањето и стабилноста на жртвите. Можно е жртвите што немаат потреба да се грижат за сигурноста без потреба да се потресат или да се нервозни за нивната сигурност, со што би си го отежнале враќањето дома или враќањето во „нормален живот“. Треба внимателно да се избалансира меѓу можните сигурносни ризици, при што ќе се земе предвид секојдневниот живот на жртвите, и од друга страна нивната потреба да се вратат во нормален живот.

Модели, правила и рестрикции на програмите

Сите програми имаат правила и регулативи. Целта им е да го олеснат непреченото одвивање на програмата за да се избегнат проблемите со безбедност и сигурност, за да се спречи конфликт меѓу жителите, за да се коригира проблематично

однесување и за да се спречат трговците со луѓе да ги прогонуваат жртвите. И покрај тоа, во некои ситуации постојните правила и рестрикции не им соодветствуваат на профилот или на потребите на корисниците на услуги.

Неодамна се зборуваше за потребата да се разгледаат и оценат некои од правилата и рестрикциите што се употребуваат во станбените програми, како за тргуваните лица така и за другите жртви на насилство (Brunovskis и Surtees 2007; Brunovskis и Surtees се очекува во 2008). И на интервјуата со жртвите, правилата во засолништата и рестрикциите постојано се споменуваа како нешто важно и понекогаш причинуваа загриженост. За студијата е важна перцепцијата и искуството на тргуваните лица со овие правила и рестрикции.

Правилата и регулативите се однесуваа на најразлични прашања, како што се распоредите, комуникацијата и контактот надвор од програмата и слобода на движење. Кога ќе влезеа во различните програми засновани на засолништа, една од првите работи со кои се среќаваа беше објаснување на правилата:

[Социјалниот работник] влезе со нас во засолништето и таму имаше една жена што работеше во засолништето и ни зборуваа како е во засолништето, за храната и сè друго, дека треба сами да готвиме и да чистиме. Ни ги објаснија правилата во засолништето... Не смее да се зборува на телефон и да се внесува алкохол. Не, не смееме да внесуваме алкохол, не смееме никому да кажуваме каде е засолништето и така натаму... [Мобилниот телефон] им го дадов на вработените таму.

[За правилата] Нема телефони, нема излегување, нема алкохол. За наше добро.

Во следниве делови пишува за реакциите на жртвите на некои од почесто застапените правила и регулативи, со осврт на тоа каква е нивната перцепција и искуство со нив, како корисници на услуги.

Распоред

Во повеќето засолништа имаше воспоставен распоред – за оброци, активности и легнување. Идејата на распоредот, како и на многуте правила, беше во засолништето да има ред и сè да се одвива непречено и без конфликт. Сепак, за повеќето испитаници (од кои мноштво беа возрасни) ваквиот распоред беше рестриктивен, и според нив, честопати непотребен. За многумина некои од правилата беа инфантилни – да спијат попладне или што смеат и што не смеат да јадат.

На пример, ми рече, „Тука имаме само појадок, вечера и ручек. Мора да јадеш, не прескакај оброци. Потоа – нема јадење“.

Во засолништето беше супер. Но проблемот беше што моравме да се разбудиме и потоа повторно да одиме во кревет во времето за одмор, од

два до четири попладне. На пример, се будевме меѓу девет и десет наутро. Па моравме да легнеме од два до четири попладне. Потоа те будеа и мораше да легнеш во одинаесет навечер. Тоа не ми се допаѓаше, на пример. Не смеевме да гледаме ТВ во времето за одмор. Тоа не ми се допадна.

За неколку жртви проблем беа определените термини за јадење, и во врска со ова, пристапот до храна:

Не ми беше убаво и кога еден ден бев гладен/гладна, а веќе имавме завршено со оброкот. Отидов и го зедев путерот, но една од вработените во центарот ми рече да го вратам точно од каде што сум го зел/зела. Се создаде тензија. На крајот девојката ми објасни дека прво сум требал/требала да побарам дозвола.

[За подготовката на храна] Потоа, на пример, мораше да јадеш што не сакаш да јадеш. Кога го јадам тоа, ми се гади. Не сум јадел/јадела маснотии од мал/мала. Кога ќе видам како некој јаде маснотии, ми се гади.

Не смеевме да пиеме кафе повеќе од двапати дневно. Тоа не ми се допадна.

Ако сакавме да јадеме нешто што не е на менито, социјалниот работник за кој ви зборував не ни дозволуваше. Добиваш што има на менито... Ако одиме по шише вода, таа доаѓа да провери што земаме. Се плаши дека ќе земеме нешто друго. Еден ден броеше колку шишиња, тегли и други намирници останале.

Се жалевме и за храната. Сакавме нешто благо. Ни дадоа еден малечок сад со чоколаден крем. Тоа е ништо за дванаесет девојки, ништо... Не, не бев задоволен/задоволна со храната.

Но ако се пожалиш, ти велат: „Ох, ама бараш кафе на секои триесет минути“. Некој веќе се пожали. Имаме право да си побараме. Храната беше за нас.

Програмите во кои корисниците на услуги имаа поголема слобода при основните дневни активности, како готвење, време на легнување и организирање на слободното време, жртвите генерално подобро ги прифатија.

Комуникација и контакт вон програмата

Во земјите на потекло и целните земји, во многу програми имаше строги ограничувања за комуникација и контакт со лица надвор од програмата. На пример, во многу програми за време на престојот им го конфискуваа мобилниот телефон:

Прво што ме прашаа [во засолништето] беше дали имам мобилен, зашто прво ми кажаа дека не ми е дозволен. Се шокирав. Што ќе правам без телефон?

Телефонските разговори беа ограничени и честопати со присуство на социјалниот работник:

Во текот на целиот наш престој таму, можевме да се јавиме дома три пати [во период од два и пол месеци].

Имам само една забелешка – не можам да им свртам на моите. Само еднаш месечно. Тоа не е доволно. Сè друго е во ред. Сакам да можеше почесто да зборувам со децата и семејството. Сите други работи се супер.

Во засолништето имаме право да се јавиме само еднаш месечно. Нашите можат да се јавуваат почесто, но ние можеме да се јавиме само еднаш месечно. Син ми ми кажа дека нема пари да ми звони.

[За контактот со семејството дома] Смеев да се јавам дома и да му најавам на татко ми дека си доаѓам дома петнаесет дена пред да се вратам.

Честопати ваквата практика се објаснуваше со тоа дека жртвите треба да се одделат од трговецот со луѓе, и дека со телефонската комуникација може да се наруши сигурноста на засолништето.⁴⁰ Сепак, иако ова може да биде проблем во почетната фаза по трговијата со луѓе, се чини дека правилата не ги прилагодуваат со време и како одговор на конкретните потреби на поединечните жртви. И покрај тоа, една жртва имаше искуство со постепени регулативи, и на пример ограничувањата за употреба на телефон со време се намалуваа. Тргуваното лице позитивно го оцени ваквиот пристап, кој повеќе оди во прилог на целта, односно реинтеграција: „Да, сега смеам [да употребувам мобилен]. Околу месец дена [не смеев]... Значи месец, можеби и пократко”.

Во некои програми ригорозно ги надгледуваа и контактите со членовите на семејството, и на состаноците со членовите на семејството честопати присуствуваше вработен во засолништето, па дури и надлежните органи на прогонот. Во некои случаи ова го бараше корисникот на услуги, а во други беше безбедносен услов. Сепак, тоа не секогаш е неопходно, па дури и не се бара, и треба да се размисли колку е можна реинтеграција со таква строга контрола. Жртвите ни кажаа колку им е важно при закрепнувањето да се во контакт со семејството:

---

⁴⁰ Една странска жртва ни раскажа за чудната ситуација кога телефонските разговори ѝ/му ги надгледувале социјални работници што не го знаеле нејзиниот/неговиот јазик:

Да, се разбира, [некој секогаш е тука]... Мора да видат каде ќе се јавиме... Не [ми се допадна тоа], но од друга страна кога зборувам на мајчиниот јазик не разбираат сè.

Не можев веќе да останам таму [во засолништето] и сакав да се вратам во [мојот град]. Сакав да бидам со тетка ми и да можам да се сретнам со татко ми и со помладите браќа што живеат со мајка ми. Не сакав да останам таму повеќе.

Во моментот ми требаат блиските роднини, пријателите. Имам итна потреба да живеам надвор, за да се почувствувам малку поинаку. Зашто кога сте цело време затворен некаде, цел ден внатре, секакви работи ви доаѓаат на ум. Многу се натажувам.

Треба да се обрати внимание на фактот што контактот на жртвата со семејството, без оглед на тоа дали е по телефон или лично, може да ја смири или успокои жртвата. Вреди и да се размисли за тоа што некои жртви напуштале програми или одбивале да прифатат помош заради ваквите ограничувања на контактот со семејството или пријателите (Brunovskis и Surtees 2007).

Слобода на движење

Во многу земји жртвите се сместуваат во затворени засолништа, најчесто од правна (странските жртви во целните земји немаат легални документи за слободно да се движат во земјата)⁴¹ и од безбедносна гледна точка (ризик од одмазда од трговецот со луѓе). Сепак, во многу случаи, ваквите ограничувања се применуваат и кога не постојат вакви правни и безбедносни проблеми. Како што ни објасни една жртва, „Немам многу поплаки, освен што не ми дозволија да излезам. Немаше причина да сум затворен/затворена. Немам никакви проблеми ниту ризик. Не ме издале. Уште многу рано побарав работа, зашто внатре ми беше здодевно“. Во многу програми во ЈИЕ се употребува варијанта на пристапот со затворен модел, дури и ако се ориентирани кон реинтеграција. Ова продолжува паралелно со поновите имплементации на програми во кои се употребуваат поотворени модели за станбена грижа.

На интервјуата со жртвите на кои им се помогна и во целните и во земјите на потекло, се виде дека еден од почестите проблеми е животот во затворените засолништа, иако колку ваквиот систем предизвикал стрес зависи од жртва до жртва.⁴²

---

⁴¹ Овој правен аспект донекаде се релативизира со можноста за дозвола за привремен престој што сега е достапна во седум земји од ЈИЕ како и во неколку земји во ЕУ.

⁴² Ова го забележаа и во други региони, како во Азија, каде што тргуваните лица ги доведоа во прашање ограничувањата во моделите за грижа: „Откако нè спасија, нè чуваа седум месеци во засолниште. Мораа да ни направат здравствени прегледи и докторите многу слабо соработуваа со нас. Животот во засолништето беше многу изолиран. Додека престојуваа таму, неколку девојки дури и побараа од одговорното засолниште да ги пратат или во борделот или кај нив дома“ (ILO 2006: 8).

Сакав да излезам од куќата, дури и да одам на улица. Зашто беше како во затвор. Имате решетки на прозорите. Се чувствуваат како да сте во затвор. Не ви дозволуваат да одите на тераса... Како во затвор. Решетки насекаде. Стоите како да сте во затвор.

Видете, ми беше жал и знаете како е кога ве чуваат во затворено место. Цел ден немав што да правам. Но се навикнав на правилата.

На пример, имаше правила за излегување. Не смеевме да излеземе од центарот и не ни дозволуваа да излеземе освен ако одевме во центарот за професионална ориентација. Таму ми беше како пак да сум во полициска станица, како затвореник.

Нè затворија на таа локација. Иако местото беше удобно, се чувствував како птичка во златен кафез... Разбрав дека сум го прекршил/прекршила правниот режим за виза, немав пасош... Сфатив дека требаше да ги почитувам сите правила... Зашто таму престојував нелегално.

Не ми се чинеше лошо. На почетокот имав проблеми со правилата, не можев сам/сама да излегувам зашто бев [во странство]. Но наскоро се навикнав на тоа.

Не можевме да излегуваме надвор... Тоа е психолошки многу тешко... Една девојка се мрдна практично пред мои очи.

Мислам дека слободата е на прво место... Два месеци и две недели бев заклучен/заклучена меѓу четири сидови. Се мавав со глава во радијатор и удирав боксови во сид. Просто полудував. Кога зборував со директорката и ми рече дека треба да останам уште два или три месеци, ме уништи. Се бунев.

Не ви дозволуваа да излезете од дворот без нивна придружба. Баш како во затвор. Па цел ден седевме, јадевме, гледавме телевизија.

Една девојка, која кога добила помош имала 16 години, ни раскажа колку ѝ било важно да оди на лекар зашто така можела да излезе од засолништето:

Па, кога требаше да одам на лекар бев среќна зашто можев да излезам на свеж воздух. Едвај чекав. И требаше да одиме и да се вратиме со такси... Беше добро да се оди на лекар. Многу бев среќна зашто требаше да излезам.

Заради затворениот модел, многу испитаници си ја преиспитаа одлуката да прифатат помош.

Беше исто како стан. Можеби лошото беше што не можеше никаде да одиш... Ќе беше добро ако можевме да излеземе барем на кратко, но кога сте

затворен два и пол месеци полудувате. Можеби немаше да се согласам да дојдам [ако знаев за ограничената слобода]. Можеби, не сум сигурен/сигурна.

Да. Реков: „Не одам во тоа засолниште, не можам да сум во затворено место. Доста ми е од затворени места. Доста ми е од малтретирање“. Тие ми рекоа: „Не е малтретирање, ќе одиш во засолништето со убаво, ќе останеш таму колку сакаш, потоа ќе те префрлат, ќе одлучат каде ќе одиш“. [Реков] „Не сакам да одам таму“.

Вакви опсервации произлегоа и со други истражувања, имено дека програмските ограничувања, како ограничената слобода на движење, понекогаш предизвикуваат не само проблеми во програмата, туку заради нив жртвите и ја одбиваат помошта (Brunovskis и Surtees 2007). И во други студии се доведувала во прашање употребата на затворен модел во сите случаи, особено каде што нема големи безбедносни ризици и каде што се потребни услуги за реинтеграција (Brunovskis и Surtees 2008; Reiter 2005: 17; Rosenberg 2006). Освен тоа, треба да се каже дека во „Препорачаните принципи и упатства за човекови права и трговија со луѓе“ отворено се истакнува потребата да се заштити правото на жртвата за слобода на движење и да се внимава ова право да не се прекрши со мерките против трговија со луѓе (UNOHCHR 2002).

Во некои земји постојат можности за сместување со пристап што помалку ограничува, со што корисниците на услуги имаат повеќе слобода. Во некои програми се употребува модел на засолниште со повеќе фази, кој одговара на различните фази во животот на жртвите по трговијата со луѓе – за прв краток престој и итна интервенција постои засолниште за итни случаи, за престој од два до три месеци има засолниште за основна нега, и за жртвите во процесот на ре/интеграција има дом за осамостојување (Квиннофорум 2003: 11). Еден државјанин на земја од ЈИЕ со кого било тргувано во ЕУ на почетокот беше во ризик и затоа не смееше слободно да се движи, но со време ова ограничување стана помалку ригорозно. Ова ни го кажа за нејзиниот престој таму:

Брзо помина. Спортував, вежбав, организираа различни програми. Можевме да прошетаме надвор. Требаше само да кажеме каде ќе одиме и на колку време. Ако сакавме да одиме во парк велевме дека одиме во парк. Не ни дозволуваа да се задржиме предолго зашто не беше безбедно. Трговците со луѓе живеат во [таа земја], па беше побезбедно за да не не најдат. И на вработените во засолништето им кажувавме што каде правиме. Искрено, знаеја сè што правиме.

Неколку жртви добија помош со програми во странство каде што имаа поголема слобода од слободата во земјата на потекло, каде што помошта е насочена кон реинтеграција и премин во независен живот. Важно е да се спомене можниот јаз

меѓу овие две цели и важноста на модел со затворена помош. Ова ни го кажа една жртва за нејзиното искуство со помошта во странство:

Правилата не беа многу строги. Можевме да излеземе двапати неделно. На пример, со пријателите од центарот излегувавме двапати за време на викендот. Ни даваа пари за излегување. Сакаа само да знаат каде одиме, на кое место и со кое превозно средство, со автобус или со воз, и сакаа да се вратиме во одредено време. Зависеше кога излегувавме. Ако имавме проблем или не можевме да се вратиме, имаше секогаш некој што беше подготвен да нè собере со кола.

Потребата за различните модели на засолништа (затворени, отворени или засолништа со посебни услови) треба несомнено да се определи врз основа на процена на ризикот поединечно за секоја жртва на трговија со луѓе, како и врз основа на конкретната правна рамка. Сепак, треба да се засноваат во иста мерка и на главната цел на програмата, дали е тоа итен случај, интервенција при криза или долгорочна реинтеграција.

Употреба на казни и казнувања

Во неколку програми се употребуваа казни и казнувања ако корисниците не се придржуваа до правилата. Санкциите, како и прекршоците за кои корисниците можеа да бидат казнети, зависеа од програма до програма:

Да, имаше казни. Ако згрешеше нешто, ќе мораше да останеш во соба цел ден... На пример, ако не направиш нешто добро или ако се тепаш со други девојки. Се степаа со една девојка.

Па, на пример, ако скршиш нешто, ако одбиеш да средиш нешто низ куќа, тогаш мора да одиш во соба.

Сите нè санкционираа. Нè ставаа во соба или ни забрануваа да излегуваме.

Ако се вратевме доцна, немаше излегување... Додека да се премислат.

Од гледна точка на некои жртви, казните беа основен дел на еден функционален аранжман во заедницата како што е засолништето. Во исто време, сите правила не се сметаа за еднакво важни, па многу жртви се бунеа кога ги казнуваа за, според нив, неважни прекршоци:

Еднаш ме фатија како гледам низ прозор и ми дадоа опомена. Беше чудно да те опоменат за таква глупост. Но сега се смилив. Но сепак не е фер. Сепак е прозорец и само гледаш низ него. Дури и ако ги оставаме прозорите

отворени, сè уште мислат дека гледаме надвор. Но ако ги оставаме прозорите отворени, не значи дека цел ден ќе гледам низ прозор.

На пример, ако сакавте да одите некаде, требаше да се запишете во книга и да напишете во колку часот се враќате. Дури и ако се задржевите во сообраќај само неколку минути, ќе ве казнеа.

Во други случаи, се сметаше дека казната е престрога и на корисниците на услуги им направи проблеми:

И ако се степав со некого зашто ме задеваше. Ќе се тепав со него/нејзе и потоа ми даваа 200 stomachни за казна. И така добив воспаление на слепо црево.

Правилата се следниве: стануваш наутро, го местиш креветот, ја метеш и ја чистиш собата, правиш утрински вежби. Ако не направиш нешто од ова, те казнуваат... Ти даваат да правиш нешто друго, потешко од средување соба или утрински вежби; или не ти ја даваат неделната плата.

Справување со правилата и регулативите

Корисниците на услуги се противеа на правилата што за нив немаа смисла или за кои мислеа дека премногу ограничуваат. На пример, една жртва што според полицијата не беше во конкретен безбедносен ризик, заради правилата не можеше да биде со мајка и што живееше во градот во кој беше засолништето. Дури и телефонскиот контакт беше ограничен и можеше да и свони на мајка си само еднаш неделно. Ако земеме предвид дека целта на програмата беше реинтеграција, беше контрапродуктивно да биде одделена од семејството.

Можев да одам кај мајка ми, но морав да се вратам во десет навечер. Ме пуштаа. Па се враќав во десет навечер. Но ми пречеше, зошто во десет навечер? Зошто да не преспијам кај мајка ми?... Бев незадоволна зашто не можев да излегувам, не можев да свонам кај мајка ми кога сакам и зашто моравме да си легнеме во единаесет навечер. Тоа ми пречеше. Ова не е војска.

Слично на тоа, една жртва ни објасни како ограничувањата директно влијаеле на нејзините обиди да изгради односи и и ја ограничувале независноста, што се два многу важни дела од процесот на закрепнување.

Нормално е ако сретнам некого да му кажам дека живеам во засолништето. И ќе дојдам тука и ќе им кажам дека се гледам со некого и дека сакам да излезам со него. Така се сретнав со еден тип во видеотека, веќе две години се гледаме, и тој ме покани да излеземе но јас не можам зашто мора да сум дома до десет. Како да му објаснам зошто не смеам да излегувам, зошто немам телефон? Ги лишуваат луѓето од такви работи. Можеби сакам да се

напијам. Понекогаш и тоа ми треба... Зошто мора да ме контролираат и да ми велат дека не смеам? И сите работи што не смеев да ги правам. Ќе отидев во [близок град], ќе се напиев и ќе речев... Не се ни сеќавам што ги лажев.

Важно е да се има правила за одржување ред и избегнување тензија и конфликт. И многу други корисници на услуги ни рекоа колку им се важни правилата како лица што престојуваат во рамките на програмата. Едно такво лице ни раскажа дека била незадоволна од другите што престојувале во рамките на програмата коишто ги прекршувале правилата на засолништето; „[Социјалните работници] се обидоа со разговор да им објаснат и да ги научат на ред, но девојките просто не ги почитуваа правилата. Заради една трпиме сите, и тоа не ми се допадна. Ако сакав проблеми, ќе си останев дома. Веќе ми се имаше смачено од проблеми, секој ден имав проблеми, и дојдов тука за да имам мир и да си бркам работа“. Во други случаи, испитаниците ни кажаа дека правилата во програмата ги успокојувале и не биле претерани:

Без алкохол, без дрога... Не смее да се откриваат работи. Никому не смееш да му го дадеш бројот. Имаме фиксен телефон но може да вртиме само ако бројот не може да го идентификуваат. Мора да знаеме кому вртиме, можеме да вртиме само на фиксен и нулата е блокирана.

Како прво, не смееш да се бавиш со [проституција] и за сè ти веруваат. Но единствено не смееш да се проституираш. Можеш да почнеш да одиш на училиште или да најдеш работа или нешто такво.

И покрај тоа, некои правила и регулативи беа проблематични, па дури и ја одземаа слободата⁴³ за многу жртви, од кои повеќето беа возрасни жени.

Генерално, за корисниците на услугите важно беше правилата да не бидат претерани или неразумни. Некои тргувани лица ни кажаа дека правилата од програмата им одговарале ако наликувале на домашните правила:

Да, типични работи... Истите правила – да нема алкохол, да нема дрога, да не се открие адресата, да не се излегува премногу, да кажеш некому кога излегуваш. На почетокот требаше постојано да пријавуваме, на почетокот, во првите месец и половина беше само до единаесет навечер, па потоа

---

⁴³ Слично на тоа, Bjerkan и Dyrliid (2006) забележаа дека правилата и регулативите им попречуваа на некои жртви,

Весна ни кажа дека ѝ било тешко да престојува во центарот за рехабилитација. Имаше претчувство дека вработените сакаат да ја контролираат. Знаеше дека многу жени што престојувале во тоа засолниште на крај повторно завршиле во странство, и претпоставуваше дека персоналот вака ја контролира за да спречи истото да им се случи ѝ нејзе и на другите жени што престојуваа таму.

можевме повремено да излегуваме... Во основа имаше неколку правила, во основа не требаше да ги правиме работите што не би ги правеле дома. Не беше толку строго. Во основа, разумни ограничувања, а не како во засолништата каде што го претеруваат.

Правилата беа во ред. Без алкохол во станот. Пред да се вселиме ни ги кажаа правилата. Требаше да сме дома во одинаесет навечер. „Ако имаш обврски наутро, ни е гајле што си останал/останала доцна навечер, мора да си ги завршиш обврските“. За наше добро беше. Беше добро. Ни даваа пари. [Обврските ни беа] училиште, работа. Ако згрешиш трипати, леташ. Сороботуваа со нас. Градевме доверба. Не им беше битно да сме дома пред одинаесет навечер; сакаа да видат дали ќе ги почитуваме правилата.

Малку е чудно што правилата различни вработени во програмата честопати различно ги применуваа, што му оди во прилог на аргументот дека некои правила се престроги, или, условно, непотребни:

Нè придружуваа два месеци, и потоа нè пуштија. Полицаецот што нè штитеше рече само „доверба“. Одиме и се враќаме, од два до пет попладне.

Ни ги зеа мобилните. Беше во ред. Ми се допаднаа [двајца социјални работници] и [психологот]. Ќе влезев во канцеларија и ќе ми пуштеа музика на компјутер. Ни дозволуваа да си провериме на мобилните дали некој нè барал. Можевме тогаш да пратиме некоја порака и потоа го враќавме телефонот.

Некои жртви што имаа искуство со различни модели на засолништа, и дома и во странство, ни кажаа за разликите меѓу ограничувањата во различни видови програми. Една жена ни објасни дека во една програма имало опширни правила и многу ограничувања:

Не, на почетокот телефоните ни беа забранети. Ги вклучувавме еднаш неделно, проверувавме дали имаме пораки, во присуство на некој вработен. Не смеевме да одговораме на пораките. Можев да се јавам кај мајка ми или кај еден од родителите еднаш месечно или два или три пати... Подоцна ти дозволуваа да се јавиш кај пријателка, па кај пријател, и толку. И вработените понекогаш ни ги одземаа телефоните.

Ова го спореди со искуството во програма со поотворен концепт:

Кога влегов во [програмата], довербата беше сè. Ни дозволуваа да се јавуваме на телефон, имавме фиксен, имавме мобилни, имавме сè и ни веруваа. Ни

даваа сè, но на начин на кој можеа да видат дали ќе ги изневериме. Па на почетокот се гледаше што ќе се случи и како ќе се случи. Значи на еден начин им се оддолжувавме за сè што ни дадоа, бидејќи, знаете, претходно немав ништо.

Друга испитаничка исто така го спореди искуството во затворено засолниште, каде што беше веднаш по искуството со трговија со луѓе, со искуството со отворена програма:

Можевме слободно да излегуваме, да останеме колку сакаме, да имаме момчиња. Но не смеевме никому да откриеме каде живееме или да носиме неког таму... Но беше навистина фино, фино и опуштено. Што не беше случај кога дојдов [во затвореното засолниште]. Беше катастрофа, баш како во затвор. Беше како да си во нечиј дом каде што ти е одвратно.

Несомнено има разлики во потребата за правила во зависност од безбедносната ситуација на поединечните корисници на услуги и од целта на програмата. И сигурно понекогаш се потребни затворениот модел и други ограничувања. Сепак, на интервјуата ни се разјасни дека ограничувањата честопати се применуваа насекаде подеднакво и не се обрнуваше многу внимание на индивидуалните заштита и потреби. Сепак, од истражувањето добивме и информации за различните модели кои, условно речено, се сметаат за добри практики. Во некои програми, помошта е во повеќе фази, при што безбедноста во почетните фази е повисока за жртвите да се смират и да имаат време психички да се одвојат од трговецот со луѓе. Во некоја подоцнежна фаза, обично по неколку недели или по еден месец, укинуваа некои ограничувања за закрепнувањето да биде посмирено.

Еден испитаник/една испитаничка ни кажа како правилата во една програма ги прилагодиле со време и во разговор со корисниците на услуги, според нивните потреби и нивната ситуација. Во една ситуација, некои корисници на услуги ги прекршиле правилата на програмата – останале надвор предоцна и пиеле алкохол.

Вработените открија... Свикаа состанок и мислев дека ќе ме избркаат зашто задоцнив. Но наместо тоа, седнавме и разговаравме како нормални луѓе, за да видиме кој што сака и што му треба, и што можат да направат за да ни излезат во пресрет. И кога ги прашав зошто не смеам да излегувам, зошто не смеам еден викенд да сум дома, а сите од [главниот град] смеат... Прво го решивме тоа, не смееш да одиш дома и да преспиеш. Потоа [социјалните работници] дојдоа следниот ден и ни рекоа дека одлучиле дека може да излегуваме кога сакаме, „Ако ви се седи надвор до четири наутро, добро“. Единствен услов беше секој да си ги завршува обврските, односно нема доцнење на училиште, доцнење на работа. И почнавме супер да

функционираме. Ни се случи откровение. Важно е никој да не те контролира... Таква слобода навистина е... Човек си, што и да ти се случило претходно. Имаш проблеми, можеби со себе, но тоа ми требаше, да можам да излезам, да се социјализирам и не целиот свет да ми биде засолниште.

Како што беше забележано и за услугите во засолништата за жртви на насилство, не постои еден „универзален“ модел и луѓето може да се чувствуваат изоставено ако не им се допаѓаат или не можат да се прилагодат на таквите модели. За некои жртви заедничкото влијание на низа правила што ограничуваат предизвикува непријатни асоцијации со контролираната средина и чувството на немоќ, типични за ситуацијата на експлоатација од која избегале. Некои жени треба постојано да се надгледуваат, особено кога се ранливи, а други подобро реагираат на групниот модел, во кој добиваат поддршка од други (Fulbright 2004). За да се создадат и редовно да се прилагодуваат моделите за нега на жртви на трговија со луѓе, важно е да се земат предвид сите овие динамики.

Сложеност на процесот на реинтеграција

Социјалната и економската средина во која се реинтегрира (или се интегрира) жртвата се состои од различни слоеви – од семејство, заедница и општество – и сите тие претставуваат различни интереси и вредности, кои, од друга страна, имаат влијание на процесот на реинтеграција (Derks 1998: 15). На интервјуата со жртвите откривме колку сложен може да биде овој процес за многу жртви, како и дека ретко ре/интеграцијата за многу жртви е непречена или праволиниска.

Во повеќето случаи, жртвите се враќаа во истата социјална и економска ситуација од која на почетокот и заминале, односно ситуацијата што ја предизвикала првичната миграција. Исто така, иако со помошта се дава некаква поддршка за решавање на нивните проблеми пред и по трговијата со луѓе, честопати е недоволна за да се покријат сите проблеми со кои се соочуваат жртвите. Во основа, со тоа што се враќаат дома, всушност се реинтегрираат во средина која порано можеби била неиздржлива, па дури и нездрава. Проблемите со трговија со луѓе се дополнителен стрес и оптоварување, со што ситуацијата станува уште попроблематична.

Пораснав во многу тешки услови. Во куќата на татко ми и мајка ми немам ни основни услови за живот, нема храна, топла вода, а да не зборувам за грижата за моите родители, само се караат и се тепаат. Најмногу заради мајка ми сега сум ваков/ваква.

При реинтеграцијата и враќањето честопати има многу несигурност и тензија, и ваквите чувства често, барем делумно, се заради стравот дека се вратиле без да ја исполнат првичната цел заради која си отишле од дома. Еден од најголемите

проблеми при реинтеграцијата е што жртвите често немаат основа за реинтеграција – немаат работа, пари, и можеби се сиромашни (Bjerkan и Dyrliid 2006b). Исто така, во социјалната средина – семејството и/или заедницата – може да има елементи што не само не ја поддржуваат реинтеграцијата, туку ја поткопуваат.

Ако гледаме поопшто, мора да се земе предвид дека тргуваните лица се соочуваат со структурални проблеми како масовна невработеност, скап живот, немање државна помош – кои не може да се решат со (генерално прилично малите) програми за помош.⁴⁴ Треба да се потенцира дека и покрај тоа што многу жртви беа задоволни со помошта што ја добија, сепак подвлекоа дека за било каква реинтеграција најбитно им е да им се задоволи потребата за вработување или економска поддршка, кои генерално на почетокот и ги натерале да емигрираат.

[За услугите што им требаат] Добро платена работа... Во моето село нема работни места... Ме загрижува само фактот што немам работа. Ќе бидам поспокоен ако зачувам малку пари за да можам да го поддржувам семејството.

Сега сум со семејството. За мене и за нив, битно е што веќе не сум со човекот што толку многу ме повреди. На мајка ми ѝ помагам со домашните работи и понекогаш доаѓам тука за да се сретнам со девојките. Сепак, не сум задоволен/задоволна. Сега сме во многу тешка економска состојба, и ми треба работа за да продолжам да се издржувам себе и семејството.

Bjerkan и Dyrliid (2006b) открија дека за успехот на реинтеграцијата помага и типот обука што жените ја добиваат на рехабилитација. Тргуваните жени можно е повеќе да ги почитуваат и роднините и во нивната локална средина ако дома се вратат со финансиски или други ресурси, како што се на пример вештини со кои се заработува приход. Во тие случаи жените ќе разберат дека искуството со трговија со луѓе го претвориле во нешто позитивно. И покрај тоа, дури и жените што најдоа работа честопати сфатија дека платата им е недоволна за потребите, или дека заради работните услови не можат да имаат нормален живот со семејство:

---

⁴⁴ Во програмите на тргуваните лица им се нуди обука за различни знаења и понекогаш им се нудат можности за мал бизнис. Но ваквите обуки може да не се доволни да се добие потребното знаење за да се најде соодветно долгорочно вработување, и можно е да не се прилагодени и да не се возможни во локалното стопанство. Исто така, можно е на жртвите да не им се прифатливи опциите за подолгорочна обука кога треба веднаш економски да му помогнат на семејството. А и можностите за мал бизнис не секогаш се успешни за тргуваните лица, и во некои ситуации заради нив жртвите се уште поранливи. Кога влегуваат во долгови за мал бизнис, можно е да се вратат на трговијата со луѓе за да го отплатат долгот. Слично на тоа, бизнисите што ги водат општествено стигматизираните жртви може да се неодржливи бидејќи членовите на заедницата не сакаат да ѝ помогнат во успехот или ѝ завидуваат за помошта што ја добила (Derks 1998; Somach и Surtees 2005; Surtees 2000).

Да, работното време ми беше долго, од дванаесет до шеснаесет часови. Сакав да најдам нешто со нормално работно време но не успеав ништо да најдам.

Сега сум добро, но имам мали проблеми. Платата не е доволно висока. Кога ги замолив да излезам и да живеам во стан, ми рекоа да останам во центарот, зашто е добро. Но не сакав. Кога бевме во центарот, имавме многу добра храна. Сега едвај си ја дозволуваме.

Ако ми помогнат некако, со пари или со храна. Платата е недоволна за храна, иако сум сам/сама и не плаќам струја, вода и кирија. Но едвај ми стига до крај на месец. Одам на работа во шест наутро и се враќам во шест попладне, а знаете колкави се платите тука.

Поврзан проблем е што животот во странство на некои луѓе им овозможил да почувствуваат стандард на живеење што не можат да го постигнат дома. Затоа, тргуваните лица одлучуваат дека е неприфатливо или непожелно да се вратат дома – во нивната земја, заедница или семејство.

Сакав да останам во [одредиштето] но сакав и да му се вратам на детето... Ми се допадна многу животниот стил во [целната земја] и не сакав да си одам оттаму.

Едноставно, психолошки ми беше тешко да го прифатам различниот животен стил тука, во обично село, во кое нема ни основни услови за живот, кога ќе се сетев на луксузниот живот во [ЕУ]... Си мислев дека ако зборувам со некој од [ЕУ] некако ќе бидам повеќе во контакт со цивилизација.

Во значителен број примери, жртвите во процесот на помош и реинтеграција се соочија со привремени препреки, па дури и со „неуспеси“. Реинтеграцијата не оди праволиниски и не е едноставна, и жртвите во програмата се враќаат во различни фази од животот по трговијата со луѓе, или бараат интервенција во криза или решение на посериозен проблем. Некои жртви се вратија во програмите привремено по одреден период самостоен живот; по конфликт во семејството, економска криза или тензија со партнерот. Некои жртви бараа помош неколку пати откако „дипломираа“ во програмата. Во многу случаи ваквата помош претставуваше штит кој многумина го немаа во пошироката општествена средина. За многу жртви, можноста привремено да се вратат или да бараат поддршка беше неопходна за и понатаму да закрепнуваат:

Во засолништето порано бев шест месеци, но потоа сакав да се преселам со момчето. Тоа траеше една година. Требаше да дадам нова изјава во

полиција и пак се сретнав со [директорката] и таа помисли дека нешто не е во ред, па ме праша дали сакам да се вратам и ми рече дека можам. Со тоа ме импресионира.

[Социјалниот работник] ми кажа дека за мене вратата секогаш е отворена... Тој/таа ми кажа дека можам во секое време да се вратам. Ја прифатив понудата зашто не сакав да се вратам таква/таков [по караница] кај мајка ми.

[Мајката на момчето] е газдарица на [продавницата] и не ја прифаќа нашата врска. Работев цел ден, бидејќи другите девојки си одеа, заради нејзиниот темперамент. На другите им викаше, ама цело време цмиздреше. Ни даде отказ [на момчето и мене]. Тоа време живеевме заедно. Но се каравме зашто беше многу љубоморен. Па си отидов од станчето и се вратив во засолништето.

Во други случаи, препреките не беа поврзани со враќање на жртвите во програмите за помош. Напротив, жртвите ни кажуваа дека се навраќале на активностите од периодот додека тргувале со нив – најчесто на проституција – како „решение“ за проблемите со кои се соочувале при реинтеграцијата:

Многупати ми доаѓаше да баталам сè и да се вратам на улица, каде што ќе се обидам да заработам за себе. Понекогаш ме фаќаа моменти кога си мислев дека таквиот живот е прелесен. Работата на улица ми беше во крвта. Толку бев навикнат/навикната на тоа.

Кога бев дома со моите, немавме доволно за јадење и погледнував на улица, мислејќи на можностите што ги имам. А ми се чинеше дека на улица можам да спечалам.

На интервјуата стана јасно дека тргуваните лица се соочувале со многу неочекувани пречки – социјални, економски и лични. И заради ранливоста – за време на трговијата со луѓе, а во некои случаи и пред трговијата со луѓе, ваквите мали кризи беа доволни да ги одвратат од закрепнување и реинтеграција. Затоа, ако програмите се флексибилни – ако нудат можност жртвите да се вратат, ако им овозможуваат помош подоцна, ако се прилагодливи на нивните индивидуални потреби – барем делумно ќе помогнат ре/интеграцијата да биде непречена, праволиниска и брза.

На интервјуата со жртвите постојано се спомнуваше колку е важно при реинтеграцијата да имаат некој на кого ќе се потпрат, а ова се забележа и кај „успешните случаи“ со кои одржавме интервју. Вработените во програмите за помош, и од невладините организации и од владините институции, барем привремено им ја нудеа ваквата предвидливост и сигурност.

Убаво ми е кога доаѓам да зборувам со [социјалниот работник]. Си размислувам за сè во неделата и потоа доаѓам и си зборувам со неа. Û кажувам сè и многу ми е полесно. Ме разбира и ништо не кријам од неа. Зашто немам пријател со кого можам да зборувам и кому му верувам.

Да, [социјалниот работник] ме прашува кога ќе си дојдам дома, „Како беше на училиште, да видиме што има за домашно“. Се грижи за мене, сите се грижат, но ме прашува дали има нови оценки на училиште. Ако нема ништо, треба да учам, и секогаш велам дека учам, па ми вели: „Ќе проверам, научи до тогаш и тогаш, и ако на тој ден не сум тука, замоли некој друг да провери што си научил/научила“.

Кога се карав со девојките, психологот ме канеше во соба кај неа и зборувавме со часови. Зборуваше со мене и кога ќе видеше дека сум нерасположен/нерасположена. Ми даваше морална поддршка. Ми беше подобро.

Сега ми е мило што на [социјалната работничка] ù кажав сè зашто ме разбра и емотивно ме поддржа. И сугурен/сигурна сум дека ако имам проблеми во животот или ако ми треба заштита, секогаш можам да сметам на поддршката на [оваа организација].

Иако е важно програмите да нудат континуирана поддршка, тоа не е долгорочно решение и треба да се посвети внимание и на создавање и премин кон други мрежи за поддршка. Така, за тргуваните лица еднакво важно е да добиваат поддршка надвор од рамката за помош против трговија со луѓе – во идеални услови од семејството, пријателите и заедницата, кои веројатно за нив ќе бидат важни понатаму. Треба да се размисли и како со програмите за помош да се активираат и зајакнат врските за поддршка во тесниот круг на корисниците на услуги, во кои спаѓаат семејното посредување, советување, подигање на свеста во заедницата или различните форми на помош за целото семејство (дури и за целата заедница). И самите жртви ни кажаа колку ваквите човечки односи се важни за нивното закрепнување:

Мислам дека искуството со трговија со луѓе не се заборава никогаш. Помошта и поддршката од мажот ми ми е многу корисна. Ако не ме поддржуваше, ќе полудев. Важно е да имате близок човек што ќе ве разбере и ќе ви помогне.

Наоѓање рамнотежа меѓу независноста и зависноста

Една од најсложените страни на помошта е да се најде рамнотежа меѓу давање поддршка и избегнување да се создаде ситуација на зависност. Кога жртвите немаат

поинакви видови помош – а ова е најчесто така, барем веднаш по трговијата со луѓе – ситуацијата е сложена. Многу жртви беа навистина зависни од давателите на услуги и учесниците во борбата против трговија со луѓе, како и од палетата на услуги што им ја даваа. Многу жртви ни објаснија дека персоналот од програмата им беше „семејство“ и дека ги сакаа и зависеа од нив.

Кога ја запознав жената од засолништето, ми значеше сè. И мајка и татко, во неа гледав сè.

Да, ми рекоа дека ќе ме пречека социјален работник од [организацијата дома] и дека ќе ми даваат неопходна помош додека да се стабилизирам.

И ако имам проблем, можам да се обратам кај [вработената во засолништето] зашто ми е како мајка. Од мајка ми немав што да научам. Сè што научив го научив од нејзе.

Средината во која живеат социјалните работници и самите жртви во голема мерка ги ограничува обидите да се развие и поддржи независноста кај жртвите. Давателите на услуги мораат да најдат рамнотежа меѓу давање поддршка и давање премногу поддршка; мораат на жртвите да им бидат пријатели и семејство, но само краткорочно до среднорочно; мораат да им помогнат да ги решат проблемите без да создадат зависност; треба да сакаат да им ги решат проблемите но да се свесни дека можат да им ја подријат независноста. Bjerkan и Dyrliid (2006b) открија дека многу корисници на програми за реинтеграција многу зависеле од советниците за да им дадат совет и поддршка за различни проблеми, што значи дека советниците имаат голема моќ и треба да се многу внимателни и осетливи за конструктивно да одржуваат рамнотежа.

Некои од лицата кои ги интервјуиравме очигледно почнале да зависат од помош, и на давателите на услуги им беше тешко да им помогнат да станат независни. Еве, на пример, изјава на една жена што изрази желба долго време да добива поддршка:

Сакам да им ја пренесете поракава на луѓето, зашто не можам да ги контактирам. Особено до [координаторот на невладината организација]. Би сакал/сакала да ги замолам да ми помагаат одредено време кога ќе излезам од засолништето, за да живеам сам/сама.

Во коментарите на другите жртви се согледува истата зависност:

Не ми се допаѓа што помошта е ограничена. Не можат да ми најдат сместување.

Добро е што ми помагаат, но треба да ми помагаат секој ден. Некогаш се јавувам на телефонската линија за помош и им велам дека итно ми треба млеко за бебето, но тие ми одговараат дека тоа е невозможно.

Сакам трајно да добивам помош, на мое барање.

Важно е да се забележи и дека честопати жртвата е повеќе зависна заради услови на експлоатација. Една жртва и на домашно насилство и на трговија со луѓе ни кажа дека толку долго ја контролирале што ѝ било тешко да замисли како ќе започне со независен живот: „И онака цело време го пропуштав животот, секогаш бев во рацете на некој друг. Може да се каже дека му бев роб. Оди таму, направи го ова, ова не смееш, она не смееш, вака или онака ќе правиш. И така живееш. Само со наредби“.

За градењето независност многу е битно со жртвите да почнете да разговарате за нивните идни планови и аспирации. Сепак, вработените во програмата ова не го правеа секогаш. Една жена со која имавме интервју не знаеше кои ѝ се плановите за во иднина, и кога ја прашавме колку време ќе остане во засолништето или за плановите по оваа фаза, беше многу нејасна: „Ништо не знам. Никој не зборуваше со мене за тоа“. Други исто така ни открија колку не се ангажирани кога се носат одлуки за нивниот живот по трговијата со луѓе. Една жена со која тргувале во ЕУ ни кажа како полицијата, откако ѝ ја зела изјавата, ја однела во засолниште. Кога ја прашавме дали зборувала за ова, ни објасни: „Не, не прашаа. Ми рекоа дека така ќе бидам посигурна. Ништо не знаев. Можеа што сакаат да ми кажат. Немав поим“. Слично на тоа, една друга жена ни објасни дека со сила ја однеле во засолништето откако, според неа, полицијата ја „испрашала“: „И тогаш, [полицијата] ме присили. Полицијата буквално ме присили да одам во засолништето... Да му се плукнам на засолништето... Секогаш ќе плукам на тоа“. Некои жртви ги присилија да учествуваат во правната постапка, без да им кажат што значи тоа, кои се можните реперкусии и без да им побараат согласност: „Да ми кажеа дека можам да одбијам да сведочам, ќе одбиев. Ќе се чувствував многу побезбедно/побезбедна. Да, сведочев и сега ми е криво. Зашто не се чувствувам сигурно/сигурна. Се грижам за детето и за мене“.

И покрај тоа, многу организации работат со пристап со давање поголема слобода, за жртвите да бидат понезависни. Со ваквиот пристап со давање поголема слобода, тргуваните лица полесно го земаат животот во свои раце и возрасните жени и мажи ги третираат како со независни возрасни луѓе (Jordan 2002: 30). За многу жртви, со помошта очигледно добиле самоверба и сила за да бидат независни во животот.

Целосно сум задоволен/задоволна. Сè беше многу добро... Сега сè зависи од мене.

Почесто се среќавав со психологот. Тоа многу ми се допадна. Психологот ми помогна подобро разберам каков човек сум. Да си ја вратам самовербата... Многу ми е подобро кога зборувам со психолог. Многу е важно... Дури е и неопходно... Психолозите те учат како да си силен.

Но [социјалниот работник] не ни сервира сè на тацна. Знам дека треба да учам. Ако не се однесувам примерно, ќе мора да си одам.

Многу жртви ни кажаа дека од нив зависеле одлуките за помошта и заштитата, и дека им било јасно дека крајна цел на помошта била да станат независни:

Ќе си одам кога ќе можам и кога ќе знам дека сум способен/способна да застанам на нозе. Тоа значи дека треба да имам трпение и да работам.

И тогаш го смислија решението... Рекоа дека не е задолжително. Дека никој не ме присилува. Дека зависи од мене.

Немаше нешто што посебно не ми се допадна. Ме консултираа за сè што правеа. Потоа ме прашуваа дали сакам нешто.

[Социјалната работничка] ме праша што сакам и јас ѝ реков дека сакам да продолжам со училиштето. Сега одам на училиште и сè е во ред.

Самите жртви ни кажаа дека кога имале проблеми, вработените им помогнале да ги решат, а не им давале совети или дејствувале во нивно име. За да се зголеми независноста и самодовербата на жртвите, важно беше заедно да се решаваат проблемите и прашањата:

Сакам прво да завршам училиште, па ќе видам што ќе правам. Прво сакав да бидам фризер/фризерка, но [социјалната работничка] ми рече дека најпаметно ќе ми биде да продолжам со училиште. Ми рече дека нема да ме тера, но дека треба убаво да размислам за иднината. Во училиште бев три недели но потоа сакав да се вратам дома. Мајка ми ме излажа за многу работи, но [социјалната работничка] ми рече внимателно да размислам и да не ја слушам мајка ми премногу. И си помислив дека можеби макрото зборувало со мајка ми за да ме врати [во трговија со луѓе], па не се вратив дома.

Еднаш се јавив на телефонската линија за помош и побарав совет од [социјалната работничка]. Тогаш мажот ми не пиеше краток период. Мажот ми упорно сакаше да имаме уште едно дете. Ја прашав [нејзе] „Што да правам?“ Не ми рече „Направи вака или така“. Само ме праша дали сум подготвена да пораснам второ дете и да бидам тука за него ако мажот ми пак почне многу да пие. Многу ми се допадна. Ми укажа дека не треба да брзам, дека треба да имам самодоверба пред да донесам таква одлука.

Честопати организацијата треба само да те поттурне за да се разбудиш и да почнеш нов живот. Ваквите организации не се обврзани да ни помогнат... Всушност, многу зависи од нас.

Кога имавме интервју со некои жртви, тие очигледно или беа на пат да станат независни или веќе беа независни. Кога ги прашавме дали ќе прифатат уште помош, од нивните одговори се гледаше сè поголемата независност и самодоверба:

Не би рекол/рекла. Веќе мора сам/сама да се снаоѓам. Мислам дека организациите доволно ми помогнаа.

Не мислам дека организациите се обврзани долго време да ми помагаат. Имам раце и нозе. Има жртви што се враќаат со страшни проблеми, можеби ним повеќе им треба помош. Затоа не се ни осмелувам да помислам на повеќе помош. Подобро ми е само што знам дека вакви организации постојат, дури и ако не помагаат со добра.

Навистина се надевам дека бизнисот ќе ми се зголеми. Среќна сум што мажот ми ме поддржува. Сигурна сум дека најлошото веќе одамна помина, и сега многу работи зависат само од мене, од нас... Мислам дека е доволна помошта што веќе ја добив од организациите. Многу сум им благодарна.

Стигма, обвинување на жртвите и дискриминација

Многу жртви на трговија со луѓе ги посочија стигматизацијата и дискриминацијата како проблеми со кои се соочиле во фазата на закрепнување и реинтеграција. До стигматизација и дискриминација начесто доаѓа кога општествената средина – семејството или заедницата – не го одобрува однесувањето или активностите на поединецот. Што се однесува до жртвите на трговија со луѓе, честопати стигмата и дискриминацијата се поврзани со проституција. И секако, многу жртви со кои одржавме интервју зборуваа за ова. Честопати и покрај тоа што не почнале со проституција намерно или што при тоа ги експлоатирале, сепак ги обвинувале:

Не ми кажуваат в лице, но сум чул/чула дека за мене во селото се шират лоши гласини.

Луѓето во нашата заедница сакаат да критикуваат. Немаат разбирање за вакви работи, и поверојатно ќе обвинат отколку што ќе сочувствуваат.

Не, не знаеја [за тоа дека тргуваа со мене], но се зборуваше дека таму сум работел/работела како проститутка зашто се вратив со дете.

Работите што се случуваа во училиштето... Некои девојки ме нарекуваат курва... Има едно момче, но кога сум со него директорката ме прашува зошто. Но не можам да сум сама. Другите ме избегнуваат. Директорката ми вели дека ѝ е жал. Сите ми велат да останам уште еден семестар. Кога одам на

село, ме викаат курва; кога одам на училиште, истото го велат, и многу е тешко нешто вакво да се преброди.

[Дома] ми беше непријатно, кога си мислев што сум сторила и каде сум била се чувствував лошо. [Семејството] се правеше дека не ме перципира... Седев во соба, сама, и многу плачев. [Мајка ми] не ми се приближуваше. Знаев дека дури и ако се обидам да зборувам со нејзе, нема да ме разбере. Мајка ми и татко ми се родени и живеат во село. Во село луѓето зборуваат. Не излегував од куќа, по цел ден седев внатре и само понекогаш излегував во двор... Моите не сакаа да излегувам. Не ги обвинувам. Помалата сестра се врати од училиште со плачење. Другарчињата ѝ зборувале „Сестра ти правела вака, правела така“.

Ако ме покажуваат со прст, нека ме покажуваат. Веројатно така ми било пишано... Знам дека не сакав да се бавам со проституција... Тука луѓето не прават разлика меѓу присилна и доброволна проституција.

Важно е што жртвата во голема мера ја обвинуваат и стигматизираат во непосредната средина за поддршка на тргуваните лица, меѓу кои спаѓаат и семејството и пријателите каде што се враќаат и живеат жртвите по експлоатацијата. Како и на општествено ниво, проституцијата е најчеста причина за обвинување и стигматизација.

Дури и баба ми ме вика [курва] и ме боли кога го слушам тоа од некој толку близок.

Моите ми кажаа дека јас сум виновен/виновна за сè. Брат ми, тој ме обвини. Мајка ми е стара, не разбра многу добро. Понекогаш сакав да си одам од дома. Мислам дека е многу важно семејството да те поддржува. Тешко е да се потпреш на некој непознат, зашто си велиш ако моите не ме разбираат, кој ќе ме разбере?

Имам мало внуче, и зашто бев на улица сестра ми ми забрани да се гледам со него. Дури и сега, кога стојам подобро со сестра ми, внук ми уште не знае дека сум му тетка.

И покрај тоа, членовите на семејството честопати реагираа поинаку и некои жртви ни кажаа дека им се подобриле односите со семејството и не ги труеле со стигма и вина:

Претходно не ни одеше баш добро. Имаше карање, тепање. Сега е многу подобро. Сè уште се караме, но не како порано... Кога се карам, заплачувам, мајка ми доаѓа и ме поддржува. Разговараат со мене.

Сигурен/сигурна сум дека и мајка ми и татко ми беа среќни што ме гледаат. Но од друга страна, се обидуваа да избегнат да зборуваме за тоа што се случи таму или да ме прашуваат... Да, им кажав сè и беа разочарани и вознемирени, но не од мене. Беа вознемирени заради тоа што се случи. Не очекував дека ќе бидат толку добри со мене.

Му верувам само на мажот ми. Многу ме поддржува... Ми го чува детето.

Во други ситуации, жртвите ги поддржаа само одредени роднини или членови на семејството:

Моите со мене не користат лоши зборови, но така зборуваат баба ми и дедо ми, како и тетките. Мајка ми секогаш ме поддржува, но не татко ми.

Брат ми и сестра ми сè уште ме сакаат. Мажот ми само ме понижува, ме нарекува проститутка. Секогаш е љубоморен, иако нема причина.

Планирав да останам со татко ми зашто има повеќе разбирање од мајка ми. И ù објаснив [на тетка ми] зошто сакам да останам со нејзе. Ако кажам што ми се случи, [тетка ми] ќе ме разбере, но мајка ми нема никогаш повторно да ме погледне во очи.

Понекогаш пријателите, соседите и членовите на заедницата полошо реагираа и повеќе ги дискриминираа жртвите на трговија со луѓе кога добиваа помош. На некои им беше дегутантно што „проститутки“ добиваат помош, а други сметаа дека помошта е само за „девијациите во општеството“, како пијаниците. Заради потребата за помош го губеа угледот кај некои луѓе, а ова понекогаш беше голем проблем со мажите, кои според социјалните норми треба да се способни да се грижат за себе и за семејството.

Мислам дека заедницата не може да разбере зошто на девојките што ги експлоатирале сексуално треба да им се помогне. Мислат дека на проститутките не треба да им се помогне.

Други девојки ми кажаа дека во нивните села, каде што луѓето знаат што им се случило, селаните не се многу среќни кога им помагаат специјализирани организации... На пример, девојка што во нејзиното село отворила бутка, а добивала помош од една организација, на еден начин ја отфрлиле во селото. Луѓето озборувале: „Подобро да им помогнат на работливи луѓе, а не на проституткава“. Мислам дека во мало село е невозможно да скриеш дека некој ти помага.

Да, барем каде што живееме ние, луѓето те гледаат попреку ако побараш помош од државни организации... Обично помош бараат пијаници или луѓе што не сакаат да работат за да се издржуваат.

Многумина мислат дека не е невозможно да се избега од ропство... Мислат дека ако ти се случило такво нешто, глупав си. А луѓето не ги почитуваат многу глупавите... Значи, треба сам да се извлечеш од ситуацијата.

...И вина. Веројатно на село ќе ме обвинат и ќе речат: „По такво срамотно однесување, не заслужува да му помогнат“.

Многу мажи се срамат да побараат помош, зашто општеството во суштина не прифаќа и не одобрува мажи што бараат помош. Мораат сами да се снајдат.

Во некои случаи, тешко беше да се увиди дали беа стигматизирани заради тоа што добиваат помош, заради искуството со трговија со луѓе или заради стигматизиран идентитет како што е проститутка или припадност на етничко малцинство:

Мажот ми многу ме обвинува. Вели „Оди таму, оди, им помагаат на проститутки, и зошто им помагаат на проститутки? Поарно нека им помагаат на нормални луѓе“.

Ако луѓето во мое маало откријат дека станом ми го дале, веројатно ќе речат: „Па, [на жена од етничко малцинство] ѝ даваат стан, а на нормалните луѓе не им помагаат“. Затоа нема да им кажам како го добив станом. А моите познаници на кои им кажав за станом сè уште не ми веруваат.

Понекогаш стигмата, обвинувањето и дискриминацијата се намалуваат со време, и некои жртви ни кажаа дека како што изминувале неделите, месеците и годините по враќањето, се менувала стигмата што ја трпеле на почетокот во заедницата: „Луѓето ме озборуваат и зборуваат лошо за мене. Мислат дека сум работела со проституција, зашто се вратив трудна... Во последно време, работите малку се смирија“. Brunovskis и Surtees (2007) исто така открија дека често треба време, понекогаш неколку години, за заедницата повторно да ги прифати и нормално да се однесува со нив. Една жртва што се врати во заедницата од каде што доаѓа намерно ја избегнувале на секое одење во селската продавница, и ова продолжило две години пред конечно да се нормализира ситуацијата.⁴⁵

---

⁴⁵ Слично на тоа, во Камбоџа, иако на почетокот враќањето го забележале сите, вниманието со време спаднало. Една жена ни објасни: „Каде и да одев, слушав како луѓето зборуваат за мене... По два или три месеци, престанаа. Сега одам како и порано да продавам дрва за греење“ (Derks 1998: 43, cf. Surtees 2000: 190-191).

Иако обвинувањето, дискриминацијата и стигмата сигурно беа итни проблеми за многу луѓе, важно е да се нагласи дека не се јавувале секогаш по трговија со луѓе, без оглед дали било сексуална експлоатација или други форми. Во некои случаи, требаше време семејството и пријателите да ја разберат и повторно да ја прифатат жртвата; во други случаи, веднаш ја прифаќаа.

Мажот ми и моите знаат за ова... Никој друг не знае... И не сакам да знаат... Општо земено, родителите, па дури и мажот ми, ме поддржуваат и сочувствуваат со мене.

Сестра ми целосно ме поддржува... Сочувствува со мене.

Моите ме разбраа и не ме обвинија.

Кога со советникот отидов во [мојот град] за нова лична карта, ме однесоа кај сестра ми. Едно време не сакав да ѝ кажам. Но кога видов дека во засолништето ќе бидам подолго време, ме однесоа кај неа и сè ѝ објаснив. На почетокот се сомневаше дека ја лажам, дека сум сторила нешто и дека сум во затвор. Но подоцна ми поверува и плачеше.

Прашање што до денес недоволно се разгледува е како да се надминат стигмата и вината кај жртвата во животот по трговијата со луѓе. Brunovskis и Surtees (2007) сметаат дека со одредено однесување стигмата може да се намали, со што семејството и заедницата ќе „простат“. Треба подобро да се разберат точните причини за стигмата и кој е најсоодветниот начин за намалување на стигмата и дискриминацијата во одредена култура.

Приватност, анонимност и доверливост

Заради ризикот од стигма и обвинување, многу жртви сакаат искуството со трговија со луѓе да го скријат од семејството и пријателите, како и од заедницата, што може да влијае на нивните одлуки за добивање помош:

Годинава во март доброволци од [една организација] дојдоа кај нас во село за да разделат брошури со телефонскиот број на линијата за помош. Мајка ми им пријде и им кажа што ми се има случено. Зеде една брошура и ми ја даде. Прво не можев да се решам, но ја препрочитав неколку пати. Се плашев да не се рашири мојата приказна. Конечно, одлучив да се јавам во организацијата бидејќи информациите ќе бидат доверливи и ќе останат анонимни.

И други жртви во регионот кажаа дека се грижеле за слични работи во врска со доверливоста:

Зашто [ова] е мала земја и се плашев дека сите ќе откријат што ми се има случено.

Не верував дека информациите ќе ги чуваат во тајност... Се плашев дека целото село ќе открие каде сум бил/била и што ми се има случено.

Жртвите на трговија со луѓе се плашат да прашаат каде да одат и да побараат помош. Се плашат зашто не се сигурни дали информациите ќе бидат доверливи. Немаше да побарам помош да не беше мојот пријател/пријателка, кој/која исто така е жртва.

Многу ми е важно да ја чуваат тајната. Не сакам во моето село да ме озборуваат... Многу [жртви] не сакат да бараат помош зашто се плашат дека ќе се дознае за нивната приказна.

Во некои случаи, жртвите заради ваквите стравови – дека приказната ќе им стане јавна – ја одбиваат помошта. Односно, ако прифатат помош семејството и заедницата може да ги идентификуваат како тргувани лица (cf. Brunovskis и Surtees 2007). Ова е особено веројатно кога организациите се познати како агенции за борба против трговија со луѓе.

Дури и ако девојките знаат за [помошта], се плашат да им пријдат зашто целото село ќе ги озборува. Убеден/убедена сум дека ако на некоја жртва од нашето село ѝ понудам помош од [организацијата], ќе ја одбие зашто ќе се плаши дека целото село ќе дознае. Не ни знам како другите девојки тука добиваат помош. Многу девојки немаат храброст да побараат помош зашто нема да им ја почитуваат приватноста.

Некои жртви беа задоволни од помошта делумно во зависност од тоа колку нивниот случај го третираше како доверлив:

Никој не знае. Ни соседите ни мајка ми. Среќен/среќна сум што организациите ми ја чуваат тајната. Просто се плашам дека мајка ми нема да може да ја чува тајната и дека селаните ќе почнат да озборуваат... За жал, во селата информациите многу брзо се шират и не секогаш точно се разбираат... Најчесто ги критикуваат жртвите на трговија со луѓе.

Многу сум задоволен/задоволна од [услугите]. Ми се допаѓа што [директорката] мојата приказна смета за доверлива. Навистина можам да ѝ верувам.

Ми вети дека ќе ми помогне и ми помогна. И приказната ми ја чуваше во тајност.

Треба да се забележат примерите кога во рамката за помош се нарушија приватноста и доверливоста на жртвата, честопати на начин на кој тргуваното лице и неговото/нејзиното семејство претрпе сериозни и долгорочни негативни последици.

Кога се вратив, во локалната клиника ми рекоа дека сум ХИВ позитивен/позитивна. Потоа целото село дозна. Соседите дознаа. Имав многу проблеми. Не ми дозволуваа да се приближам до бунарот. Се однесуваа со мене како да сум ѓубре. Ме понижуваа. Имав многу проблеми со детето на училиште. Сакаа да го избркаат од училиште, иако им покажав дека неговиот тест е негативен, со различни оправдувања. Многу патев.

Кога ја прашавме дали се пожалила, ни рече дека се обидела: „Да, кај главниот доктор во клиниката, но ништо не излезе. Сега е доцна. Како можете да го измените ставот на заедницата? Не требаше да помислам дека може мене да ми се случи. Никогаш не помислив дека може да ми биде полошо од времето кога бев жртва на трговија со луѓе“.⁴⁶

Некои жртви имаа проблеми и кога им го открија искуството со трговија со луѓе во медиумите:

Еден локален полицаец прати група новинари кај мене дома. Дојдоа да ме фотографираат. Им реков да ме остават на мира. Тогаш дојде мојот адвокат и го замолив да ми помогне да ги откачам глупавиве новинари зашто ми е адвокат. Тој не направи ништо, та дури и се смееше.

[Полицаецот] даде изјава за печат. Им го кажа моето цело име... Во сите весници само за тоа пишуваше... Не ми се веруваше дека мојата приказна стигна до [соседната земја]. Се шокирав.

Оттука се јавува прашањето како може и треба учесниците во борбата против трговија со луѓе да ги разменуваат, и во која форма да ги знаат информациите за жртвите и нивните случаи. Иако понекогаш агенциите и институциите ги разменуваат информациите со причина, има и случаи кога на жртвите може да им е нелагодно или да не сакаат да дојде до тоа.

---

⁴⁶ Доверливоста се нарушуваше и при идентификација и враќање. Една девојка, малолетник, ни опиша како полицијата во нејзината заедница ја испрашувала откако избегала од трговија со луѓе, со што ја „одвоиле“ од семејството и заедницата:

Цело време ме вадеше од такт што вратата беше отворена и што нон стоп имаше полицајци и сообраќајци што слушаа внимателно, слушаа како ме испрашуваат. Сите ги знаев и тие го знаеја брат ми и мене ми беше непријатно“.

Да, полицијата од железничката станица [во градот] ги информира канцеларијата на јавниот обвинител и вработените во [невладината организација од тој град]. Кога дојдов во [главниот град] ми се обрати адвокат од таа [невладината организација во јавниот град]. Непријатно ме изненади што мојот исказ кружи во [земјата]... Не се чувствував сигурно. Ми беше како цел свет да ми ја знае приказната... Многу ми значеше само неколкумина да ја знаат.

Да, полицаецот од [главниот град] знаеше дека пристигам, затоа ми рече да дојдам. Не знам како открил. Можеби зашто [полицијата] ме бараше... Секако се изненадив непријатно што ме бара полиција и што ме кани да дојдам во [главниот град].

Адвокат од организацијата [за борба против трговија со луѓе] ме праша кој ме експлоатирал и каде ме експлоатирале пред да ме донесе таткото на моето дете... Ми рекоа дека е за моја сигурност... Бев уверена дека информациите нема да ѝ ги дадат на полицијата. Не се согласив да соработувам со [локалната] полиција... Зашто многу од нив се поврзани со макроата.

Некои жртви ни кажаа дека ја изгубиле довербата во одредени социјални работници кои со други даватели на услуги размениле, според нив, интимни и лични информации:

Излезе дека [социјалната работничка], која многу си ја сакав, ја обожавав, ѝ верував, е дволична. Го открив тоа... Ќ раскажав некои работи за мајка ми, за мојот живот... Информациите ги искористи и ги раскажа на сите. Да, за мене тоа беше катастрофа... Ми беше ментор. Ги чув приказните што ги раскажала во канцеларија. Тогаш сфатив дека не ми е пријателка. Ако ви кажам нешто доверливо, не може тоа да го употребите за да добиете на важност. Дали такви работи се за продажба? Имаат пазарна вредност?

Зашто зборувам за нешто, и ми доаѓа некој непознат човек и ми ја знае приказната. Таа треба да остане меѓу вас и социјалниот работник.

Ова не значи дека не треба или не е пожелно давателите на услуги да разменуваат информации. Напротив, потребна е (ограничена) размена на информации „по потреба“, со строги параметри и протоколи за доверливост. Со такви параметри, можеше да постои доверливост, а во исто време да се избегне непотребно повторување на разговорите и потенцијалната повторна траума и секундарна виктимизација. Кога се почитуваа ваквите параметри, тргуваните лица ја ценеа практиката на ограничена размена на информации:

Кога стигнав во [главниот град], отидов во [организацијата]. Отидов да им се заблагодарам што ме спасија. Зборував со [социјалниот работник], му раскажав низ што имам поминато. На психологот во засолништето не морав ништо да му прераскажувам, зашто веќе им го имаа пратено случајот... Да, [ваквата практика е добра] но само под услов да се почитува доверливоста.

Да има само едно одговорно лице во секој регион од [центарот]. И тоа да се организира на начин на кој нема да се дознае за [трговијата со луѓе] зашто во некои региони доверливоста не се почитува многу.

Мислам дека е добро да има [размена на информации за случаите], да. Зошто да не? Вака нема да мора пак сè да прераскажувам. Се разбира, инсистирам да се запази доверливоста. Не сакам луѓето од моето село да дознаат за моето искуство. Повеќе сакам за моето искуство да зборувам тука, во [главниот град] отколку [во регионот] или во селото, каде што информациите многу брзо се шират.

Специјализирана помош за поинакви и сложени случаи

Почетната намена на рамката за помош беше да се реагира на случаи со типична жртва на трговија со луѓе – млада, полнолетна жена со која тргувале за сексуална експлоатација. Програмите генерално функционираат со засолништа и центрите им се во главните градови. Сепак, заради најразличните видови жртви и искуства со трговија со луѓе во ЈИЕ, потребно е да се создадат програми за помош што ќе одговараат на конкретните потреби на разновидните жртви (жртви од земјата и странство, малолетни и полнолетни лица, мажи и жени) и новонастанатите форми на трговија со луѓе (сексуална експлоатација, работна сила, просење, деликвенција, посвојување). Жртвите на експлоатација за работна сила и просење не секогаш ги имаат истите потреби за помош како лицата со кои тргувале за сексуална експлоатација, и самите жртви ни кажаа за начини на кои нивните потреби не секогаш беа целосно или доволно задоволени во постојните структури за помош. Исто така, за потешките случаи, како жртви со хендикеп, проблеми во однесувањето, или зависност, честопати нема специјализирана помош. За таквите случаи потребна е нестандартна помош и поголемо внимание за да им се прилагодат услугите и помошта, како што се обука за како да се води интервју, соодветни услуги и разумен персонал (Surtees 2005: 15). Жртвите ни укажаа на некои области во кои им требала специјализирана и прилагодена поддршка.

Помош на жртви со деца

За тргуваните жртви (жени и мажи) со деца беа потребни поинакви видови помош, со кои се земаше предвид нивната улога на мајка (или татко) и потребите на децата

што зависат од нив. Важен фактор за жртвата да ја прифати помошта беше да се обезбеди сместување за жената и детето. Една мајка и жртва ни рече: „[Ќерка ми] секогаш е со мене. Благодарна сум на организацијата што ми дозволи да сум крај неа. Тоа ми е најважно“.

И покрај тоа, кога мајките и децата ги сместуваа во постојните програми со засолништа, тоа не беше најпријатно за мајките, другите што беа сместени таму, или децата.

Понекогаш се карав со девојките во засолништето, понекогаш заради моите деца што не ме слушаа и што плачеа во ходник.

Една работа што на некој начин најмногу ми пречи е детето... Сè уште не може да сфати во што е работата. Но таа е обично дете, сака да си игра, и кога се смее малку е гласна, како да вреска и тоа не е дозволено во засолништето. Можеби само тоа, но другото е во ред. На пример, кога е малку погласна или кога вреска или кога прави нешто друго што не е дозволено. Разбирам сè, но не можам да ѝ речам да не вреска. И кога ќе ѝ кажам, не можам да очекувам да ме разбере, зашто е дете. Може тоа не им одговара. Можеби не им се допаѓа, тоа што вреска или што се смее гласно.

Стресот беше уште поголем зашто честопати засолништата беа затворени, со мала или никаква слобода на движење. Треба да се размисли какво е влијанието врз развојот на децата, кои затоа не смеат да играат надвор, да се спријателуваат или да одат на училиште, дури и кога им се задоволени сите основни потреби. Една жена била две и пол години во затворено засолниште со ќерка ѝ додека чекала да ги добие документите за старателство и додека течела правната постапка. Девојчето, што сега има десет години, не можеше да оди на училиште или слободно да си игра, и добиваше образование ад хок и доброволно од еден од вработените во засолништето. Сигурно некако ѝ влијаело тоа што третина живот била во засолниште, а останатиот дел го поминала со мајка ѝ во ситуација на трговија со луѓе.

Многу мајки се грижеа за старателството, и помошта во правната процедура ја ценеа многу и навистина им беше потребна. Една жена што подоцна трговецот со луѓе ја чувал како „сопруга“ ни објасни како не можела да се врати во нејзината татковина заради проблеми со старателството на детето:

План? План ми е организацијата да ми го запише детето во забавиште. Полесно е преку нив. Ги знаат луѓето и слично, па сакам детето да ми оди во забавиште. Би отишла дома, ама штом не може така сакам да си најдам работа, да го пратам детето во забавиште и да стане независно... Би отишла кај мајка ми, но штом не можам заради детето, ќе останам во [земјава]... Без потпис на [таткото], не смеам. Детето е со мене но никој нема старателство. Чекаме судот да реши.

За жените со деца, друг проблем беше што се секираа дали ќе можат долгорочно да ги чуваат децата бидејќи имаа ограничени можности за социјална и економска реинтеграција. Некои жени се потпираа на хуманитарна помош за да се грижат за децата, други зборуваа дека не можат да бараат работа зашто нема кој да им го чува детето, а трети немаа трајно живеалиште. „Стандардните“ препреки и сложената ситуација за помош и реинтеграција се усложнуваат уште повеќе кога родителот е со дете што зависи од него. Кога им се дава помош на родители, мора да се земат предвид и потребите на децата што зависат од нив, што не значи само основните потреби, туку и работи како училишни книги, надомест за градинка и за училиште, медицинска помош итн.

Сериозни медицински и здравствени проблеми

Неколку организации забележаа дека тргуваните лица имаа сериозни и комплицирани проблеми со здравјето, посериозни од „обичните“ гинеколошки проблеми поврзани со сексуална експлоатација, за кои требаше специјална, а често и скапа, медицинска помош. За една девојка, што имаше 17 години, требаше специјална медицинска интервенција за тумор на градите што се развил зашто ја тепале додека тргувале со нејзе. Во друг случај, за жртвата требаше итна операција во странство заради физичките повреди нанесени при трговијата со луѓе:

Малку ми се вртеше и не знаев за што зборуваат. Сфатив дека има нешто премногу блиску до рбетот, и дека инфекцијата може да стигне во рбетната течност, што значеше дека мораат итно да реагираат. Сè уште не знам од што ми е инфекцијата и ми рекоа дека може да ми се повтори.

Слично на тоа, две жени со кои одржавме интервју беа ХИВ позитивни како последица од искуството со трговија со луѓе.⁴⁷ Во случајот на една жена, една од нејзините деца ја имаше добиено болеста. На интервјуата не можевме да утврдиме дали на ХИВ позитивните пациенти секогаш им бил достапен и пристапен потребниот третман. Еден испитаник земаше лекови против болеста: „Редовно земам лекови. Морам да ги земам до крајот на животот за да го спречам вирусот да ми се шири во организмот. Секогаш му се молам на бога да измислат лек за да го убие вирусот“. Сепак, кога ја прашаа другата испитаничка дали е на специјален третман за да го

---

⁴⁷ Ова се надоврзува на мал но значителен број ХИВ позитивни корисници на услуги што беа забележани при друго истражување. Во Албанија, една жртва на која ѝ помогнале во 2002 г. и две на кои им помогнале во 2004 г. беа ХИВ позитивни. Во БиХ, давателите на услуги пренесоа дека неколку жртви се ХИВ позитивни. И во Молдавија, ИОМ им помогна на девет ХИВ позитивни жртви од 2000 г. наваму. Проблемот со инфекцијата ХИВ/СИДА доби на тежина во регионот кога во 2004 г. украинска жртва на трговија со луѓе за сексуална експлоатација во Босна и Херцеговина почина од болеста (Surtees 2005: 74, 155, 361).

одржува имуниот систем, ни рече не, туку дека само зема витамини и добро се исхранува. Во многу земји во регионот на ЈИЕ, не секогаш е лесно да се добие специјализирана медицинска помош за неколку здравствени проблеми.

Злоупотреба на супстанции и зависност

Зависноста, од алкохол и/или од наркотични средства, исто така беше проблем за многу жртви, и општо земено не им беа достапни програми за детоксификација. Неколку жртви ни кажаа дека главен проблем откако престанале да бидат жртви на трговија со луѓе им била зависноста, и некои жртви продолжиле уште некое време да користат дрога или да пијат алкохол:

Прво беше тешко. Кога бев со макроата, ми даваа лекови од кои се губев. И кога дојдов тука ми беше тешко да ги оставам.

Бев болен/болна. Ни од кревет не можев да станам зашто не јадев ништо и пиев само [наркотични] пилули.

Важно беше и што во семејството на жртвата се користеа супстанции. Заради користењето на супстанции некои жртви и го напуштија домот, а сега тоа сериозно ги спречуваше да добијат помош и да се реинтегрираат.

Ако можат да го излечат мажот ми од алкохолизам, ќе бидам најсреќна жена на светот.

Видете, [моите родители] се алкохоличари и не можеа да ја анализираат ситуацијата, што може да ми се случи. Не ги обвинувам. Згора на тоа, [трговецот со луѓе] им плаќаше за алкохолот.

За жртвите кои немаат друга можност освен да се вратат во семејството, употребувањето на супстанции во семејството може да предизвика сериозни ризици и компликации. Оттука се гледа колку е важно да се овозможи пристап до програми за борба против употреба на супстанции и за детоксификација, не само за жртвите туку и во нивната непосредна средина.

Помош до семејството како целина

Во идеални услови, при давањето помош треба да се земе предвид конкретната ситуација во семејството на тргуваните лица, и ако е можно да се задоволат поопштите семејни потреби. Во еден случај, жртвата ни кажа дека ја прифатила помошта токму зашто на браќата и сестрите им требала помош: „[Помошта ја прифатив] зашто си мислев дека на моите помлади браќа и сестри им треба понудената помош“. Ова е особено значајно кога проблемите во семејството, социјални или економски, на некој начин ја трговијата со луѓе.

Важно е да се забележи и дека проблемите можат да се јават и се јавуваат во семејствата, дури и при најуспешните процеси на реинтеграција, со што се отежнува закрепнувањето на жртвата. Една жена ни раскажуваше како почнала мал бизнис и ѝ одело добро. Но заради некаков економски проблем во семејството, ѝ се јавиле препреки што можела да ги надмине само со фокусирана помош:

[Организацијата] ми помогна да почнам мал бизнис со продажба на носена облека. Во тој период животот ми беше супер. Бизнисот цела година се подобруваше. Многу сум им благодарна, но не го одржав ветувањето да инвестирам во свој бизнис. Родителите на сопругот се разболеа. Ми требаа пари за третманот.

Бидејќи организациите за помош реагираа на итните потреби на жената и на семејството, и за медицинските потреби и со хуманитарна поддршка, жената можеше да продолжи со бизнисот. Важно е што организациите за помош го координираа давањето на услуги за нејзините најразлични потреби, што конечно ѝ помогна успешно да се реинтегрира. Ваквите примери укажуваат на тоа дека реинтеграцијата не секогаш зависи само од жртвата, како и дека проблемите во семејството или заедницата можат да го отежнат процесот на закрепнување и реинтеграција. Затоа, ако има можности на семејството на жртвата да му се даде поддршка или ако кога семејството е во криза му се дава дополнителната поддршка, не само што ќе се забрза закрепнувањето туку ќе се спречи и неуспешната реинтеграција, и во некои случаи повторната трговија со луѓе.

Долгорочна нега за жртви што не можат да им се вратат на семејствата

Домашната средина на некои жртви е несоодветна за закрепнување и одржлива реинтеграција. Во неколку случаи, жртвите доаѓаа од проблематични семејства при што ако се вратеа дома, ќе живееја во средина каде што има малтретирање, ќе се справуваа со употреба на супстанции, немаше да имаат доволен пристап до основните потреби и/или повторно ќе беа жртви на трговија со луѓе. Во други случаи, жртвите просто немаа каде да се вратат дома. Можностите за долгорочна нега, меѓу кои се и можностите за сместување, претставуваат сериозна недоследност во многу земји.

Во врска со малолетниците, имаше многу ограничувања за другите можности, и кога не постоеше можност за долгорочна нега некои жртви се враќаа во опасни ситуации. Една млада девојка, откако мајка ѝ ја продала, ја вратиле кај мајката (и кај очувот што ја злоупотребувал) по краток престој во засолниште: „Ќе останев подолго, по сè што ми направи [мајка ми]... Сигурно немаше да се вратам дома, очувот ме злоупотребуваше, немаше да се вратам“.

Специјална, психолошка и психијатриска помош

Во многу земји недоследност во услугата е специјализираната психолошка помош, особено во главните градови. Во некои земји, заради проблеми со ресурсите, социјалните работници им даваат психолошки совети на жртвите на трговија со луѓе, како и на жртвите што имаат сериозни проблеми со менталното здравје. Најчесто професионалната психолошка и психијатриска помош е достапна во станбените програми, иако има големи разлики во видот и начинот на советувањето во зависност од должината на престојот на корисникот на услуги во засолништето. Според тоа, советувањето во засолништата за подолгорочна реинтеграција е посеопфатно од советувањето во засолништата за не толку долгорочна реинтеграција, кое повеќе се насочува на стабилизирање на корисникот на услуги. Бидејќи повеќето жртви во засолништето престојуваат пократко, најчесто добиваат поосновно советување „за стабилизација“. Кога жртвите се враќаат дома, комплицирано е да се обезбедуваат соодветни психолошки услуги, зашто најголемиот дел специјализирани советодавни услуги се достапни во главниот град, а жртвите најчесто потекнуваат и се враќаат во области надвор од главниот град. Има потреба од подолгорочно советување што можат да го дадат специјализирани невладини организации или обучени здравствени работници во заедниците од каде што доаѓаат жртвите, како дел од програмите за реинтеграција. Исто така, дијагнозата за некои жртви е психијатриско растројување, како шизофренија, за кое треба квалификувана, клиничка психијатриска нега која ја нема насекаде. Психолошките или психијатриските станбени програми се уште поретки (Surtees 2006b: 80).

Заради општиот недостаток на специјализирани услуги, неколку жртви ги сместија во засолништа заедно со ментално болни жртви. Не само што ова е потресно за другите жртви, туку и не се задоволуваат потребите на „тешката“ жртва. Една жртва ни го раскажа искуството во засолништето: „Да, и нè ставија во една куќа... Една девојка си имаше проблеми со главата. Луда е, може да убие некого“. Друга жртва ни објасни каква ѝ била ситуацијата во засолништето во кое престојувала:

Значи вака се подредени креветите. Има пет кревети. И имаше една девојка, следниот кревет беше празен, јас спиев во овој, тука беше [една друга девојка], и таму беше [една друга девојка]... Еден корисник на услуги беше ментално болен и требаше да зема лекови што не сакаше да ги зема. Имаше халуцинации и ѝ се причинуваа работи насоне. Честопати месечареше.

Сепак, овој случај ја нагласува и тешката ситуација во многу земји во кои установите за жртви на кои им требаат психијатриска или психолошка интервенција се неадекватни или несоодветни. Кога поединецот нема поддршка од семејството, како во овој случај, нема многу избор освен да се врати во програмата со засолниште: „Имаше халуцинации, неколку пати си одеше и се враќаше. Но немаше

ни родители ни никој друг". За ваков профил на корисници на услуги е сложено да се најдат и долгорочни и краткорочни можности за соодветна нега.

Помош за жртви со хендикеп

Трговија со лица со хендикеп, и психички и физички, е документирана од, до и во земјите на ЈИЕ.⁴⁸ Потребни се најразлични услуги и мораат да се приспособат на поединечните потреби што зависат од случај до случај. Тука во основа спаѓаат специјализирани медицински услуги, специјализиран правен застапник, назначување на правен старател за ментално заостанатите жртви, можности за долгорочно сместување, специјализирана обука, привремено вработување во заштитено работно место и долгорочно следење на случајот. На жртвите со хендикеп може да им треба и помош при пристапување, комуникација и барање поддршка од даватели на услуги и државни агенции.

Во моментов за лицата со хендикеп можностите се ограничени. Една жена со која тргувале за просење не само што беше слепа и наглува, туку и постара. За неа немаше многу можности, и давателите на услуги потешко ги наоѓаа услугите што ѝ требаа, како можности за сместување и комплицирана операција на очите за делумно да ѝ се врати видот. Слично на тоа, многу е тешко за лицата со хендикеп да се најдат соодветни можности за образование и работа. Една жена не можеше да најде сигурна работа зашто имаше епилепсија:

Имам и сериозен проблем со здравјето. Епилептичар сум и никој не сака да ме вработи. Дури и ако ме вработат, добивам отказ по првиот напад. Обично имам напади кога ќе се изнервирам... Не можам да најдам работа. Бев подготвена за едни земјоделци да работам на поле, но не секој е подготвен да ме вработи кога ќе дознае за мојата болест.

Дополнителна компликација е што таквата специјализирана помош веројатно е скапа и ги надминува ресурсите на било која организација или институција посебно. Ваквиот проблем го немаат само земјите во регионот на ЈИЕ. На пример, во Канада, за злоупотребените лица со хендикеп има многу малку програми, и општо земено големите организации не успеваат да ги задоволат потребите на лицата

---

⁴⁸ На жртви со хендикеп им се помогнало во Албанија, Бугарија, Хрватска, Македонија (БЈРМ), Молдавија, Црна Гора, Косово, територијата под управа на ОН, Романија и Србија. На пример, во Молдавија, од 672 жртви на кои им помогнале ИОМ од Чишинау меѓу 2001 и 2004 г., 15 насто биле ментално заостанати при регрутација, што се 9,9 насто од жртвите на кои им се помогнало во 2001 г., 9,3 насто во 2002 г., 14,5 насто во 2003 г. и 6,3 насто во 2004 г. Слично на тоа, неколку жртви на кои им се помогнало во 2003 г. биле физички хендикепирани. Во Србија во 2004 г., една жртва со која тргувале за сексуална експлоатација (односно 8,3 насто) била ментално заостаната, а 28,6 насто српски жртви на кои им се помогнало во 2004 г. имале психички или физички хендикеп (Surtees 2005: 256, 344, 371, 501).

со хендикеп. Исто така недостасува познавање на проблемите со кои се соочуваат злоупотребените луѓе со хендикеп, како и проблемите со ставот на давателите на услуги визави оваа целна група (Cooper et al 2004: 35).

Машки жртви на трговија со луѓе

Машките жртви беа забележително малцинство од жртвите кои добија помош во 2003 г. и 2004 г. во ЈИЕ.⁴⁹ Сепак, на машките жртви не секогаш им одговараат постојните модели за помош. Причината за ова делумно е фактот што голем дел од помошта е станбен и прилагоден специјално за жени. Сегашните установи не се прилагодени за сместување на лица од обата пола. Еден испитаник, возрасен маж со кого било тргувано во поранешниот Советски Сојуз, кога се вратил дома видел дека некој му живее во станот и нема каде да живее. Слично на тоа, едно малолетно, 16-годишно момче со кое тргувале за просење во ЈИЕ го сместија привремено во засолниште за странски (женски) жртви додека да му извадат документи, но бидејќи во засолништето немаше услови за сместување на машка жртва без придружба и не можеа да најдат други услуги, го пратија дома без придружба само по неколку дена, и покрај тоа што мајка му била замешана во трговијата со луѓе (Surtees 2005; cf. Surtees 2006b). Затоа, кога помошта за машките жртви е недоволна, не само што може да не се задоволат потребите на машката жртва, туку е можно уште повеќе да подлежат на експлоатација, па дури и повторно да бидат жртви на трговија со луѓе.

Сепак, и кога различните видови помош биле достапни (и многу потребни) – на пример, медицинска нега, советување, или правна помош – мажите не секогаш сакале да ја бараат или да ја прифатат ваквата помош.

Како прво, психолошки им е многу тешко... Не ги кажуваат сите работи низ кои поминале, иако некои мои колеги ми раскажаа страшни работи. На пример, многу мажи физички ги експлоатирале сè додека безмалку не им го уништиле здравјето. Но тоа не го кажуваат и не ни бараат медицинска помош.

И многу од нив не одат на доктор [но сè уште] имаат хронични болести, проблеми со рбетот, стомакот, имаат кила.

Според испитаниците, мажите барале помош само кога биле во многу тешка состојба:

---

⁴⁹ На машки жртви им се помогна во Албанија, Бугарија, Хрватска, Молдавија, Црна Гора, Романија, Србија и Косово, територијата под управа на ОН, а со нив тргуваа за работна сила, просење, деликвенција и посвојување. На пример, во Албанија, машки беа 70 насто од жртвите со кои беше тргувано за работна сила, просење или деликвенција во 2003 г. и 2004 г., а 47,8 насто од странските жртви на трговија за работна сила во Србија беа мажи (Surtees 2005: 13).

Само ако мажот има сериозни здравствени проблеми или кога нема престој. Колку што знам, мажите не сакаат да губат време и да одат на доктор или да бидат далеку од семејството. Како што ви реков, потешко им е да прифатат помош, и кога ќе ја прифатат треба веднаш да им се даде (пред да се премислат) и во краток временски рок.

Делумно, причината за ова можеби е што концептот за сопственото јас на мажот не се совпаѓа со претставата за поимот „жртва“. Во многу заедници, да се биде маж значи да се биде силен, самостоен, и да може да се грижи за себе и да го издржува семејството.

Мажите мислат дека се посилни и мораат сами да се извлечат од тешка ситуација, без да побараат помош.

Многу мажи не ни кажуваат што им се случило. Се срамат што ги прелажале и излажале. Никогаш не би побарале помош од организациите, зашто роднините ќе се подбиваат со нив и ќе им се смеат. Мажот мора сам да си ги решава проблемите.

Одлуките за помош не се поврзани само со сликата за себе, туку и со општествената перцепција. Во семејството и/или заедницата, ако мажот побара помош значи дека е или неуспешен имигрант или тргувано лице, а ни едното ни другото не се општествено прифатливи. Повторно во преден план се општествените концепти за машкоста:

Кога доаѓаат дома, мило им е што дома носат барем малку пари. Инаку, како ќе го објаснат отсуството? И ако на семејството им кажат дека им требаат пари за медицински третман – кај нас третманите се многу скапи – ќе ја откријат тајната.

Не ни верував дека им се помага на луѓето како мене [жртвите на трговија со луѓе]... Мислев дека нема организации што се специјализирани за помагање на луѓе како мене, и што е пострашно, на мажи... Знаете, во нашата заедница луѓето вака размислуваат: ако маж се најде во таква ситуација, глупав е.

Генерално, во нашата заедница мажите не смеат да кукаат за ништо. Мажот треба да е силен и храбро да ги реши сите проблеми.

Иако народот е вака пристрасен, сепак кај луѓето што се борат против трговија со луѓе признаваат дека и мажите можат да бидат жртви на трговија со луѓе и дека им треба помош. Штом сè повеќе се согледува дека и мажите се жртви на трговија

со луѓе, крајно време е повеќе внимание да им се обрати на нивните посебни потреби за помош. Со студијава, врз основа на ограничен примерок од дванаесет машки жртви (возрасни и малолетни), откривме дека освен можности за сместување имало голема потреба и за медицинска помош, особено во случаи кога биле експлоатирани за работна сила: „Некои имаат акутни напади на болести, и полошо е ако сте во странство, па дури и работите нелегално“. Други жртви имаат и психолошки проблеми и трауми. Кога семејството зависи од мажот, веројатно ќе треба да му се даде помош и на семејството (како што се спомена погоре). Следен важен чекор е да се откријат другите потреби.

Освен самите услуги, за машките жртви проблем беше и начинот на кој се даваа услугите. За машките испитаници со кои имавме интервју во студијава доверливоста беше важна, а ќе треба да се размисли и за тоа како најдобро да се допре до мажите и момчињата што се изложени на трговија со луѓе, а при тоа да останат во тајност:

Ќе биде добро да бидат доверливи и информациите што се добиваат преку телефонската линија за помош. На пример, до неа да имаат пристап само организациите што ја водат.

Не верувам дека мажите би се обратиле на државна организација, бидејќи ќе мислат дека јавноста лесно ќе ги дознае информациите. Градоначалникот на селото и полицаецот ќе дознаат.

[Помошта треба да се организира] на начин на кој никој нема да дознае. Мажот треба да оди на местото каде што се дава помош. Што е подалеку местото од неговиот дом, тоа посигурно никој нема да дознае за тоа. Помошта треба да се дава дома само ако мажот е сериозно болен и не може да се движи, но тогаш никој нема да му завидува.

Исто толку важно е како најдобро да се „продаваат“ и „пакуваат“ ваквите услуги, за мажите со сигурност и да знаат за нив и да им пристапат. Организациите што ја прават рекламата треба да размислат која порака ќе биде (а која нема да биде) соодветна и пристапна за машката публика, во поглед на проблемите со машката одговорност и стигмата за кои се зборуваше претходно. Во овој поглед, многу важен е јазикот. Бидејќи многу мажи нема да ја прифатат идејата за „жртва“, можеби усилбите ќе бидат поуспешни ако стане збор за „имигранти“ или „работници“.

Мислам по реклама или оглас дека на мажите може да им се помогне, на пример, да им се укаже медицинска помош (но не треба да се спомне психолошка помош зашто многу мажи се плашат од овие зборови) или друг вид помош, како што е правна помош... Мислам дека многу мажи би се согласиле на бесплатна медицинска помош, зашто многу од нив што

претходно ги експлоатирале не можат да си ја дозволат. Огласот може да се емитува и гласот што ќе ги чита информациите за можната помош за машки жртви на експлоатација (мислам дека треба да се употреби зборот „експлоатација“ зашто многу мажи не разбираат што значи трговија со луѓе). И ако е можно, да се избегне и зборот „жртва“ зашто мажите не сакаат да се жртви. Тоа е спротивно на сликата за вистински маж. Гласот треба да биде машки. Не верувам дека мажите ќе веруваат на оглас што го чита жена. Само маж може да го чита, можеби дури и маж со такво искуство. Пораката треба да е кратка, убедлива и да ја нагласи можната помош.

Сигурно [да се употреби] машки глас. Тогаш мажите ќе веруваат. Важно е да има место каде што паталецот накратко ќе го раскаже искуството со експлоатација. Мажот може да биде вистинска жртва или актер, но не некој многу познат зашто ќе звучи вештачки, мелодрамски... Не знам... Најуспешно ќе биде ако се прочита оглас на ТВ или на радио. Но, како што реков, најбитно е да се изберат зборовите за тој оглас.

Но пораката [за подигање свест] треба да биде кратка и убедлива, и не треба да се употребат зборови како „жртва“.

Помош на постари жртви

Неколку испитаници беа постари, па дури и стари – некои беа во педесеттите и шеесеттите години на животот, а една жртва имаше дури 75 години. Со некои тргувале токму зашто како постари лица немале доволно приход да се издржуваат, и зашто немале пристап до државна помош. Значи, кога на оваа група ѝ се даваше помош требаше да се обрати особено внимание на економските можности и можностите за сместување.

Ми рекоа дека ќе ми помогнат да извадам пасош и да си го обновам правото за пензија. Ако во мојата куќа е невозможно да се живее, се надевам дека ќе ме сместат барем во старечки дом во [главниот град].

Мислам дека на многу старци не им се допаѓа кога децата ги чуваат, и не гледаат ТВ или слушаат радио. Како мене, не знаат каде да се обратат за помош.

Со син ми стојам добро... [Син ми и жена му] ме чуваат. Но се чувствувам виновен што не му кажав кога го продавав станот. А сега сум приколка во неговиот стан и на неговото семејство. Тука има многу малку место.

На постарите жртви веројатно ќе им требаат и други видови на помош, што честопати подразбира специјална медицинска нега, правна помош и живеење со

поддршка. Освен посебните видови помош, треба да се размисли и што е разликата во влијанието на трговијата со луѓе врз постари и помлади луѓе. Многу малку се знае за грижите и потребите на постарите жртви на трговија со луѓе, и за тоа како го доживуваат периодот за време и по трговијата со луѓе.

Стручна способност, третман на жртви и квалитет на нега

Општо познато е дека услугите за тргуваните лица треба да се бесплатни, пристапни и лицата да не стигматизираат, и дека учесниците во борбата против трговија со луѓе треба да се соодветно обучени и разумни при работата со ранливите популации, меѓу кои се и тргуваните лица. И многу испитаници ни кажаа дека се презадоволни не само со квалитетот и нивото на помошта што ја добиле, туку и од тоа како ги третираше лицата што се борат против трговија со луѓе. Повеќемина нагласија колку ова им било важно во процесот на закрепнување.

Задоволен/задоволна сум со вработените зашто се многу чувствителни за нашите проблеми. Ми се допаѓа зашто имам сè, сè е бесплатно. Трето, најсреќен/најсреќна сум заради училиштето. Никогаш не сум сонувал/сонувала дека ќе завршам училиште, дека ќе се опишам. Да не се срамам кога ќе ми кажат да потпишам или да прочитам нешто, па мора да им одговорам дека не знам.

[Ми се допадна] што беше хумана, едноставна, како сродна душа. Најчесто ми е тешко да најдам човек кому можам да му верувам.

Имам позитивно искуство со добриот став на вработените во засолништето. Мислат на мене. Немам негативно искуство.

И покрај тоа, други испитаници ни кажаа за случаи кога не биле сосем задоволни од услугите и третманот што го добиле, и посочија на некои понекогаш сериозни проблеми при давањето услуги. Меѓу нив беа нечувствителноста и дискриминацијата од учесниците во борбата против трговија со луѓе; различна стручна способност и услови на нега; дури и лош третман и злоупотреба при давање нега. Последователно, горенаведените проблеми се причинети од недостатокот на надгледување и проверката на квалитет во секторот на борба против трговија со луѓе.

Нечувствителност и дискриминација на учесниците во борба против трговија со луѓе

За многу жртви, во процесот на закрепнување најважно беше да бидат добро третирани и да не ги омаловажуваат. Кога ни кажуваа што е потребно за да ги третираат добро, многу од нив ни спомнаа дека треба со нив да се однесуваат како да се „од нивните“.

Добро беше. Нè третираа фино, како да сме од нивните.

Ми се допаѓаат сите вработени тука во [организацијата]. Не те гледаат со осуда, можеш секогаш да им се обратиш за било што. Те разбираат и ти објаснуваат. Те сослушуваат, ти кажуваат што да направиш, секогаш помагаат.

Не осетив никаква разлика меѓу нас. [Разликата], вака сум навикнат.

Од друга страна, жртвите се чувствуваа многу повредено и навредено кога лицата што требаше да им помогнат со нив се однесуваа поинаку и нечувствително.

Една девојка беше тотално луда, не се сеќавам како се викаше. Нè третираше како да сме лепрозни. Си имаше своја шолја, своја шолја чај и сè друго беше лично нејзино, беше сноб, страшно.

Не може така да правиш. Мислам, секоја девојка што преживеала, што знам, нешто лошо во животот, би сакала кога некој дојде кај неа а ти правиш кафе за сите, да ѝ дадеш и нејзе. А таа вели не, не, не, не пијам кафе од вашите шолји, само од мојата. Па кажи така. Мислам, што ѝ е проблемот, сигурно е тоа. Просто не знаеше како да се однесува со нас.

Да, точно, може да се каже дека таму со нас не се однесуваа како да им бевме рамни. Да, да, сигурно.

Жртвите ваквата нечувствителност и дискриминација особено ја забележаа кај одредени групи на стручни лица. Такви беа медицинските лица, и жртвите, како и давателите на услуги, ни кажаа за неколку фрапантни коментари во овој стил. Еден вработен во невладина организација ни раскажа како кога му се обратиле на еден доктор за медицински услуги, тој ги игнорирал и бил нечувствителен; „Не студирав медицина за да прегледувам проститутки“. Жртвите ни кажаа за слични искуства:

Ме однесоа кај нивната лекарка. Таа, гинекологот, ме праша: „Зошто така направи?“... Да, коментираше. Што да правам, не сум само јас. Илјадници девојки минале низ тоа. [Се почувствував] малку повредено. Не мора да осудуваш некого што морал да мине низ такво нешто. Тоа не ѝ е работа. Работа ѝ е да го прави тоа што треба да го прави, а не да нè прашува... Мораше да нè прими зашто се знаеше со жената од засолништето а ние побаравме преглед. Беше учтива, но коментираше.

[Докторката] рече крени ги ракавите. Ги кренав ракавите за да проверат дали сум наркоманка. Рече: „Добро, крени ја маичката за да ти го видам стомакот“. Добро, ја кренав маичката. Тогаш почна да ми ја проверува главата, да ме

тегне за коса. [Полицаецот] ѝ рече: „Добро, доволно, доста ја вознемируваш. Оттука се гледа дека девојката е чиста“. Рече дека тоа ѝ е работа, дека мора. Тој рече: „Доста ја вознемируваш. Не гледаш дека е исплашена? Не можеше да јаде“. Ми беше мило што застапа на моја страна... [Ми беше] грозно. Си реков, почекај, што сум јас? Животно, па така ќе се однесува со мене?

Тоа можеш да го осетиш. Кога докторката ме прегледуваше, се правеше дека ѝ е грозно да ме допира.

Во некои земји, заради ваквата нечувствителност давателите на услуги контактираа приватни (разумни) доктори, кои беа скапи и не можеше да се работи со нив долгорочно, но барем жртвите привремено добиваа оддишка и утеха.

Важно е што не само медицинските лица правеа вакви проблеми. Жртвите ни кажаа за неколку ситуации во кои лошо ги третирале правни лица, најчесто нивните правни застапници што требало да ги застапуваат во правната постапка. Една жртва ни раскажа како адвокатот ѝ викал и ја навредувал:

Секогаш ми викаше. Ми кажа како да зборувам на судењето. Ако не му го кажев тоа што тој сакаше да го чуе, честопати ми врескаше. Еднаш кога си одевме од судење ми кажа дека за ништо не ме бива и дека повеќе му верува на трговецот со луѓе од мене.

Изгледа дека нечувствителност и дискриминација имало не само заради трговија со луѓе, туку понекогаш и заради расизам. Една жртва Ромка ни кажа дека лошо ја третирале заради етничката припадност, а не зашто била жртва на трговија со луѓе:

Не им кажав дека сум жртва на трговија со луѓе. Ми требаа пари за извод од матично за детето. Во канцеларијата на градоначалникот беа груби со мене. Ми се смееја што немав [околу пет евра] за изводот. Се почувствував понижена.

Друга испитаничка ни објасни како тоа што ја дискриминирале како човек [од етничко малцинство] ѝ го оневозможило пристапот до државните услуги:

[Организацијата] се обрати во канцеларијата на градоначалникот во селото каде што сум родена за да ми помогне, односно да им помогне на моите деца. Куќата каде што сум родена била уништена одамна и на нејзино место веќе имало изградено друга куќа. Градоначалникот требаше да ми најде друго сместување. Ми дадоа целосно демолирана куќа: без прозори, врати, кров. Половина од глинената куќа веќе беше уништена. Имаше останато само една соба. Градоначалникот ми вети дека ќе ми даде градежен материјал за да ја поправам куќата. Адвокатот од [организаацијата] навистина се измачи

за да ги организира сите тие работи. Кога отидов во канцеларијата на градоначалничката во [мојот град], жената почна да ми вика и ми ја затвори вратата пред нос. Тогаш ја чув како се кара со некого по телефон. Зборуваше: „Ова жеништево [од етничко малцинство] претерува“. Адвокатот ми препорача да одам во [одделот за заштита на децата] во кој требаше на детето да му дадат помош. Кога стигнав таму, ме одбија. Ми рекоа дека воопшто не можат да ми помогнат. Почнаа гневно да ме распрашуваат кој ме пратил кај нив и им кажав за [организациската што ми помагаше]. Дури и се скарав со нив. Ги прашав што прават и како државата може да ми помогне. Што ќе им се случеше на самохрани мајки што се во уште потешка состојба од мојата. Ми рекоа: „Кој те тераше да раѓаш толку деца?“

Во друга ситуација, една жртва ни раскажа за општата пристрасност и негативниот став кон ранливите групи: „Мислам и дека во нашите државни организации што им помагаат на сиромашните работат некултурни луѓе. Не е доволно да си образуван. Битно е и како те воспитале“. Друга жртва забележа: „Се фрустрирав од државните организации. Треба да се поумерени со жртвите на трговија со луѓе“.

Поопшто земено, жртвите ни кажаа за примери во кои различните даватели на услуги биле нечувствителни и со предрасуди. Како што кажавме во претходниот дел, жртвите трпат многу стигматизација и дискриминација заради начинот на кој ги гледа општеството – како „проститутки“, „странци“ и „неуспешни имигранти“. Во некои случаи, жртвите ни кажаа за инциденти во кои и во рамката за помош имало ваква општествена пристрасност.⁵⁰ Една жена ни кажа за проблемите со социјалниот работник од засолништето каде што престојувала. Некој што престојувал таму се разболел и жената се исплашила и таа да не ја фати болеста зашто живееле во иста просторија. Кога замолила да ја тестираат, социјалниот работник ја омаловажил:

Кога открив дека девојката е болна, не знаев што ѝ е. Ја прашав жената што работеше таму зошто не ми кажа ништо. Добро сум, не сум болна и сега треба да фатам нешто тука и да се вратам во [мојата земја]. Сакам пак да ми земат крв... И тогаш реков дека сакам да ми ги направат сите прегледи, и таа ми рече дека не сум мислела на тоа кога сум спиела со мажи... Никогаш нема да го заборавам тоа. Ако таму работи жена, треба да има друг став за тоа.

---

⁵⁰ Ова не е случај само во ЈИЕ. Во една студија за реинтеграција во Камбоџа, некои даватели на услуги исто така беа пристрасни кон жртвите на трговија со луѓе. Едно лице од невладината организација разликуваше три вида сексуални работници – тие што по природа се сексуални работници, тие што ги тераат со сила, и тие што остануваат или се враќаат на сексуална работа за брзо да заработат. Според ова лице од невладината организација, само втората група има желба за промена и може успешно да ја образуваме за да се врати на поранешниот живот, а другите две групи не можеме да ги образуваме за да ја сменат професијата (Derks 1998).

Разлики во стручна способност и услови при давање нега

Многу стручни лица што учествуваат во борбата против трговија со луѓе имаат висока стручна способност и преку работа ја имаат докажано големата компетентност за давање помош и заштита. Сепак, во некои програми, жртвите мислеа дека вработените немаат доволно знаење и искуство за да им ја дадат потребната помош, и сметаа дека понудените услугите се недоволни или на некој начин нецелосни:

Добри беа но сепак мислев дека нема да ме разберат. Млади се, без искуство. Како да беа таму само зашто ги плаќаат. И не можев да им се обратам.

Ми рекоа дека ќе биде куќа за девојки како мене, иста како оваа. Но беше лошо. Во смените работееа различни девојки, ги викаа психолози... Можевме [да зборуваме со вработените], но не сакавме да зборуваме со нив. Едноставно не ни се допаѓаа. Не знаеја како да се однесуваат или како да зборуваат со нас. [Рекоа] дека ќе останеме таму и дека ќе ни помогнат за да работиме. Но не ни помогнаа... Немавме однос со вработените. Беа многу затворени. Како да се плашеа од нешто.

При една оценка на помошта на жртвите во ЈИЕ (Surtees 2006a: 24), се откри дека стручната способност кај невладините организации што учествуваат во борбата против трговија со луѓе варира, и дека кај многу од нив треба да се гради капацитетот; До овој заклучок дојдоа и различни невладини организации, меѓународни организации и донатори:

Некои се одлични а некои не. Има огромни разлики во способноста и професионализмот на невладините организации во полето (претставник на меѓународна организација/донатор).

Ова е најстарата невладина организација што дава директна помош [во земјата] и сè уште има проблеми со процесот на вистинска рехабилитација на жртвите. Советниците не се внесуваат целосно во рехабилитацијата на жртвите и установата е од затворен тип. Исто така, вработените немаат доволно идеи за различни нивоа на образование за жртвите или воопшто како да им се даде поголема слобода (претставник на меѓународна организација/донатор).

...Директната работа со жртвите е оставена настрана. Тешко се остваруваат професионалните стандарди за работа со жртви на насилство (претставник на невладина организација).

Заради фактот што оваа работа е потресна по природа, во некои програми вработените честопати се менуваат, што може да влијае на стручната способност.

Една жртва на која ù беше помогнато во ЕУ неколку години била во програма за помош, и ни раскажа како работела со многу помошници: „Кој ќе ги памти, имав нов на секои пет месеци... Секогаш морав да почнувам од почеток. Не им беше гајле за тебе, знаеја дека наскоро ќе си одат“. Како резултат, може да се случи помалку искусни стручни лица да работат на толку потресно работно место.

Способноста беше проблем и во други сектори од областа. Една жена, што бараше помош во полиција откако му избега на трговецот со луѓе, ја пратија да има медицински преглед бидејќи поминал краток период откако ја нападнале и ја силувале. И покрај тоа, докторот не само што бил груб со неа, туку и не го извршил потребниот медицински преглед за во случај на силување, за да се поднесе кривична пријава. Како што објасни жртвата:

Потоа ме однесоа на лекар, на вештак. Но докторот беше безобразен. Да ме прегледаше како што треба, ќе откриеја дека ме силувале. Тука имав гребнатинки... Тој само ми ги прегледа модринките. Бев многу потечена. Имав модринки. Дури и измери колкави се модринките... Ми ги провери вратот и раката. Ми рече дека сè е во ред. Жената што седеше до него и чукаше му рече дека треба да одам на гинеколог, зашто сум била со многу мажи. Тој рече дека нема потреба, зашто „веќе знаат“.

За некои жртви, и во правниот и судскиот систем недостасуваше професионалност и посветеност. Една жртва, која морала да се омажи за трговецот со луѓе и потоа дома ја малтретирал, имала проблеми кога покренала разводна постапка и тужела за старателство на ќерка ù. Место претседавачкиот судија да признае дека ситуацијата е крајно сериозна и дека многу ја малтретирале, тој се обидел да ја смири двојката:

Судијата, заради детето, и заради старателството, се обиде да нè смири. Реков не, зашто му дадов многу шанси да се подобри и тој ниту еднаш не ги искористи. И не сакам да се смириме. Има една поговорка: волкот ќе си го смени крзното, но не и карактерот.

Лош третман и злоупотреба при давање нега

Иако жртвите најчесто ни кажуваа дека сместувањето било во соодветна установа, со адекватни, дури и одлични услови, треба да се спомене дека додека им се „помагало“ на некои жртви, биле изложени на лоши услови, па дури и на малтретирање. Една малолетна девојка со која тргувале за проституција ја ставиле во центар за малолетници без придружба и малолетни прекршители. Додека три недели престојувала таму, другите малолетници во центарот биле насилни со неа, а вработените за тоа не презеле ништо:

Кога си отиде старателот, сите момчиња почнаа да ми скокаат за да „одам“ со нив, а ако нè фатеа во тоалет, се обидуваа да нè силуваат. Тогаш му реков на старателот, но тој ми одговори: „Ќе има некаква штета?“ ... [Старателот од центарот] ништо не презеде за тоа. Вториот ден дојде друг човек. Беше добар и го казни тој што ништо не направи. Но и тоа беше попусто, зашто не го одржа зборот.

Ваквото злоупотребување продолжило целиот период додека престојувала таму, а старателот никогаш не интервенирал: „Секогаш се плашев навечер, пред да си легнам, бев будна до два или три часот наутро зашто момчињата го бараа клучот од собата од старателот, и ја отвораа вратата и ни скокаа во кревет“. Додаде: „Се плашев. Кога старателот излегуваше на кратко, сите момчиња ни скокаа, а тој само климаше со главата“. И старателот исто така ги злоупотребувал малолетниците: „Старателот цело време имаше пендрек и нè удираше кога ќе си помислеше дека сме направиле нешто. Еден од нив имаше милост со нас, но сите други нè удираа ако не седевме мирни на столица, ако зборувавме... Што и да се случеше, нè удираа“. Треба да се забележи долгорочното влијание на злоупотребувањето што го преживеало девојчето, кое сè уште беше истрауматизирано кога го одржувавме интервјуту. Ни кажа дека за нејзе, условите на ваквата „помош“ биле полоши од искуството со трговија со луѓе.

Дури и сега, по толку време, уште се плашам. Стравот сè уште не згасна целосно. И многу се молам.

Требаше да биде подобро. Не треба да нè тепаат. Не треба лошо да зборуваат со девојчињата. Не треба да нè викаат во соба да ни „покажат“ нешто. Не треба да нè тераат да работиме или да правиме стомачни. Секое утро и вечер моравме да правиме склекови.

Девојката успеа да излезе од програмата само по случајна интервенција на невладина организација. Како што ни објасни директорот на програмата: „Во истиот случај [со истиот трговец на луѓе] ни помагаа други девојки. И полицискиот комесар ме праша дали можам да ја земам и оваа девојка за да не мора да остане тука“. Ни кажа како било кога дошла во центарот за малолетници и ја собрала девојката за да ѝ најдат сместување во нејзината програма: „Имаше и мали деца, пет до шест години стари, и кога отидов по девојката ми се згади кога ги видов зад решетки... И кога стигнавме таму, сите ги чуваа во иста соба, голема колку оваа, десет квадратни метри, цел ден зад решетки“.

За жал, таа не беше единствената испитаничка која ја чувале во несигурни или нехумани услови додека добивала „помош“ или „заштита“. Една жртва ни раскажа како ја малтретирале и злоупотребувале органите на прогонот што работеле во еден центар воден од владата:

Таму имаше една полицајка што им викаше на девојките. Дури и ги удираше. Внатре беа полицајки, а надвор полицајци. Еден ден таа му дозволи на еден полицаец да влезе. Се шокирав што дојде маж. Заедно почнаа да се подбиваат со мене и да се однесуваат со презир. Мажот навести дека наводно ме сака. Беше болно. Се чувствував инфериорно, нападнато. Се надевам дека презеле мерки [против нив].

И една малолетна жртва ни го раскажа искуството во центарот за малолетници каде што по идентификацијата првично ù „помогнале“:

Нè тепаа со стап. Немаа храброст да ме удрат зашто ќе им се закачев за врат. Ни ги бричеа главите, демек сме имале болви. Се подбиваа со нас. Храната беше очајна. Едвај ја јадевме. Беше за свињи, и таму беше многу валкано. Не ги запазуваа правата на децата... Ми кажаа дека сум курва и затоа немам права. Толку многу ги тепаа децата што просеа на улица, што навечер се подмочуваа во кревет.

Други ни кажаа за не толку флагрантни прекршоци во рамката за помош, што можат да се наречат негрижа, но кои сепак им влијаеле:

Еднаш [организациската] ми даде боца за плин. Требаше да донесам белешка. Излезе дека е невалидна. Социјалниот работник ми се развика. Се извинив што сум заборавил/заборавила каква белешка им треба. Не се ни обидоа да ми објаснат.

Искрено, сакав да избегам заради една вработена тука... Ништо не ја интересираше. Гајле ù беше. Наутро требаше да земам едни апчиња, и таа не ми ги носеше на време, ниту појадокот, ништо, можев да умрам.

И девојката што ме проверува пет до шест пати се јавува кај социјалниот работник. Ги крева нозете на фотелја, гледа ТВ и вели: „Што ќе сум ù јас, и мене ми е тешко. Нема лекар, каде да ù најдам лекар сега?“ Јас повраќам, таа е во кујна. Ја затвора вратата место да ми помогне. Сеедно ù беше... И дојде една девојка и ù се развика: „Сакаш да умре девојчево? И тогаш? Јас ќе бидам виновна што не сум ти рекла. Ти ќе бидеш виновна што не си била тука крај неа“. И тогаш ја фатија будалите и почна да се јавува, немаше лекар, па се јави кај медицинските лица. И ме прегледаа, и ми рекоа дека сигурно пукнало слепото црево. Се извади од памет и веднаш најде лекар и ме однесоа во болницата во [еден близок град].

Фрапантно е што и понатаму се проблем малтретирањето и лошите услови при давање нега на тргуваните лица со кои имавме интервју, не само во ЈИЕ туку и во

целните земји. Најважно е да сме сигурни дека им се дава адекватна и соодветна нега и на тргуваните лица и воопшто на ранливите лица во општеството.

Недоволно надгледување и проверка на квалитет

Важен проблем е што во моментот нема механизми за проверка на квалитетот при давање помош за жртвите на трговија со луѓе во повеќето земји, а и во многу земји не се проверува квалитетот на социјалната помош и воопшто на заштитата. Услугите ретко се регулираат, и исто така има многу малку проверки и урамнотежување на начинот на кој се имплементираат услугите. Механизмите за поднесување жалба речиси и ги нема, а на местата каде што може да се поднесе жалба, таа најчесто не е проследена и решена. Самите жртви зборуваат за нивната немоќ и недоволно влијание визави вработените и во однос на давањето услуги.

Исклучително важно прашање во врска со проблемот со квалитетот на услугите е како да се провери квалитетот. Во овој поглед неопходно е на давателите на услуги да им се издаваат дозволи и да се надгледува и регулира давањето услуги. Исто толку важни се и механизмите со кои тргуваните лица можат да даваат коментари и да поднесуваат жалби, и како механизам за коментари и давање информации додека се во програма (т.е. анкети за задоволството на клиентот), и за да се подобрат работите ако се јават проблеми. Иако многу програми и организации им нудат оптимална помош на жртвите, тоа не се случува секаде и треба да се обрне повеќе внимание на проверката на квалитетот.

Условена помош

За некои жртви, добивањето помош беше (или тие сметаа дека било) поврзано со одредени услови. Во некои ситуации, жртвите ни кажаа дека почувствувале притисок да соработуваат со претставниците на органите на прогонот и дека од соработката зависело дали ќе ги упатат на помош. Понекогаш самите претставници на органите на прогонот, а понекогаш давателите на услуги вршеле ваков притисок:

Да, [полициската] рече дека ако сведокам ќе продолжат да ми помагаат... Јас и онака сакав да сведокам зашто најавија судска парница за надомест на отштета, и сакав да ми ги вратат пасошот и парите.

Да, [полициската] ми рече дека ако сакам да ми помогнат да си извадам нов пасош, мора да сведокам против трговците со луѓе. Инаку ќе лежам во затвор за фалсификување документи.

[Во засолништето] не ми дадоа храна (бев гладна/гладен), и [социјалниот работник] веднаш почна да ме распрашува што ми се случило [во странство]. Ми беше непријатно што ме тормозеа со прашања. Сакав да си

одам дома. Но ми објаснија дека треба да останам неколку дена, да сведочам против човекот што нè продаде како робови... Да, ми рекоа дека мора да соработувам со полицијата.

Имало и ситуации кога помошта не зависела од соработката, но за да соработуваат жртвите почувствувале нешто како суптилен притисок.

[Полицаецот] ми рече дека ќе биде медицинска помош. Ќе можам да останам таму додека ми ја лечат главоболката. Ме замоли и да продолжам со сведочењето додека ме лечат. Му верував. Од моја перспектива, беше „добар полицаец“ што сакаше да го смени светот... Не ми се сведочеше но се чувствував обврзан/обврзана.

Сакаа да си ја завршат работата. Јас сакав побрзо да расчистам со нив, па [сведочев].

Една жена со која се тргувало од ЈИЕ во ЕУ ни објасни дека ќе добие помош само откако ќе се согласи да даде изјава. Иако во оваа ситуација сакала да соработува со органите на прогонот, таа не добила помош слободно и однапред:

Директно им кажав дека сакам да дадам изјава за другите девојки да не мора да поминуваат низ истото. Почнав да давам изјава. Потраја неколку часа и потоа ми кажаа за [помошта]. На почетокот мислев дека ќе ме депортираат, но откако дадов изјава ми рекоа дека одам во засолниште и дека таму ќе останам некое време. Не ми кажаа колку време, колку што е потребно.

Изгледа дека помошта често се условувала и во некои религиозни организации. Еден човек со кој се тргувало во поранешниот Советски Сојуз на крајот го идентификувала и му дала помош религиозна група што посредувала при неговото враќање дома и при неговото упатување на една група религиозни лица во земјата на потекло. Иако во целната земја помошта според него не била условена – „Ништо не ми бараа. Не ме тераа да одам в црква или да се молам или да работам“, тоа не бил случај во црквата што му помогнала во неговата земја:

Првата организација што ми помогна беше црквата во [главниот град] каде што ме упатија религиозните лица од [странство]. Кога им пријдов ми рекоа дека ќе ми помогнат ако навистина станам верник... Сфатив дека сакаат редовно да одам на молитви и состаноци.

И други жртви ни дадоа примери во кои религиозните групи ја условувале помошта:

Во [нашите] села има многу претставници на различни религии, кои ги повикуваат луѓето и им нудат помош под услов да ја сменат религијата. Ова

не чини кога некој ве манипулира или кога помошта се условува. Треба да биде искрена, од срце.

Загрижува што заради нивната акутна ранливост, многу жртви не можат да одолеат на услови во кои се дава помош.⁵¹ Ова многу јасно го посочи една жртва којашто ја упатиле, заедно со ќерка ѝ, на религиозна организација за хуманитарна помош:

Ми се јави [социјалната работничка] и ми рече дека има религиозна организација што дава хуманитарна помош и морална поддршка на луѓето што имаат итна потреба... Ме предупреди и дека оваа организација не е [од истата исповед] и дека социјалниот работник може да ми каже да одам на нивната служба и да се молам, па дури и да ја сменам верата. Реков дека социјалниот работник може да дојде кај мене дома и да види дека не можам ни да помислам на религија. Но, искрено, за ќерка ми бев спремен/спремна да се откажам од верата.

Не се проблематични сите услови и параметри за учество во програмата. Може да нема проблем кога условите се врзани со почитување на националната правна рамка, или кога корисникот на услугите треба да се ангажира за да добие помош. Сепак, многу е важно кои се условите и како се имплементираат. Изгледа условите во некои организации се повеќе поврзани со постигнување на нивните цели, отколку со закрепнувањето и благосостојбата на жртвата.

Недоволно државна помош и давање основни услуги

Генерално, во повеќето земји од ЈИЕ нема доволно помош финансирана од државата за тргуваните лица. Поголемиот дел од финансиите за услугите и помошта е од меѓународни донатори, и услугите најчесто ги даваат невладини организации и меѓународни организации. И покрај ова, жртвите во некои случаи согледаа дека

---

⁵¹ Ова не значи дека сите религиозни организации вака функционираат. Други жртви рекоа дека некои вакви организации им нудат безусловна помош:

Никогаш не зборуваше за господ или нешто такво. Ме слушаше како обичен човек. Почувствував дека сочувствува со мене. Иако не ме праша што ми се има случено, сè ѝ раскажав. Си ја отворив душата пред неа. Таа е жена со широко срце.

Ова е религиозен центар и имаат многу религиозни книги... Не инсистираа да бидам или да станам религиозен/религиозна. Часовите по религија беа доброволни. Не нè тераат да се крстиме или да одиме на миси.

Не, апсолутно не [условена помош]. Не требаше да ја сменам верата во нивната. Не ме посветува да одам в црква во [мојата земја].

државните учесници во борбата против трговија со луѓе навистина даваат сè од себе за да им обезбедат можности и поддршка, но ги ограничуваат сиромашните државни ресурси. На една жена државен социјален работник ѝ помогнал да избега од затвор (ја фатиле како краде за да ги издржува децата откако се вратила од трговија со луѓе), но нејзе и на децата можел да им понуди само неколку можности финансирани од државата.

Жената не знаеше што да прави со мене. Ми рече: „И каде си тргнала сега со детето? Не можам да те лишам од родителското право“. А веќе беше есен. Во раце ми беше третото дете. Три ноќи поминав [во сиропиталиштето за деца] додека прашуваше каде да ме смести.

Беше многу љубезна. Мислам дека таа ми ја врати вербата во животот... Со нејзина заштита, децата и јас се чувствувавме безбедно.

И покрај тоа, многу жртви на враќање имаа проблеми со пристап до најосновните државни услуги и со добивање на минималната државна поддршка. Една жртва која го загубила станот додека била жртва на трговија со луѓе во странство зашто ѝ се вселиле на диво, ни објасни зошто е незадоволна од државата:

Не сум задоволна од државниот систем за заштита на луѓето. Државата не може да ги заштити граѓаните што остануваат на улица заради нелегална трансакција на нивниот имот. Во четирите години додека бев во странство, седум пати ми го продале станот. Ниту еден адвокат не може да ми помогне.

Други испитаници ни објаснија зошто државните пензии и примања беа едноставно неадекватни за основно преживување:

Пензијата ми е [околу 22 евра] месечно... Но што се овие пари за шесточлено семејство?

Колку што знам, постојат државни програми за помош на самохрани мајки. Но каде се? Каде е таа помош? Тие што им треба не ја добиваат. Мислам дека оваа помош ја употребуваат истите луѓе што ја даваат. А самохраните мајки добиваат пакетче со храна еднаш годишно. И потоа мораат самите да се спасат од маките. Добиваат [околу шест евра] месечно за дете. Може да го нахраните детето со толку малку пари?

Кога имаше услуги, не беше едноставно да се добијат. За многу жртви пречка беше бирократијата. Во многу случаи, првата од многуте препреки за добивање на потребната услуга беше немањето документи за државност. Жртвите што се враќаа од странство имаа многу проблеми за да извадат пасош и лична карта од државата.

Не знаев дека освен државните, има и невладини организации. Си помислив дека ако имам проблем може да ми помогнат само во пасошко. Кога ми кажаа дека не можат да ми дадат пасош зашто немам дозвола за траен престој, се изнервирав. Си помислив дека нема да можам да извадам пасош до крајот на животот.

Не сум задоволен/задоволна со помошта од државните организации. Ако не сте регистрирани, немате право на помош ни од бирото за вработување ни од организациите за социјална заштита. Не можете ни пасош да извадите. Затоа, луѓето на кои навистина им треба помош не можат да ја добијат заради бирократијата.

Слично на тоа, жртвите што се потпираа на државна помош за да го издржуваат семејството ни раскажаа како не можеле да ја искористат заради проблеми со бирократијата:

[Добивам околу шест евра] месечно. Сепак, три месеци ништо не сум добил/добила. Зашто ми го измешаа средното име. А паричната сума можам да ја добијам само таму каде што живеам, само таму, каде што ме знаат.

Треба да ме однесат во санаториум, да ми обезбедат медицински третман. Син ми ме стави на листата инвалиди што чекаат бесплатно лекување во санаториум. И таму ми кажаа дека треба да чекам пет години. Не знам дали ќе сум жив/жива за пет години отсега. Порано социјалните услуги многу подобро функционираа.

Прашајте го син ми колку се уморивме од одење од една до друга институција... Пополнување на сите тие документи, бирократски процедури... Индиферентност, особено од државните организации... Немањето желба да решат нечии проблеми.

[На син ми] му кажав да ме стави во дом за инвалиди, но на почетокот не сакаше. Сега сака, но изгледа тоа е многу сложено. Треба да имате многу документи.

Некои жртви сметаа дека државните учесници во борбата против трговија со луѓе не си ја сфаќаа сериозно одговорноста за давање нега, и секогаш ги преупатуваа жртвите до хуманитарни организации за да бараат помош:

Една работа не ми се допадна. Социјалниот работник од [невладината организација] се јави кај еден социјален работник од моето село и му/и рече да ми помогне. Кога отидов во одделот, лошо ме погледнаа... Ме прашаа зошто сум дошол кај нив, што сакам од нив. Заради нив се почувствував како да

им должам нешто... [Социјалниот работник] им рече да ни дадат неопходна помош на мене и на детето. Всушност, лицето кому му се јавија живее кај мене во маало. Еднаш се сретнавме на пазар и ми рече дека не можат никако да ми помогнат. Ја прашав да ми даде потврда дека немам приходи за да ме ослободат од данок. Имам мал бизнис, продавам роба на пазар, но документот ми треба за да не добијам казна. Рече дека не може да ми помогне и дека морам да одам кај лицето што ми помогнало да го започнам малиот бизнис.

6.4. Резиме

За непосредна стабилизација и подолгорочно закрепнување и ре/интеграција во општеството, неопходно е на тргуваните лица да им се даде адекватна и соодветна помош и заштита. И покрај разликите од земја до земја и различните искуства на тргуваните жртви, кога зборувавме со жртвите како ги согледуваат, разбираат и искусуваат помошта и заштитата се повторуваа неколку теми и прашања.

Тргуваните лица зборуваа за најразлични емоции додека добиваа помош и заштита. Бездруго многу емоции беа негативни – од страв до шок и забуна, од сомневање до стрес и срам. Сепак, зборуваа исто толку и за тоа како во оваа фаза имале позитивни чувства, најчесто удобност и сигурност, чувство дека припаѓаат некаде, дека не се сами, дека им е полесно и дека се благодарни. Во многу случаи, жртвите ни кажаа дека негативните чувства со време се претвориле во попозитивни чувства откако изградиле доверба. Исто така, емоциите не зависеле само од одреден период во времето туку и од тоа како секоја жртва поединечно реагираше на искуството со помош.

Жртвите набројаа огромен број најразлични проблеми во фазата на помош и заштита, што имаа врска со најразлични поврзани проблеми. Меѓу нив беа проблемите со културни и лингвистички бариери меѓу корисниците на услуги, како и меѓу корисниците на услуги и вработените; некои од грижите и чувствата на жртвите за постојните правила и рестрикции во програмите за помош; важноста на достапни, адекватни и разбирливи информации за можностите за помош и во странство и дома; ангажирањето на жртвата во процесот на донесување одлуки за можностите за помош; колку жртвата имала (или понекогаш немала) пристап до правда; проблемите на стигматизација и дискриминација по трговија со луѓе; проблемите со безбедност и сигурност; тешкотиите и сложениот проблем на изнаоѓање рамнотежа меѓу независноста и зависноста од добивање помош и користење услуги; грижи за приватноста и доверливоста на жртвите на трговија со луѓе; како да се задоволат специјализираните потреби за помош на тргуваните лица; условувањето на помошта; недоволната државна помош; сложеноста на процесот на реинтеграција; и како најдобро да се провери стручната способност и квалитетот на негата, во кои спаѓаат и адекватните можности за помош.

7. Завршни размислувања и заклучоци

Целта на студијата е да се даде слика на тоа како тргуваните лица гледаат на процесите на идентификација, враќање и помош, што се одвиваат од, до и во земјите на ЈИЕ. Во овој контекст, има три принципи на организација – 1) да се разбере како во пракса се одвил процесот; 2) да се дознае како на жртвите им било и како го доживеале процесот; 3) да се идентификуваат кои се, според жртвите, критичните проблеми со кои се соочиле. Од интервјуата со тргуваните лица дојдовме до многу материјал што може да се употреби за да се прилагодат сегашните интервенции и процеси. Иако поединците што ги интервјуиравме општо земено беа позитивни и благодарни за интервенциите и поддршката што ја добиле во различните фази на нивниот живот откако веќе не биле жртви на трговија со луѓе, тие сепак идентификуваа области каде имаа проблеми и грижи. Наодите не се однесуваат само на една земја, организација или сектор. Напротив, тие ги отсликуваат најразличните прашања што ги покренале жртвите со кои за студијава одржавме интервју – жртви на кои невладини, владини и меѓународни организации им помогнале во ЈИЕ, во ЕУ, во поранешниот Советски Сојуз, во Средниот Исток и во Турција.

Еден важен наод беше што процесот не секогаш се одвива непречено и според групата стандарди и принципи донесени на национално или интернационално ниво. Во системот и понатаму има недоследности, при идентификацијата, враќањето и во фазата на помош и заштита. На интервјуата се открија крајно професионални процедури за идентификација, како и интервенции на лица што обично не

учествуваат во идентификација, што укажува на најразлични профили на потенцијални соговорници кои можат да помогнат и помагаат во процесот. Во некои случаи, идентификацијата беше чувствителна, соодветна и целосно или делумно придонесе жртвата да се чувствува сигурно и во благосостојба, како и да сака да влезе во рамката за упатување и помош во борбата против трговија со луѓе. Но, во исто време, во многу наврати се пропуштија можности за идентификација, заради кои се пролонгираа случаи на трговијата со луѓе и се зголемија психичкото и физичкото влијание на експлоатацијата. Иако многу жртви добија помош во процесот на враќање и дома се вратија сигурно и со доверба, за други сепак враќањето беше небезбедно и недостоинствено, честопати заради испрашување на граница, соочување со многу прашања од различни надлежни органи, притвор заради немање документи, ризик лицето што тргувало со нив да ги пресретне итн. Имаше многу најразлични искуства со помош. Нивото и квалитетот на помошта се разликуваше од земја до земја, и жртвите раскажаа за многу разновидни искуства со помош. Некои добија помош во станбени програми, а други во затворени установи. Некои програми беа краткорочни, а други долгорочни и насочени кон реинтеграција. По помошта во земјата каде што ги идентификуваа, некои жртви честопати добиваа услуги во татковината. Но, жртвите што не ги идентификуваа во странство првпат се среќаваа со даватели на услуги кога добиваа помош во земјата на потекло. Иако за жртвите помошта беше несомнено многу позитивна и во голема мера придонесе за нивната стабилизација, закрепнување и реинтеграција, сепак укажаа на ситуации кога имале проблеми во одредена фаза во нивниот живот откако веќе не биле жртви на трговија со луѓе. Кога ги споредуваа различните услуги и интервенции, исто така имаа јасни идеи што им било важно а што не при закрепнувањето.

Важно беше и што чувствата на жртвите не секогаш се поклопуваа со очекувањата или намерите на учесниците во борба против трговија со луѓе. Кога се очекуваше на жртвите да им биде полесно и да се успокоени, тие всушност беа исплашени и напнати. Кога се очекуваше да се чувствуваат сигурно и релаксирано, жртвите беа сомничави и очајни. Треба сериозно да се размисли и да се оцени фактот што перцепциите на жртвите можат да бидат дијаметрално спротивни од намерата. Негативните емоции не се совладуваа лесно или брзо, и на интервјуата со жртвите стана јасно дека се потребни и време и многу јасно искажување на сигурност и искреност за да се надмине стравот, сомневањето, напнатоста и очајот на жртвата. За многу жртви, согласноста да ги идентификуваат, да ги вратат и да им помогнат беше „игра на среќа“ и честопати тоа го правеше со многу страв и грижа. Активностите и реакциите во борбата против трговија со луѓе треба да се прилагодат на ваквата емоционална заднина.

Во однос на проблемите со кои се соочиле, на интервјуата со жртвите се открија не само многу успешни практики туку и многу слаби точки. Во процесот се јавија заеднички теми што можат да дадат насока во следните чекори.

Пристап до информации: Во сите фази на процесот, жртвите ни кажаа дека им се потребни и сакаат повеќе информации за нивните можности и процесот кон кој треба да се придржуваат. Информациите треба да се доволно конкретни, пристапни, разбирливи, и соодветни на возраста, јазикот и културата. Треба да се прилагодат и на поединечните жртви и да зависат од нивното искуство со трговија со луѓе, како и од индивидуалниот профил – маж или жена, странец или државјанин на земјата, полнолетен или малолетен итн. Друго често прашање што произлезе беше дека при давањето на информации важно е времето – информациите треба да се дадат во соодветно време, повеќе од еднаш и на жртвите треба да им се даде време да размислат за информациите и да донесат соодветни одлуки. И што е многу важно, жртвите треба да учествуваат во донесување одлуки за целиот процес на интервенции против трговија со луѓе, да можат да изберат меѓу неколку можности и опции, а не пасивно да добиваат информации за следните чекори што треба да ги преземат.

Сигурност и безбедност: Проблемите со сигурност и безбедност честопати нееднакво се решаваат во случаи со тргувани лица, и додека некои жртви подлежат на строги безбедносни протоколи, како затворени засолништа и враќање со придружба, други жртви, како на пример многу судски сведоци, многу малку ги заштитуваат. Се чини дека се посветува нецелосно внимание на спроведувањето систематски и задолжителни процени на безбедноста и ризикот во ЈИЕ и пошироко. Исто така, не се доволно развиени и не се доволно имплементирани протоколите и процедурите за таквите процени. Безбедноста секој случај одделно треба за да се проценува редовно, откако лицето не е повеќе жртва на трговија со луѓе, за да се проценат реалните ризици за жртвата, ако постојат, и да се види како најдобро да се реагира. Кога има проблем со безбедноста, како што им се случи на многу жртви, ризиците мораат сериозно да се сфатат и да се решат соодветно. Во исто време, треба внимателно да се најде рамнотежа меѓу прашањата од безбедноста и важноста на нормален живот и долгорочно закрепнување, и ако се посвети премногу внимание на безбедносните и сигурносните проблеми, а таквите проблеми не се идентификувани, можно е да се отежнат закрепнувањето и реинтеграцијата на жртвата.

Јазични и културни пречки: За жртвите да се чувствуваат сигурно многу важно беше да можат ефективно да комуницираат и лично да се поврзат со учесниците во борбата против трговија со луѓе, а ова беше најважно и при процесот на идентификација, враќање и помош. Затоа, јазичните пречки (што не беа реткост) сериозно го отежнуваа процесот и, понекогаш, влијаеја и на квалитетот на интервенцијата. Помалку видливо но од еднаква важност беше начинот на кој прашањата од културата можат да создадат пречки во работата против трговија со луѓе. Јазичните и културните пречки на одреден начин влијаеја на искуството

со идентификација и помош што го имаа многу жртви со кои беше тргувано во странство. Во некои случаи, жртвите не ги идентификуваа токму заради ваквите пречки. Во други случаи, идентификацијата и помошта се усложни од јазичните и културните јазови меѓу жртвите и учесниците во борбата против трговија со луѓе. Надминувањето на овие недоследности, ако се употреби превод, мултилингвален персонал, културни посредници итн., може да помогне во сите фази на процесот, иако секое „решение“ е ограничено од различни фактори, како цена и достапност, за кои треба внимателно да се размисли и кои треба да се надминат.

Модели на интервенција и квалитетна нега: Имаше фрапантно големи разлики во видот и квалитетот на интервенциите, од идентификацијата, преку враќањето и помошта. Имаше разлики во знаењето, квалитетот на услугите и нивото на професионализам не само меѓу земјите туку и во земјите. Додека процедурите за идентификација на некои жртви беа професионални и со осет, други жртви си имаа работа со недоволно обучени и нечувствителни лица што идентификуваат. Некои процедури на враќање се придржуваа на строги протоколи за сигурно и достоинствено враќање, а други беа ад хок и веројатно дури и опасни. Некои жртви добиваа високо квалитетни, професионални услуги според соодветните модели на нега, а други не. И самите жртви ги ставаа под знак прашање моделите за нега што се употребуваа (на пр. затворени наспроти отворени засолништа, станбени наспроти нестанбени програми), како и правилата и ограничувањата што се применуваа во многу програми. Сродно на ова прашање е општо земено недоволното надгледување и оценување на ваквите модели и професионални интервенции. Важно прашање не само во ЈИЕ туку и во сите земји што се зеда предвид во студијава беше да се обезбедат квалитетни интервенции во сите фази на животот по трговијата со луѓе. Иако важен елемент на ова е развивањето на механизми за надгледување и оцена, исто толку се потребни повисоки професионални стандарди и повикување на одговорност. Исто така важно е информациите, повратните информации и оцената што жртвата ќе ги даде за интервенциите да се земат предвид во развојот, прилагодувањето и имплементацијата на програмите и реакциите со политички средства.

Малтретирање и проблематични интеракции: На различни начини и во различни фази, некои жртви ни кажаа дека учесниците во борбата против трговија со луѓе се однесувале лошо со нив, па дури и ги малтретирале. Во други случаи, повеќе стануваше збор за негрижа, нечувствителност или дискриминација. Иако лошиот третман најчесто им го припишуваа на органите на прогонот, особено при првичната идентификација, жртвите ни кажаа дека и различните учесници во борбата против трговија со луѓе лошо ги третирале во фазата на помош и реинтеграција. Особено загрижува тоа што дознавме и за случаи на злоупотреба на жртвите додека им се дава нега. Лошиот третман (дури и кога е ненамерен)

негативно влијае на лицата што веќе се трауматизирани и експлоатирани, меѓу другото и затоа што не сакаат да прифатат идентификација и помош. Кога малтретирањето е намерно, мора да постојат начини со кои сторителите ќе се повикаат на одговорност и ќе се спречи малтретирање во иднина. Во овој контекст најбитно е да постојат механизми за надгледување и проверка на квалитетот.

Потреба за повеќе интервенции и поголема помош од државата: Бидејќи во земјите од ЈИЕ нема доволно помош за тргуваните лица финансирана од државата, многу жртви што се враќаа имаа проблеми со пристап до најосновните услуги и добиваа само минимална поддршка. Иако во некои случаи жртвите ни рекоа дека државните учесници во борбата против трговија со луѓе навистина се труделе да им дадат можности и поддршка, честопати тоа им било отежнато заради ограничените ресурси на државата. Понатаму, бирократските процедури уште повеќе го отежнуваа пристапот до услугите. На жртвите им е потребна поширока палета државни услуги и помалку сложен процес за да ги добијат.

Учество на жртвите во создавањето и имплементацијата на интервенциите: На разговорите со жртвите не само што ги откривме проблемите со кои се соочувале, туку и зборувавме за тоа што можело да се направи подобро, при идентификацијата, враќањето или во контекст на помошта. На жртвите честопати им беше многу јасно што требало да се направи во нивниот случај за да има попозитивни чувства како што се сигурност и доверба, како и за поефективна интервенција. Оттука станува очигледно дека жртвите честопати добро знаат какви потреби имаат и како можат да се подобрат процесите и процедурите. Ако се разговара со жртвите за нивните потреби, како и ако ги прашаме за мислење при создавањето и имплементацијата на интервенциите, ќе бидеме сигурни дека интервенциите, од перспектива на законот или социјалните услуги, се засноваат на жртвата и се втемелени во реалниот живот на најразличните жртви кои треба да ги поддржуваат и да им помагаат. Системите на интервенција и помош кои се создадени, имплементирани и прилагодени со учество на сите страни се поефективни, ефикасни, и на крајот похумани. Исто така, со жртвите мора да има постојана соработка за да можат да даваат повратни информации за програмите и интервенциите.

Недоследности и проблеми во интервенциите и процесот на борба против трговија со луѓе: Сè уште постојат големи недоследности и проблеми при имплементацијата на целосниот процес на идентификација, враќање и помош за тргувани лица. Меѓу нив се:

- *Идентификација:* Заради понекогаш неадекватното знаење за идентификација на лицата што идентификуваат, како и пропуштените можности за идентификација, жртвата повторно може да биде тргувана или може да

продолжи нејзината експлоатација. Некои жртви и понатаму остануваа во притвор/ги апсеа, ги испрашуваа, ги третираа како криминалци и прекршители (заради нивниот нелегален статус во земјата или зашто се бавеа со проституција), а не како жртви на криминал.

- *Враќање и упатување:* Во многу ситуации, враќањата без помош продолжија, што за жртвите беше многу потресно и заради што имаа проблеми со органите на прогонот и граничарите, а од истите причини тие и понатаму или одново беа жртви на трговија со луѓе. Исто така, во контекст на враќањето, се зборуваше и за задоцнетото враќање на странските жртви на трговија со луѓе, од кои многу беа во законска неизвесност додека им ги подготвуваа документите, им го организираа транспортот, даваа изјави и заради други процедури. Друг проблем е што процесот на враќање и транспорт на некои жртви им наликува на трговија со луѓе.
- *Помош и заштита:* Во фазата на помош, жртвите забележаа дека имаат ограничен пристап до правдата и дека не се сосем задоволни од кривичниот и правниот процес, и заради резултатите и заради начинот на кој правните и судските лица ги третираат. На некои жртви недостигот на правда им влијаеше на животот, заради можната одмазда и зашто многу од нив се плашеа да се вратат дома во семејството и заедницата. Условеноста на помошта беше уште еден проблем, и некои жртви рекоа дека биле под притисок да соработуваат со надлежните органи на прогонот или им било кажано дека ќе добијат помош од социјалните организации само ако се придржуваат до одредени услови. Загрижува тоа што многу жртви, зашто се акутно ранливи, не можат да ги одбијат овие услови. Уште еден проблем беше што многу жртви не знаеја каде да се обратат за помош. Конечно, на дискусиите со жртвите излезе на виделина сложеноста на процесот на реинтеграција, во кој има потреба да се урамнотежи давањето помош без да се создаде зависност. Други пречки во усилбите за реинтеграција се стигматизацијата и обвинувањето на жртвите, а и прашањата што повеќе зависат од системот, како високата стапка на невработеност и ограничените можности за жртвите. Исто така, реинтеграцијата не е праволиниски процес и на жртвите можат да им се јават препреки за кои се потребни поинакви видови помош и поддршка на долгорочен план кои се вон доменот на програмата.
- Иако овие точки не ги покриваат сите недоследности и проблеми, укажуваат на некои од поитните проблеми на жртвите и се почетна точка за подобрување на процесот на транснационалниот механизам за упатување.

Важноста на пристапот случај по случај: За справување со случаите на трговија со луѓе не постои установена формула. Како што има различни жртви со

различни искуства (што се виде на интервјуата со жртвите), така жртвите имаат и различни потреби во процесот на идентификација, враќање и помош. Жртвите честопати се од различен профил, мажи и жени, возрасни и малолетни, постари и помлади лица, странци и државјани, и со различни искуства. Не мора да значи дека жртвите што се експлоатирани за работна сила и просење ќе ги имаат истите потреби како лицата со кои се тргувало за сексуална експлоатација, а и самите жртви ни укажаа на начини на кои не секогаш потребите им биле задоволувани целосно или доволно во постојната рамка на идентификација, враќање и помош. За да се идентификуваат нови профили и манифестации на жртви, неопходно е учесниците во борбата против трговија со луѓе да бидат флексибилни и креативни во честопати уникатни и невообичаени услови. Исто така и самиот систем треба да е флексибилен, и да е прилагодлив не само на различните потреби за идентификација и помош, туку и на различните профили на жртвите. Може да се справиме со ваква разноликост и сложеност само ако секој случај го земеме посебно, и ако се реагира случај по случај. Учесниците во борбата против трговија со луѓе треба исто така да бидат подготвени подобро да ги разбираат различните форми на трговија со луѓе, и следствено потребите на жртвите. Сепак, од еднаква важност е да постои и специјализирана помош за „потешките“ случаи, како на пример жртви со хендикеп, со проблеми во однесувањето, со зависности, со посебни здравствени потреби, жртви со зависни лица, со акутни психолошки проблеми итн.

Проблеми со полот и родот: Прашањето на пол и род треба да се разгледа во текот на целиот процес, од идентификација, преку враќање и сè до помош. И мажите и жените можат да бидат жртви на трговија со луѓе, и честопати имаат различни искуства со трговија со луѓе, како и различни потреби и интереси. И претпоставките за полот и родот влијаат на начинот на кој мерките против трговија со луѓе се преземаат и нудат, при што жените честопати се гледаат како жртви на трговија со луѓе на кои им треба заштита и услуги, а мажите често погрешно се сметаат за несреќни имигранти, откако ги преживеале истите злоупотреби и мачења. Многу повеќе треба да се внимава на тоа како полот и родот влијаат не само на трговијата со луѓе, туку и на тоа како интервенциите против трговија со луѓе ги поддржуваат жртвите од двата пола. При оваа активност мора да се внимава на општествените претпоставки за родот и родовите улоги, и ако се работи со жртви од двата пола полесно ќе се открие на кој начин, од нивна перспектива, полот и родот им влијаеле на пристапот и искуствата со идентификација, враќање и помош.

Потреба за повеќе истражување, оцена и создавање програми што се насочени кон жртвата: Еден од најважните заклучоци на студијата е дека можеме целосно да разбереме како се одвива процесот на идентификација, враќање и помош само ако зборуваме со жртвите и учиме од нив. Тргуваните лица најдобро

можат да ги идентификуваат и искажат потребите – што им треба и што сакаат, како и што им е најкорисно и најважно. Па така, ако ги сослушаеме жртвите, многу ќе ни се каже за претстојната работа. Се разбира, мораме да бидеме сигурни дека жртвите не ги претрпуваат со истражувања, и дека сите одлуки за учество ги донеле доброволно и откако им се дале сите информации за истражувањето (каква цел има, зошто ќе служи), дека ќе им се зачуваат анонимноста и доверливоста, и дури откако жртвите ќе се согласат врз основа на тие информации. Ако се придржуваме до овие параметри, истражувањето ќе даде непроценливи информации при создавањето интервенции против трговија со луѓе, а ќе бидеме и сигурни дека потребите на жртвите имаат главна улога во дискусиите за активностите во борбата против трговија со луѓе. Исто така на жртвите ќе може да им се даде поголема слобода – нивните мислења исто да се вреднуваат како мислењата на професионалците, што може да биде важно во процесот на закрепнување. Исто така има јасна потреба од поголема ангажираност жртвите при истражувањето и формирањето на политиката и програмите за борба против трговија со луѓе.

Овие наоди, до кои што дојдовме од директните искуства на тргуваните лица, се важни за да се оди напред во борбата против трговија со луѓе. Горенаведените заклучоци и препораки ги донесовме врз основа на личните искуства, перцепции и предлози на жртвите. Искуствата на тргуваните лица многу ни откриваат за тоа како функционираат механизмите и процедурите во борбата против трговија со луѓе, а од нив извлекуваме и конкретни информации и предлози, кои се надеваме ќе ги подобрат политиката и практиката во борбата против трговија со луѓе.

Библиографија

- ABA CEELI (2005) *The Human Trafficking Assessment Tool Report for Moldova*. Chisinau, Moldavija: ABA CEELI.
- Alexandru, M. i S. Lazaroiu (2003) *Who is the Next Victim? Vulnerability of Young Romanian Women to Trafficking in Human Beings*. Bukurešt, Rumunjska: IOM.
- Amnesty International – AI (2004) *'So does that mean I have rights?': Protecting the human rights of women and girls trafficked for forced prostitution in Kosovo*. London, UK: Amnesty International.
- Andreani, A. i T. Raviv (2004) *The Changing Patterns and Trends of Trafficking in Persons in the Balkan Region: Assessment carried out in Albania, Bosnia and Herzegovina, the Province of Kosovo, The Former Yugoslav Republic of Macedonia and the Republic of Moldova*. Ženeva: IOM.
- Arora, A. (2004) *Experiences of frontline shelter workers in providing services to immigrant women impacted by family violence*. Practice Based Research Paper, Graduate Programme in Social Work. Sveučilište York: Toronto, Kanada.
- Bjerkan, L. (ed.) (2005) *A Life of One's Own: rehabilitation of victims of trafficking for sexual exploitation*. Oslo, Norveška. Institut Fafo.
- Bjerkan, L. & L. Dyrliid (2005) 'A sheltered life'. U L. Bjerkan (ed.) *A Life of One's Own: rehabilitation of victims of trafficking for sexual exploitation*. Oslo, Norveška: Institut Fafo.
- Bjerkan, L. & L. Dyrliid (2006a) *The courageous testimony: Trafficked women's motivations for and experiences from testifying against their traffickers*. Oslo, Norveška: Institut Fafo.

- Bjerkan, L. & L Dyrliid (2006b) *The silence experience: reintegration of victims of trafficking for sexual exploitation*. Oslo, Norveška: Institut Fafo.
- Blitz, L., Madsen, L, McCorkle, D i P. Panzer (2003) 'Sanctuary in a domestic violence shelter: a team approach to healing'. *Psychiatric Quarterly*. 74 (2): 155-171.
- Brunovskis, A. i R. Surtees (forthcoming 2008) 'Agency or illness – conceptualizing trafficking victims' choices and behaviors'. *Gender, Technology and Development*. Vol. 1.
- Brunovskis, A. i R. Surtees (2007.) *Leaving the past behind: why some trafficking victims decline assistance*. Institut Fafo (Oslo) i Institut Nexus (Beč).
- Brunovskis & Tyldum (2005) 'Describing the unobserved: methodological challenges in empirical studies on human trafficking'. *International Migration, special issue on data research on human trafficking, a global survey*. 43(1/2): 17-34.
- Brunovskis, A. i G. Tyldum (2004) *Crossing Borders: an Empirical Study of Transnational Prostitution and Trafficking in Human Beings*, Institut Fafo, Report 426: Oslo, Norveška.
- Bump, M. & J. Duncan (2003) 'Identifying and Serving Child Victims of Trafficking'. *International Migration*. 41(5): 201-218.
- Cooper, M., I Hoffart & D. Warthe (2004) *Review of Best Practices in Family and Sexual Violence Programming, Family and Sexual Violence Sector Review, Companion Document 2*. Calgary, Kanada: Family and Sexual Violence Review Advisory Committee.
- CPTW (2006) *Preventing and fighting Trafficking in Human Beings: Legal and social assistance of victims of trafficking*. Chisinau, Moldavija: CPTW.
- Derks, A. (1998) *Reintegration of Victims of Trafficking in Cambodia*. Phnom Penh, Kambodža: IOM/CAS.
- Dottridge, M. (2006) *Action to Prevent Trafficking in South Eastern Europe: A Preliminary Assessment*. Terre des hommes Foundation and United Nations Children's Fund (UNICEF). Dostupno na: http://www.childtrafficking.com/Docs/tdh_unicef_06_atopraise_europe_280806.pdf.
- Dottridge, M. (2004) *Kids as Commodities – Child trafficking and what to do about it*. Terre des hommes. (IFTDH) International Federation. Dostupno na: http://www.childtrafficking.com/Docs/tdh_2004_kids_as_commodities.pdf
- EC (2005) *European Commission on Fighting Trafficking in Human Beings – An Integrated Approach and Proposal for an Action Plan (COM (2005) 514 final)*. Brisel.
- ECPAT (2004) *Voices of victims*. Amsterdam, Nizozemska: ECPAT.
- EU (2005) *European Union Action Plan on Best Practices, Standards & Procedures for Combating and Preventing Trafficking in Human Beings (2005/C 311/01)*. Osmišljeno unutar haškog programa "Jačanje sloboda, sigurnosti i pravde EU" (Dio 1.7.1), pod pokroviteljstvom Europskog vijeća u studenom 2004. godine. Brisel.
- EU (2004) *European Union Council Directive 2004/81/EC on the Residence Permit*. Brisel.
- EU (2002) *European Union Brisel Declaration on Preventing and Combating Trafficking in Human Beings*. Brisel.

- FATW, GAATW i IHRLG (1999) *Human Rights Standards for the Treatment of Trafficked Persons*. Bangkok, Tajland: GAATW.
- Fulbright, L. (2004) 'Abuse victims get chance for private shelter'. *Seattle Times*. Srpanj 24.
- GAATW (2000) *Human Rights and Trafficking in Persons: a Handbook*. Bangkok, Tajland: GAATW.
- Handziska, M. & G. Schinina (2004) *Risk Assessment on Trafficking of Males for Homosexual Exploitation in the Republic of Macedonia*. Skopje, Makedonija: IOM.
- Hollifield, M. (2002) 'Accurate Measurement in Cultural Psychiatry: Will we Pay the Costs?' *Transcultural Psychiatry*. Prosinac. 39(4): 419-421.
- Hunzinger, L. & P. Sumner-Coffey (2003) *First Annual Report on Victims of Trafficking in South-Eastern Europe*. Beograd: RCP, IOM, ICMC & SPTF.
- ICCO (2004) "If our skirt is torn"...: *Safe Return and Social Inclusion of Victims of Traffic in Human Beings, An inventory of Neglected Areas in Ten European and Asian Countries*, ICCO: Nizozemska.
- ICMPD (2006) *Guidelines for the development and implementation of a comprehensive national anti-trafficking response*. Beč, Austrija: ICMPD.
- ICMPD (2003a) *Regional Standard for Anti-trafficking Police Training in SEE*. Beč, Austrija: ICMPD.
- ICMPD (2003b) *Anti-trafficking Training Manual for Judges and Prosecutors. Draft April 2003*. Beč, Austrija: ICMPD.
- ILO (2006) *Child-friendly standards and guidelines for the recovery and integration of trafficked children*. Bangkok, Tajland: ILO.
- IOM (2007) *The IOM handbook on direct assistance to victims of trafficking*. Geneva: IOM.
Dostupno na:
http://www.iom.int/jahia/webdav/site/myjahiasite/shared/shared/mainsite/published_docs/books/CT%20handbook.pdf
- IOM (2005a) *Identification and protection schemes for victims of trafficking in persons in Europe: tools and best practices*. Brisel, Belgija: IOM.
- IOM (2005b) *Resource Book for Law Enforcement Officers on Good Practices in Combating Child Trafficking*. Beč, Austrija: IOM i austrijsko Ministarstvo unutarnjih poslova.
- Jordan, A. (2002) 'Human rights or wrongs? The struggle for a rights based response to trafficking in human beings'. In R. Masika (ed.) *Gender, Trafficking and Slavery*. Oxford, UK: Oxfam.
- Kvale, S. (1996) *Interviews: an introduction to qualitative research interviewing*. Thousand Oaks, Kalifornija: Sage.
- Kvinna till Kvinna i Kvinnoforum (2003) *Evaluation of IOM Counter-Trafficking Programme in Western Balkans*, SIDA: Štokholm, Švedska.
- Kvinnoforum (2003) *European Good Practice on Recovery, Return and Integration of Trafficked Persons: A Study Commissioned by the Swedish Ministry of Forum Affairs*, Kvinnoforum: Štokholm, Švedska.
- La Strada Moldavija (2005) *Good Practice of Assistance to Trafficked People*. Chisinau, Moldavija: La Strada.

- La Strada Moldavija & OESS (2006) *Trafficking in Human Beings in Moldova: Normative Acts*. Chisinau, Moldavija: La Strada & OESS.
- Limanowska, B. (2002) *Trafficking in Human Beings in South-Eastern Europe: Current situation and responses to Trafficking in Human Beings in Albania, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Croatia, the Former Yugoslav Republic of Macedonia, Moldova, Serbia and Montenegro, the UN Administered Province of Kosovo and Romania*, UNICEF, UNOHCHR i OESS/ODIHR.
- Limanowska, B. (2003) *Trafficking in Human Beings in South-Eastern Europe: 2003 Update on Situation and Responses to Trafficking in Human Beings in Albania, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Croatia, the Former Yugoslav Republic of Macedonia, Moldova, Serbia and Montenegro, the UN Administered Province of Kosovo and Romania*, UNICEF, UNOHCHR i OESS/ODIHR.
- OESS (2003) *OESS Action plan to combat trafficking in human beings*. Beč: OESS. PC. DEC/557
- OESS/ODHIR (2004) *National Referral Mechanisms: Joining Efforts to Protect the Rights of Trafficked Persons*, OESS/ODHIR: Varšava, Poljska.
- Pearson, E. (2002) *Human traffic, Human Rights: Redefining Victim Protection*. London, UK: Anti-slavery International.
- Reiter, G. (2005) *Assessment on the situation of internal trafficking in Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo, BiH: UNICEF & Ured državnog koordinatora.
- Rosenberg, R. (2006) *Shelter assessment in Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo, BiH: USAID.
- Somach, S. & R. Surtees, (2005) *Anti-Trafficking Programmes in Albania – an Evaluation*. Tirana, Albanija: USAID.
- Surtees, R. (2008) 'Traffickers and trafficking in South and Eastern Europe: considering the other side of human trafficking'. *European Journal of Criminology, Special Issue on Organised Crime and Terrorism*.
- Surtees, R. (2007) *Labour Trafficking in SE Europe: Developing Prevention and Assistance Programmes*. Beč: Institut Nexus.
- Surtees, R. (2006a) *An Evaluation of Victim Assistance Programmes in SE Europe*. Belgija, Brisel: Zaklada King Baudouin.
- Surtees, R. (2006b) 'Child Trafficking: Different Forms of Trafficking and Alternative Interventions' *Tulane Journal of International & Comparative Law*. Vol. 14 (2).
- Surtees, R (2005) *Second annual report on victims of trafficking in South-Eastern Europe*. Ženeva: IOM.
- Surtees, R. (2003) 'Cultural Factors and Trafficking' In R. Rosenberg (ed.) *Trafficking of Women and Children in Indonesia*. Jakarta, Indonesia: ICMC, ACILS & USAID.
- Surtees, R. (2000) *Cambodian women and violence: considering NGO interventions in cultural context*. Macquarie University, Sydney, Australija. Dissertation.
- Tdh & ARSIS. (2006) *Transnational Protection of Children: The Case of Albania and Greece 2000-2006*. Terre des hommes Foundation & ARSIS. Dostupno na: http://www.childtrafficking.com/Docs/tdhfoundation_n_arsis06_ttpoc_tcoaag0006.pdf

- Tdh (2005) *Child Trafficking in South-Eastern Europe: The Development of Good Practices to Protect Albanian Children*. Tdh. Dostupno na: http://www.childtrafficking.com/Docs/tdh_2005_development_of_good_practices_to_protect_albanian_children_6.pdf
- Tozaj, D. (2006) *The state of efforts to combat trafficking of persons in Albania, 2005: An overview of government and civil society policies and programmes*. Tirana, Albania: Creative Associates and USAID.
- van der Kleij, A. (2003) *Provisions for Victims of Trafficking in Sexual Bonded Labour in six European countries*. Nizozemska: NOVIB & Humanitas.
- Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) (2003) *Ethical and safety recommendations for interviewing trafficked women*. Ženeva: WHO.
- UNICEF (2005) *Guidelines of the Protection of the Rights of Child Victims of Trafficking, Updated 2005*. UNICEF: JIE.
- UNICEF (2004) *Trafficking in Children in Kosovo – A study on protection and assistance provided to children victims of trafficking*. Kosovo: UNICEF.
- Mitchels, B. (2004) *Let's talk: developing effective communication with child victims of abuse and human trafficking*. Kosovo: UNICEF & UNMIK.
- UNICEF & STC (2004) *Research on Child Trafficking in Bosnia and Herzegovina*. BiH: UNICEF & Save the Children-Norveška.
- UNOHCHR (2002) *Recommended Principles and Guidelines on Human Rights and Human Trafficking*. New York: Ujedinjeni narodi: E/2002/68/Add.1.
- Zimmerman, C., & C. Watts (2006) *Stolen Smiles: the physical and psychological health consequences of women and adolescents trafficked to Europe*. London, UK: London School of Hygiene and Tropical Medicine.